

T.C.
BAŞBAKANLIK
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

Tarımsal Üretim
Süreçlerindeki Değişimin
Kırsal Alanda Kadın
İstihdamına Etkileri:
1980 Sonrası
Gelişmeler

Esra KULAK

Ankara 2011

Tarımsal Üretim Süreçlerindeki Değişimin Kırsal Alanda Kadın İstihdamına Etkileri: 1980 Sonrası Gelişmeler

Para ile satılmaz.

T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
Ziya Gökalp Cad. No: 40 Kızılay Ankara
Tel: 0312 430 45 77 Faks: 0312 430 76 70
www.ksgm.gov.tr

T.C.
BAŞBAKANLIK
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü

TARIMSAL ÜRETİM SÜREÇLERİNDEKİ DEĞİŞİMİN
KIRSAL ALANDA KADIN İSTİHDAMINA ETKİLERİ:
1980 SONRASI GELİŞMELER

UZMANLIK TEZİ

Esra KULAK

DANIŐMAN
Doç. Dr. Bülent GÜLÇUBUK

ISBN: 978-975-19-5053-6

Basım Yeri: Afşaroğlu Matbaası
0 312 384 54 88 - Ankara

TEŞEKKÜR

Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nde gerçekleştirilen bu tez çalışması ile Türkiye'de 1980 sonrası gerçekleşen tarımsal dönüşüm sürecinin, kırsal alanda kadın istihdamına etkisinin analiz edilmesi ve tespit edilen sorunlar için çözüm yolları geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Çalışmamda, kendisiyle çalışma fırsatı veren, bilgi ve tecrübesiyle çalışmanın sonuca ulaştırılmasında yol gösterici olan değerli hocam Sayın Doç. Dr. Bülent GÜLÇUBUK'a ve tez konusu seçimimde ve çalışmam süresince bana destek veren çok değerli kurum yöneticilerime ve mesai arkadaşlarıma;

Teőekkürlerimle...

ÖZET

Türkiye’de uygulanan tarım politikaları dünyadaki eğilimlere paralel olarak 1980’li yıllardan itibaren müdahalecilikten serbestliğe doğru bir dönüşüm içine girmiştir. Bu kapsamda yürütülen dış ticaret korumacılığının azaltılması, kredi ve girdi sübvansiyonlarının kaldırılması, destekleme kapsamının daraltılması ve tarıma destek sağlayan devlet kurumlarının özelleştirilmesi çalışmaları sonucunda tarımın ülke ekonomisindeki payı düşüş göstermiştir. 1980-2008 yılları arasında sektörün istihdam içindeki payı %30,6, genel ihracat içindeki payı %54,5 oranında azalmış, genel ithalat içindeki payı ise %2,5 oranında artmıştır. Bununla birlikte 1980 yılında %24,2 olan tarımın GSMH içindeki payı 2006 yılında % 11,1’e düşmüştür.

Türkiye’de tarım işletmelerinin çoğunluğu, küçük işletmelerden oluşmaktadır ve parçalı bir yapıya sahiptir. Bu yapı verimliliği ve üretkenliği düşürerek serbestleşme sürecinde söz konusu işletmelerin uluslararası piyasalara entegrasyonunu güçleştirmekte ve üretim dışında kalmalarına neden olmaktadır.

Ülkemizde esas olarak tarım sektöründe yoğunlaşan kadın emeği, sektörde yaşanan değişimlerden önemli ölçüde etkilenmektedir. 1989 yılında %52,9 olan kırsal alanda kadın istihdam oranı 2008 yılında %31,4’e düşmüştür. Kırsal alanda kadınlar çoğunlukla toplum nezdinde değer atfedilmeyen, karşılığı olmayan işlerde ücretsiz aile işçisi konumunda çalışmaktadır. Ücret karşılığı çalışmaları halinde ise elde ettikleri geliri, genellikle aile reisi kabul edilen erkeğe vermektedir. Bununla birlikte kadınlar tarımsal dönüşüm sürecinde kendilerine avantaj sağlayacak kaynaklara erişimden yoksundur.

Kadınların mülkiyet, eğitim, finansal hizmetler gibi üretken kaynaklara erişimlerinin artırılması, yeniden üretim faaliyetlerine ayırdıkları zamanın kısaltılması ve örgütlenmelerinin desteklenmesi yönünde gerçekleştirilecek çalışmalar tarım politikalarında serbestleşme eğilimlerinin giderek arttığı günümüzde kırsal alanda kadın istihdamının artırılmasına katkı sağlayacaktır.

ABSTRACT

In parallel with the worldwide trends, the structure of agricultural policies in Turkey have been transformed from interventionism to liberalism since 1980. The share of agriculture in the national economy decreased as a result of decrease in protectionism of foreign trade, abolishing credit and input subsidies, narrowing the concept of supports and privatization studies of governmental organizations. Between 1980 and 2008, the rate of agricultural sector decreased %30,6 in employment, %54,5 in general export and increased %2,5 in general import. Besides, while the rate of agricultural sector in GDP was %24,2 in 1980, it has decreased to %11,1 in 2006.

Most of the agricultural enterprises are small sized and partial enterprises. By decreasing efficiency and productivity, this structure complicates the integration of these enterprises to international markets and causes their abandoning production.

In Turkey, changes in the sector mostly effects women labor concentrated in agricultural sector. While the women employment rate in rural areas was %52,9 in 1989, it has decreased to %31,4 in 2008. Rural women mostly work as family labors in valueless and unrequited works. In case of their working as paid workers, they give their income to men who are accepted as heads of the household. Besides, women cannot reach the sources which provide advantage in the agricultural transformation process.

Nowadays, with the increase of liberalization trends in agricultural policies, the studies for increasing women's access to productive sources as property, education, financial services, decreasing spare of time for reproduction activities of women and supporting their organisation activities have become more important for the increase of women employment.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	XII
ŞEKİLLER	XV
TABLolar	XVI
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	7
1. KONUYA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR	9
1.1. Kırsal Alan	9
1.2. Kırsal Toplum	9
1.3. Tarım Politikası	9
1.4. Üretim Faaliyetleri	10
1.5. Yeniden Üretim Faaliyetleri	10
1.6. Kalkınma	10
1.7. Kırsal Kalkınma	11
İKİNCİ BÖLÜM	13
2. TARIM ALANINDAKİ TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELER	15
2.1. Gayrı Safi Milli Hasıla	15
2.2. Nüfus ve İstihdam	16
2.3. Dış Ticaret	28
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	33
3. TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI TARIMSAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ	35
3.1. Tarım Politikaları	35
3.1.1. Tarım Sektörünün Kendine Özgü Yapısı ve Müdahalenin Gerekçeleri	35
3.1.2. Tarım Politikalarına İlişkin Uluslararası Gelişmeler	36

3.1.3. Türkiye’de 1980 Sonrası Tarım Politikaları	40
3.1.3.1. 1980- 1999 Dönemi.....	40
3.1.3.2. 1999 ve Sonrası	42
3.1.4. Destekleme Kapsamında Değişim.....	44
3.1.4.1. Destekleme Alımları	45
3.1.4.2. Girdi Destekleri.....	45
3.1.4.3. Kredi Destekleri.....	45
3.1.4.4. Doğrudan Ödemeler.....	46
3.1.4.5. Doğrudan Gelir Desteği.....	46
3.1.4.6. Kırsal Kalkınma Destekleri.....	47
3.1.5. Tarım Alanında Faaliyet Gösteren Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi.....	48
3.2. Tarımsal Yapı.....	49
3.2.1. Arazi Kullanımı	49
3.2.2. İşletme Büyüklükleri.....	50
3.2.3. Makine Kullanımı	54
3.2.4. Gübre Kullanımı	56
3.2.5. Sulama.....	57
3.2.6. Diğer Girdiler.....	57
3.3. Kırsal Alanda Altyapı Hizmetleri	58
3.3.1. Ulaşım ve Haberleşme Hizmetleri	58
3.3.2. Su ve Elektrik Hizmetleri	59
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	61
4. KIRSAL ALAN VE KADIN	63
4.1. Kadının Kırsal Kesimdeki Sosyo-Kültürel Konumu	63
4.1.1. Eğitim.....	63
4.1.2. Gelirin Kullanımı	65
4.1.3. Şiddet.....	67
4.1.4. Çalışan Kadınların Çocuk Bakımı	68

4.1.5. Dayanıklı Tüketim Mallarına Sahip Olma Durumu.....	69
4.2. Kırsal Alanda Kadının Çalışma Yaşamındaki Yeri	71
4.2.1. Üretime Katılım	71
4.2.2. İşgücünde Bulunan Kadınların Eğitim Durumu	81
4.2.3. Sosyal Güvenlik	84
BEŞİNCİ BÖLÜM	87
5. TÜRKİYE’NİN KIRSAL ALANDAKİ KADIN KONUSUNDA ULUSLARARASI YÜKÜMLÜLÜKLERİ VE ULUSAL MEVZUAT ...	89
5.1. Uluslararası Mevzuat.....	89
5.1.1. Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri	89
5.1.2. Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmeleri.....	94
5.1.3. Avrupa Birliği	96
5.2. Ulusal Mevzuat.....	96
5.2.1. Anayasa	96
5.2.2. Yasal Düzenlemeler	98
ALTINCI BÖLÜM	103
6. KIRSAL ALANDA KADINA YÖNELİK TEMEL PLAN VE POLİTİKALAR	105
6.1. Kalkınma Planlarında Kırsal Kesim Kadınının İstihdamı	105
6.1.1. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)	106
6.1.2. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994).....	107
6.1.3. VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000).....	109
6.1.4. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005).....	111
6.1.5. IX. Kalkınma Planı (2007-2013).....	112
6.2. Tarım Stratejisi Belgesi.....	114
6.3. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi	114
6.4. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü’nün Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı.....	115
6.5. Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı	116

YEDİNCİ BÖLÜM	119
7. KIRSAL ALANDA KADININ EKONOMİK AÇIDAN GÜÇLENDİRİLMESİNE YÖNELİK YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR ..	121
7.1. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nın Çalışmaları	121
7.2. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın Çalışmaları.....	121
7.3. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün Çalışmaları	123
7.4. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün Çalışmaları	125
7.5. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın Çalışmaları.....	125
7.6. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Çalışmaları	127
7.7. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Çalışmaları	128
7.8. Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü'nün Çalışmaları.....	128
7.9. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı'nın Çalışmaları.....	129
7.10. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin Çalışmaları	130
7.11. Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu'nun Çalışmaları.....	131
7.12. Türkiye Kalkınma Vakfı'nın Çalışmaları	131
7.13. Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği'nin Çalışmaları.....	131
7.14. Türkiye Halk Bankası'nın Çalışmaları.....	132
7.15. Garanti Bankası'nın Çalışmaları	132
SEKİZİNCİ BÖLÜM	133
8. TARTIŞMA VE SONUÇ	135
8.1. Kadınların Toprak Mülkiyetine Yetersiz Erişimi Açısından	136
8.2. Eğitim Açısından	139
8.3. Finansal Hizmetler Açısından.....	140
8.4. Piyasa Bilgi Sistemleri Açısından	143
8.5. İşleme Depolama ve Nakliye Hizmetleri Açısından	144

8.6. Altyapı Hizmetleri Açısından	144
8.7. Ürün Standardı Açısından	145
8.8. Ev İçi Üretim Faaliyetleri Açısından.....	146
8.9. Ücretli Çalışma Açısından	147
8.10. Örgütlenme Açısından	148
8.11. Sosyal Güvenlik Açısından	150
8.12. Temel Çıkarım: Politikaların Oluşturulması Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımı	151
KAYNAKÇA	153

KISALTMALAR

Kısaltmalar	Açıklaması
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AİS	Avrupa İstihdam Stratejisi
BM	Birleşmiş Milletler
BOO	Brüt Okullaşma Oranı
BRAC	Bangladesh Rural Advancement Committee (Bangladeş Kırsal İlerleme Komitesi)
BRDB	Bangladesh Rural Development Board (Bangladeş Kırsal Kalkınma Kurulu)
CEDAW	Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi)
ÇATOM	Çok Amaçlı Toplum Merkezleri
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı
DSİ	Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
EBK	Et ve Balık Kurumu
GAD	Gender and Development (Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma)
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
GATT	General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması)
GSMH	Gayrı Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayrı Safi Yurt İçi Hasıla

HÜNEE	Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü
ICA	International Co-operative Alliance (Uluslararası Kooperatifler Birliği)
İGSAŞ	İstanbul Gübre Sanayi
ILO	International Labour Organization (Uluslararası Çalışma Örgütü)
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IPA	Instrument for Pre-Accession Assistance (Katılım Öncesi Yardım Aracı)
IPARD	Instrument for Pre-accession Assistance for Rural Development (Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni)
ISIC.REV.1	International Standard Industrial Classification of All Economic Activities, Rev.1 (Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması, Revize.1)
İŞKUR	Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
KİŞGEM	Kadın İş Geliştirme Merkezleri
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KSGM	Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
KOBİ	Küçük ve Orta Ölçekli İşletme
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
NACE.REV.1	General Industrial Classification of Economic Activities within the European Communities, Rev.1 (Avrupa Topluluğunda Ekonomik Faaliyetlerin İstatistikî Sınıflaması, Revize 1)
NOO	Net Okullaşma Oranı

ORÜS	Orman Ürünleri Sanayi
OTP	Ortak Tarım Politikası
SEK	Süt Endüstrisi Kurumu
SETİP	Sertifikalı Tarım İşçileri Projesi
SÜRKAL	Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği
SYDGM	Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEDGEM	Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü
TEKEL	Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TESK	Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
TİGEM	Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TKV	Türkiye Kalkınma Vakfı
TKB	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
TMO	Toprak Mahsulleri Ofisi
TNSA	Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması
TSKB	Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri
TŞFAŞ	Türkiye Şeker Fabrikaları
TÜGSAŞ	Türkiye Gübre Sanayii
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TZDK	Türkiye Zirai Donanım Kurumu
UKKS	Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi
WB	World Bank (Dünya Bankası)
WID	Women in Development (Kalkınmada Kadın)

ŞEKİLLER

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1 Türkiye'nin dış ticaret hacmi ihracat ve ithalat miktarları.	28
Şekil 3.1 İşletme büyüklüğüne göre işletme sayısı	52
Şekil 3.2 İşletmelerin tasarrufunda bulunan arazi miktarları	53
Şekil 4.1 Tarım sektöründe istihdam edilenlerin cinsiyete göre işteki durumu	79
Şekil 4.2 İşgücüne dahil olmayanların cinsiyete göre işgücüne dahil olmama nedenleri	80

TABLolar

Tablo	Sayfa
Tablo 2.1 GSMH'nin sektörel dağılımı	16
Tablo 2.2 Kentsel ve kırsal nüfus	17
Tablo 2.3 İstihdamın sektörel dağılımı	18
Tablo 2.4 Kırsal alanda istihdamda hizmet, tarım, sanayi ve inşaat sektörlerinin payları	20
Tablo 2.5 Kırsal alanda nüfus ve sektörlere göre istihdam miktarı (bin) ve endeksi (1989=100).....	22
Tablo 2.6 Kırsal alanda toplam kadın istihdamı içinde hizmet, tarım, sanayi ve inşaat sektörlerindeki istihdam payları ...	25
Tablo 2.7 Kırsal alanda kadın nüfusu ve sektörlere göre kadın istihdamı miktarı (bin) ve endeksi (1989=100)	26
Tablo 2.8 Türkiye'nin dış ticaret miktarı (milyon \$), endeksi (1980=100) ve tarımın dış ticaretteki payı.....	30
Tablo 3.1 Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi	48
Tablo 3.2 Tarım arazilerinin kullanımına göre dağılımı	50
Tablo 3.3 İşletme sayıları ve işletmelerin tasarrufunda bulunan arazi miktarları.....	51
Tablo 3.4 Kırsal kesim işletmelerinin uzmanlaşma durumu (%) ...	54
Tablo 3.5 Karasaban, traktör ve biçerdöver sayıları	55
Tablo 3.6 Gübre tüketimi (bitki besin maddesi-ton)	56
Tablo 3.7 Yıllara göre telefonu olan köy ve bağlı yerleşim sayısı ..	58
Tablo 3.8 Köy yolları uzunlukları (km)	59
Tablo 3.9 Köy içme suları envanteri.....	60

Tablo 4.1	Okuryazar olmayanların şehir-köy nüfusuna oranları	63
Tablo 4.2	İlköğretim.....	64
Tablo 4.3	Lise.....	65
Tablo 4.4	Kazancın kullanımına ilişkin karar ve kazancın hane halkı harcamalarına katkısı	66
Tablo 4.5	Kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ve şiddete ilişkin tutumları	67
Tablo 4.6	Çalışan kadının çocuk bakımı	69
Tablo 4.7	Dayanıklı tüketim mallarına sahibiyet.....	70
Tablo 4.8	Kırsal alanda yaşayan kadınların yıllara göre işgücü durumu	73
Tablo 4.9	Tarım sektöründe istihdam edilen kadınların yıllara göre işteki durumu.....	77
Tablo 4.10	Kırsal alanda işgücünde bulunan kadınların eğitim durumu	82
Tablo 4.11	Esas işinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanların cinsiyete göre durumları.....	85

GİRİŞ

GİRİŞ

Tarım sektörü stratejik önemi nedeniyle II. Dünya Savaşı sonrasında dünya ticaretinde görülen serbestleşme eğilimlerinin dışında kalmıştır. Ancak gelişmiş Batı ülkelerinde tarım ürünlerine yönelik desteklerin önemli boyutlara ulaşmasının ve 1973 Petrol Krizi'nin etkisiyle destekleme maliyetlerinin aşırı ölçüde yükselmesi sektöre yönelik korumacı tutumların değişmesine yol açmıştır. Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kapsamında gerçekleştirilen çok taraflı ticaret görüşmelerinin sekizincisi olan Uruguay Turu sonunda imzalanan Tarım Anlaşması dünya tarım ticaretinde yeni bir dönemin açılmasına neden olmuştur. Uluslararası platformda yaşanan bu gelişmeler Türkiye'de uygulanan tarım politikalarını büyük ölçüde etkilemiştir. 1980'li yıllarla birlikte ithal ikameci büyüme stratejisi yerine dışa açık büyüme stratejisi benimsenmiş, tarıma yönelik destekler azaltılmıştır.

Ülkemizde kadın istihdamında tarım sektörü önemli bir paya sahiptir. Bu nedenle tarımsal istihdam düzeyini ve biçimlerini büyük ölçüde etkilemekte olan tarım sektöründe yaşanan dönüşüm sürecinin toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifi ile analiz edilmesi, kırsal alandaki kadın için olumlu ve olumsuz yönlerinin saptanması ve buna göre stratejiler geliştirilmesi önem taşımaktadır. Bununla birlikte, ülkemizin 1985 yılında taraf olduğu Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW) ile taraf devletlerin kırsal alanda yaşayan kadınların karşılaştıkları özel sorunları dikkate alacağı ve erkekler ile kadınlar arasında eşitliği sağlamak üzere, kırsal alanda meydana gelen gelişmelere katılmaları ve bu gelişmelerden yararlanmaları için kırsal alanda yaşayan kadınlara karşı ayrımcılığı tasfiye etmeye yönelik her türlü tedbiri alacağı belirtilmiştir. Ayrıca, 4-15 Eylül 1995 tarihlerinde Pekin'de 189 ülkeden temsilcilerin katılımıyla gerçekleştirilen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı'nda kabul edilen ve ülkemizde de hiç çekince konmaksızın onaylanan Pekin Eylem Platformu'nda gelişmekte olan, hatta ulusal göstergeleri gelişmeyi işaret eden ülkelerde kırsal kesim kadınlarının çoğunun ekonomik azgelişmişlik ve sosyal marjinalleşme koşullarında yaşamaya devam ettikleri ve kırsal alanlarda yaşayan kadınların kötü durumuna ve bu bölgelerdeki kalkınma durgunluğuna özel bir dikkat gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, tarımsal üre-

tim süreçlerindeki değişimin kırsal alanda kadın istihdamına etkilerinin inceleneyeceği bu çalışma, konuya ilişkin olarak daha önce yapılmış bir çalışmanın olmaması nedeniyle kadınların ekonomik yaşamdaki yerini güçlendirmeyi; hak, fırsat ve imkanlardan eşit biçimde yararlanmalarını sağlamayı amaçlayan ve bu alanda somut çalışmalar yürüten Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün (KSGM) faaliyet alanına katkı sağlayacaktır.

Kırsal alanda yaşayan kadınları konu alan çalışmanın birinci bölümünde konuya ilişkin temel kavramlara yer verilirken, ikinci bölümde tarım alanındaki temel ekonomik göstergelere genel bir bakış yapılmıştır. Üçüncü bölümde, Türkiye'de 1980 sonrası gerçekleşen tarımsal dönüşüm sürecine, tarım politikaları, tarımsal yapı ve kırsal alanda altyapı hizmetleri açısından yer verilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümünü oluşturan kırsal alan ve kadın konusu çerçevesinde, kırsal alanda kadının çalışma yaşamındaki yeri ve kadının kırsal kesimdeki sosyo-kültürel konumu alt başlıklarına değinilmiştir. Beşinci ve altıncı bölümlerde ise Türkiye'nin kırsal alandaki kadın konusunda uluslararası yükümlülükleri ve ulusal mevzuat ile kırsal alanda kadına yönelik temel plan ve politikalar ayrı ayrı incelenmiştir. Kırsal alanda kadınlara yönelik olarak yürütülen çalışmalar, kurum/kuruluş bazında yedinci bölümde ele alınmıştır. Konu ile ilgili değerlendirmelerin de yer aldığı söz konusu bölümleri, genel değerlendirmenin yapıldığı ve önerilerin geliştirildiği tartışma ve sonuç bölümü izlemektedir.

Tarımsal üretim süreçlerindeki değişimin kırsal alanda kadın istihdamına etkilerini ortaya koymak ve çözüme yönelik öneriler getirmek amacıyla yapılan bu çalışmada, yerli ve yabancı literatür taraması yapıldıktan sonra elde edilen veriler değerlendirilerek ve yorumlanarak konuya ilişkin analitik çözümlenelerde bulunulmuştur. Çalışmada esas olarak 1980-2008 yılları arasındaki verilerin karşılaştırılması planlanmıştır. Ancak, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından Hane Halkı İşgücü Anketi 1988 yılı Ekim ayından itibaren düzenli olarak uygulanmaya başlandığından söz konusu veriler 1989 yılından itibaren ele alınmıştır. TÜİK Veritabanı'nın yanı sıra 2008 yılı Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA-2008) verilerinden de yararlanılmıştır. TNSA-2008, ilk üçü 1993, 1998 ve 2003 yıllarında yapılmış olan Nüfus ve Sağlık Araştırmaları'nın

(Demographic and Health Surveys-DHS) d¼rd¼nc¼s¼d¼r. 10.525 hanehalkı ve 15-49 yaşları arası 7.405 evlenmiş kadın g¼r¼řmesini kapsayan Araştırma ulusal d¼zeyde temsiliyete sahiptir. Gelirin kullanımına ilişkin veriler TNSA-2008'de yer almadığından bu konu başlığında TNSA-2003 sonuçları kullanılmıştır. TNSA-2003, 10.836 hanehalkı ve 15-49 yaşları arası 8.075 evlenmiş kadın g¼r¼řmesini kapsamakta olup ulusal d¼zeyde temsiliyete sahiptir.

Çalışmada kullanılan bir diğer araştırma KSGM tarafından gerçekleştiren T¼rkiye'de Kadına Y¼nelik Aile İçi Şiddet Araştırması'dır. Araştırma kapsamında, ¼lke geneli, kent/kır, 12 b¼lge ve 5 b¼lge d¼zeyinde tahmin vermeyi sağlayacak Şekilde 30 tabakaya ayrılmıştır. Araştırmanın hedeflenen ¼rneklem b¼y¼kl¼ę¼ olan 24.048 hane, 12 b¼lgeye yaklaşık olarak eşit dağıtılmıştır. 12 b¼lgeden biri olan İstanbul b¼lgesi hariç, diğer b¼lgelerde yaklaşık %75'e %25 oranında kent ve kır tabakalarına dağılım yapılmıştır. Araştırmada n¼fusu 10.000 ve ¼zeri yerleşim yerleri kent, 10.000'den az n¼fuslu yerleşim yerleri ise kır tabakalarını oluşturmaktadır. 18.144 hanehalkı kent tabakalarından, 5.904 hanehalkı ise kır tabakalarından seçilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KONUYA İLİŞKİN TEMEL KAVRAMLAR

1.1. Kırsal Alan

Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Kırsal Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda, yalın bir ifade ile kentsel yerleşmeler dışında kalan yerler olarak tanımlanan kırsal alan kavramının birtakım belirleyici Özellikleri bulunmaktadır. Bu Özellikler Şu Şekilde sıralanabilir:

- Yaşam ortamı ve ekonomik aktiviteler Önemli Őlę¼de doğal Őretim kaynaklarının kullanım ve değerlendirilmesine bağlıdır.
- Ekonomik, toplumsal ve k¼lt¼rel gelişme s¼reci g¼rel olarak yavaşdır.
- Teknolojik gelişmenin yaşama ve Őretime yansımaları kente kıyasla gecikmeli olarak geręekleřmektedir.
- Gelenek ve g¼reneklerin yaşam biğimini ve kurallarını etkileme g¼c¼ fazladır.
- T¼ketime kalıpları g¼rece gelenekseldir.
- İnsan ilişkilerinde y¼z y¼zelik yaygındır (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2000 b).

1.2. Kırsal Toplum

Kırsal alanda yerleşmiş, kendilerine Őzg¼ sosyal, ekonomik, k¼lt¼rel Özellikleri ve eğilimleri olan, g¼ndelik gereksinimlerini birbirlerine bağlı bir ilişkiler sistemi ile gidermeye ęalıřan ve b¼y¼k Őlę¼de kendi kendine yeterli insan topluluğudur (G¼lęubuk, 1997 b).

1.3. Tarım Politikası

Devletin tarımla uğraşanların gelirlerini korumak veya artırmak, halkın gıda g¼vencesini sağlamak, kırsal kesimde yaşam d¼zeyini y¼kseltmek ve gelir dağılımındaki dengesizliği gidermek amaçlarıyla tarımsal Őr¼nlerin fiyatlarını, Őretim hacimlerini, ekiliş alanlarını, t¼ketimini ve bu malların ithalat ve ihracatını belirlemek ya da d¼zenlemek için izlediği politikalar (Seyidoğlu, 1999).

1.4. Üretim Faaliyetleri

Aynı ya da nakdi ücret karşılığı yapılan işlerdir. Değişim değeri taşıyan pazara yönelik işler ve kullanım değeri taşıyan geçimlik üretim, bu kapsamda değerlendirilir (Fazlıoğlu, 2003). Kırsal alanda yaşayan kadınların yürüttüğü üretim faaliyetleri; çiftçilik, ücretli tarım işçiliği, ücretsiz aile işçiliği ve tarım dışı sektörlerde ücret karşılığı çalışma olarak sıralanabilir.

1.5. Yeniden Üretim Faaliyetleri

Kaynakların, zaman ve emeği de içine alan bir süreçle piyasada alınıp satılmayan mal ve hizmetlere dönüştürülmesidir. Friedrich Engels'in üretken (değer yaratan) iş ile çalışma yeteneğini yeniden yaratmayı amaçlayan iş arasında yaptığı ayırmadan sonra, Marksist feminizmde ev içi emeği ifade etmek amacıyla kullanılmıştır (Marshall, 1999).

Neoklasik iktisada göre, mübadele yaratmayan dolayısı ile para kazandırmayan bu tür üretim sadece bireysel tercihlere göre tahsis edilen zaman anlamına gelmektedir (Yağcıoğlu Çelikol, 2006).

1.6. Kalkınma

Ekonomik, toplumsal ve siyasal yapıların değişerek insan yaşamının maddi ve manevi alanda ilerlemesi ve toplumun refahının giderek artmasıdır (Anonim, 1986). Kadınların kalkınma sürecindeki ve üretim sistemindeki rolü, 1970'li yıllara kadar göz önüne alınmamıştır. Ester Boserup, 1970 yılında yayınlanan "Women's Role in Economic Development" adlı kitabıyla kadınların kalkınmadaki rolüne dikkat çekmiştir (Kantar ve Budak 2001: 105-110). Birleşmiş Milletler'in (BM) 1975-1985 yıllarını "BM Kadın On Yılı" olarak ilan etmesinden sonra da, kadını ele alan çalışmalar yoğunluk kazanmıştır.

Dünyada kalkınma stratejilerinin kadınlarla ilişkilendirilmesinde, iki ana yaklaşım söz konusu olmuştur. Bunlar, Kalkınmada Kadın (Women in Development-WID) ile Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma (Gender and Development-GAD) yaklaşımlarıdır.

Kalkınmada Kadın Yaklaşımı ile kadınların yalnızca üretimdeki rolleri ön plana çıkarılmış, yeniden üretim sürecindeki sorumlulukları ve bunun için sarf ettikleri zamanın toplumsal kalkınmaya etkileri göz ardı edilmiş-

tir. Bu kapsamda getirdiği önerilerle kadınların iş yükünü artırdığı, erkeklerle kadınlar arasındaki toplumsal ve ekonomik farkın arasını daha da açarak kadınlara yönelik eşitsizlikleri azaltmak yerine fazlalaştırmakta olduğu yönünde eleştirilere maruz kalmıştır (Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü [KSGM], 1999).

Toplumsal Cinsiyet ve Kalkınma Yaklaşımı'nda kadınların ve erkeklerin toplumsal rolleri ve ihtiyaçları analiz edilerek, kadınların güçlenmesi için gerekli koşullar saptanıp, bu doğrultuda kalkınmaya katılımlarının sağlanması amaçlanır. Bu bakış açısına göre, kadın emeğinin görünmezliği, eğitim, kredi, kendine güven gibi konuların yanı sıra kadınların toplumdaki dezavantajlı konumlarına yol açan yapılar ve süreçler üzerine de yoğunlaşılması, toplumsal cinsiyetin diğer hiyerarşi biçimlerine nasıl eklendiğinin değerlendirilmesi gereklidir (KSGM, 1999).

1.7. Kırsal Kalkınma

Kırsal kalkınma; kırsal alanda yaşayan ve geçimini tarım sektöründen veya benzer kırsal mesleklerden sağlayan birey ve toplulukların, insanca yaşam koşullarına kavuşturulması amacıyla onlarda önce bir gereksinme duygusu yaratma, sonra da bu duygu yönünde çaba harcamaları için onlara maddi ve manevi açıdan tüm yardımların yapılması ile demokratik yoldan bu toplumların kalkınmalarını sağlama savaşıdır (Yıldırım,1983: 6-18). Kırsal toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik yönden geliştirilmesi yoluyla kent kır arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması ve kırsal nüfusun ülkenin refahından yerinde kalkınarak pay alması, kırsal kalkınma politikalarının hedefleridir. Büyüme, istihdam, yoksulluk, cinsiyet eşitliği, örgütlenme, sosyal güvenlik, kırsal sanayi, tarım ve toprak reformu, kurumsal yapılanma, tarımsal yayım, finans ve altyapı hizmetleri gibi birçok konu, kırsal kalkınma kapsamında değerlendirilmektedir.

Kalkınmada insan faktörünün önemi, katılımcılık kavramını ön plana çıkarmıştır. Kırsal katılım, kırsal toplumu oluşturan kişi ve grupların kendilerini ilgilendiren kalkınma program ve projelerine ilişkin karar alma ve uygulama süreçlerinde etkin bir biçimde yer almalarını ve bu çalışmaların sonuçlarından yararlanmalarını ifade eder (Gülçubuk, 1997 a).

Türkiye’de kırsal alanda nüfusun %50,2’sini ve istihdamın %34,5’ini kadınlar oluşturmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2009 b, c). Dolayısıyla, kalkınma çalışmaları yürütülürken tüm toplumsal ilişki biçimlerini belirleyen cinsiyet faktörünün dikkate alınmaması, kadının güçlenmesinin önünde bir engel olmanın yanı sıra söz konusu çalışmaların başarısızlığı anlamına da gelmektedir.

Kalkınma çalışmalarının önemli bir ayağını, ülkesel, bölgesel ve sektörel düzeyde üretilen politika, plan ve stratejiler ile belirlenen hedefleri gerçekleştirmeye yönelik projeler oluşturmaktadır.

Türkiye’de uygulanmakta olan kırsal kalkınma projeleri, kadınlara yaklaşımları açısından 4 grupta ele alınabilir (Ertürk, 1996: 341-356). Bunlar:

- Cinsiyet Bakış Açısı Olmayan Projeler: Tamamen yukarıdan aşağıya uygulanan projelerdir ve merkezden yönetilen bu tip projeler sadece Türkiye’de değil, bütün üçüncü dünya ülkelerinde yaygın olarak uygulanmaktadır. Ekonomik gelişme modeli hedeflenerek, altyapı ve kaynak tabanının zayıf olduğu alanlarda uygulanmaktadır.
- Kadın Bileşeni Olan Projeler: Bu modelde, kadınlar özel hedef grup olarak ele alınmakta ve kadına özgü olduğu kabul edilen alanlarda, yeniden üretim faaliyetleri ile tanımlanmaktadır. Okuryazarlık, ev ekonomisi, çocuk bakımı, aile planlaması, el sanatları kursları bu tip projeler kapsamında yoğun olarak yürütülen faaliyetlerdir.
- Özel Kadın Projeleri: Bu projeler, birçok üçüncü dünya ülkesi tarafından uygulanmaktadır. Uzun süre ihmal edilen kırsal alanlara destek sağlaması bakımından faydalı olmakla birlikte, bütçelerinin yeterli olmaması ve mevcut cinsiyet hiyerarşisine cevap verememeleri açısından bazı olumsuz sonuçları da beraberinde getirmektedir.
- Entegre Kırsal Kalkınma Projeleri: Bu model, kadınların kalkınmaya uzun dönemde ve sürdürülebilir bir biçimde katılması için önemli potansiyele sahiptir. Katılımcıların bilinç düzeyi ile devletin ve maddi destek veren kuruluşların politik tercihleri projelerin amacına ulaşmasında temel etkenlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TARIM ALANINDAKİ TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELER

2.1. Gayrı Safi Milli Hasıla

Sektörlerin milli gelire katkıları, ülkelerin ekonomik yapılarına göre farklılık göstermekte ve genellikle gelişmekte olan ülkelerde tarımın gayrı safi milli hasıladaki (GSMH) payı diğer sektörlerle göre daha yüksek olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun ilk yıllarında tarım ağırlıklı bir ekonomik yapıya sahipti. Nitekim, 1950'li yıllara kadar tarım sektörünün GSMH içindeki payı %40 düzeylerinde seyretmiştir. Daha sonraki yıllarda, özellikle planlı kalkınma dönemlerinde yatırımların sanayi sektörüne yönelmesi sonucunda, tarımın payında azalmalar olmuştur. Tarım sektörü sabit fiyatlarla GSMH'nin 1960 yılında %37,5'ini, 1970 yılında %30,7'sini oluşturmuştur (TÜİK, 2009 d). Tablo 2.1'de yer alan TÜİK'in GSMH'nin sektörel dağılımı verilerine göre, 1980'li yıllarla birlikte tarım sektörünün payı ilk defa %20'nin altına düşmüş, 2006 yılında ise %11,1 olarak gerçekleşmiştir. 2007 yılından itibaren GSMH hesaplanmamıştır. Bununla birlikte tarım, gayrı safi yurtiçi hasılanın 2007 yılında %9,2'sini 2008 yılında ise %9,3'ünü oluşturmuştur. Türkiye'de tarım sektörünün GSMH içindeki payının azalması, sanayi ve hizmetler sektörlerinde görülen ilerlemenin yanı sıra tarım sektöründe gereken verimlilik düzeyine ulaşılamaması ve üretimin potansiyel düzeyinin altında gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 2.1: GSMH'nin sektörel dağılımı (TÜİK, 2009 b)

Yıllar	Tarım (%)	Sanayi (%)	Hizmetler (%)
1980	24,2	20,5	55,3
1985	19,4	23,6	57,0
1990	16,3	25,8	57,9
1995	14,4	27,7	57,9
2000	13,1	27,9	59,0
2001	13,7	28,5	57,8
2002	13,6	28,8	57,6
2003	12,5	29,3	58,2
2004	11,6	29,2	59,2
2005	11,4	28,9	59,7
2006	11,1	29,3	59,6

2.2. Nüfus ve İstihdam

Tarım, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ekonomik ve sosyal gelişmenin sağlanmasında önemli işlevler yüklenmiş bir sektördür. Ancak, 1980'li yıllardan itibaren, destekleme politikalarının tasfiyesi, özelleştirme ve dışa açılma temelinde gelişen liberalleşme eğilimlerinin ve ekonomik gelişmede sanayi sektörüne ağırlık verilmesinin etkisiyle tarımın ekonomi içindeki ağırlığı nispi bir düşüş göstermiştir.

Nüfusun, bütün sektörler için işgücü arzı kaynağını oluşturması nedeniyle ekonomi ile arasında önemli bir bağ bulunmaktadır.

Tablo 2.2: Kentsel ve kırsal nüfus (TÜİK 2000, 2009 c)

Yıllar	Toplam	Kentsel Nüfus	Kırsal Nüfus	Kentsel Nüfus Oranı (%)	Kırsal Nüfus Oranı (%)
1980	44.736.957	19.654.007	25.091.950	43,9	56,1
1990	56.473.035	33.326.351	23.146.684	59,1	40,9
2000	67.803.927	44.006.184	23.797.743	64,9	35,1
2007	70.586.256	49.747.859	20.838.397	70,5	29,5
2008	71.517.100	53.611.723	17.905.377	74,9	25,1

Tablo 2.2’de, 1980 yılında yapılan nüfus sayımından günümüze kadar kırsal ve kentsel nüfusun gelişimi gösterilmiştir. 1980 yılında, yaklaşık 45 milyon olan ülke nüfusu, zaman içinde hızla artarak, 2008 yılında 71,5 milyona ulaşmıştır. Kırsal nüfus, 1980 sayımında ülke nüfusunun %56’sını oluştururken, 2000 yılında bu oran %35’e, 2008 yılında ise %25’e düşmüştür.

Tarımın toplam istihdam içindeki payında da benzer bir durum, Tablo 2.3’te kendini göstermektedir. 1980-2008 yılları arasında Türkiye genelinde istihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde, tarımın istihdam içindeki payında %30,5 oranında düşüş olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, %23,67 oranı ile tarım sektörü hala ülke istihdamının önemli bir bölümünü karşılamaktadır.

Tablo 2.3: İstihdamın sektörel dağılımı¹ (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı [TKB] 2009 b, TÜİK 2009 b)

Yıllar	Toplam İstihdam (Bin)	Tarım Sektöründe İstihdam (Bin)	Toplam İstihdamda Tarımın Payı (%)
1980 ²	16.523	8.960	54,23
1985	17.547	8.837	50,36
1990	19.323	9.233	47,78
1995	20.394	9.538	46,77
2000	21.580	7.769	36,00
2001	21.524	8.089	37,58
2002	21.354	7.458	34,92
2003	21.147	7.165	33,88
2004	21.791	7.400	33,96
2005	22.046	6.493	29,45
2006	22.330	6.088	27,26
2007	20.738	4.867	23,47
2008	21.194	5.016	23,67

Tarım sektöründe istihdamın payı ile ekonomik gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkinin ters yönde olduğunun kabul edilmesi nedeniyle, Türkiye’de tarım istihdamında yaşanan düşüş, olumlu bir gelişme olarak nitelendirilmektedir. Buna karşın, işgücünün tarımsal üretim sürecinin dışına çıkmasının bir gelişmişlik göstergesi olarak kabul edilebilmesi, büyük ölçüde ülke ekonomisinin tarım dışı sektörlerde yeni istihdam olanakları yaratılma yeteneğine bağlıdır (Şahinöz, vd. 2005).

1988-2008 arasında geçen 20 yıllık dönemde, çalışma çağındaki nüfus 33.746.000’den 50.772.000’e çıkmış, buna karşın istihdam edilen kişi sayısındaki artış 3.439.000 olarak gerçekleşmiştir. Bu, Türkiye ekonomisinin yeterli istihdam yaratamadığı anlamına gelmektedir. Bununla birlikte tarımda nüfus ve istihdamın yüksek olmasına karşın, GSMH içindeki payının düşmesi sektörde kişi başına düşen gelirin azaldığını ve gizli işsizliğin söz konusu olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan tarım sek-

- 1 1995 yılına kadar 12+ yaşa, 1995 yılından itibaren 15+ yaşa ilişkin veriler kullanılmıştır. 2007-2008 yıllarına ait veriler yeni nüfus projeksiyonlarına göre elde edilmiştir.
- 2 1980-1995 yılları arasındaki veriler Tarım ve Köyişleri Bakanlığı web sayfasından elde edilmiştir (<http://sgb.tarim.gov.tr/>).

t¼r¼ kırsal alanda, n¼fusu barındırması ve istihdam etmesi yoluyla bir sosyal denge g¼revi de üstlenmektedir (Tuna, 1993). Bu noktada, yeni bir ayrıma gidip, kırsal kesimde özellikle kadınlar için çalışma hayatında tarımın yerini de değerlendirmek gerekmektedir.

Kırsal alanda istihdamda hizmet, tarım, sanayi ve inşaat sekt¼rlerinin paylarının yer aldığı Tablo 2.4'te, toplam istihdam içinde en b¼y¼k payın tarım sekt¼r¼nde olduğu g¼r¼lmektedir. Tarım sekt¼r¼, istihdam içinde sahip olduğu ortalama %71 pay ile 1989-2008 yılları arasında kırsal alanda istihdam yapısını belirleyen temel sekt¼r olmuştur. Aynı d¼nemde tarımı, ortalama %18 oranıyla hizmetler, %7 oranıyla sanayi ve %3 oranıyla inşaat sekt¼rleri izlemektedir.

Tablo 2.4: Kırsal alanda istihdamda hizmet, tarım, sanayi ve inşaat sektörlerinin payları³
(TÜİK, 2009 b)

Yıllar	Toplam İstihdam İçindeki Payları (%)			
	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet
ISIC.REV.1				
1989	76,1	6,0	3,2	14,7
1990	76,8	5,5	2,7	15,0
1991	78,8	5,8	2,8	12,7
1992	76,0	6,1	3,1	14,8
1993	75,6	5,5	3,9	15,0
1994	76,5	6,2	3,4	13,9
1995	77,1	6,0	3,2	13,6
1996	76,0	6,4	3,2	14,3
1997	75,4	6,6	3,5	14,5
1998	75,7	6,4	2,9	15,0
1999	73,0	7,4	3,8	15,8
NACE.REV.1				
2000	70,2	7,5	4,7	17,6
2001	72,7	6,9	2,9	17,4
2002	68,1	8,7	2,4	20,8
2003	67,8	7,4	2,9	21,9
2004	67,5	7,9	3,1	21,5
2005	61,4	9,2	3,6	25,8
2006	59,1	10,1	3,9	26,5
2007	61,2	9,1	3,8	25,9
2008	60,8	9,7	4,1	25,4

3 2007-2008 yıllarına ait veriler yeni nüfus projeksiyonlarına göre elde edilmiştir.

1989-2000 yılları arasında, sekt¼rel bazda kırsal alanda istihdam değerleri ve endeksleri, Tablo 2.5'te g¼sterilmektedir. Buna g¼re, tarım sekt¼r¼ istihdam endeksinde, 1989-1999 yılları arasında, genel olarak b¼y¼k bir değişim g¼zlenmemektedir. 2000 yılından itibaren ise, endeks d¼şme trendi g¼stermiş ve 2008 yılında hemen hemen yarı değerine d¼şm¼şt¼r (%52,8). Kırsal istihdamı oluşturan diğer sekt¼rlerde ise, tarımdan farklı olarak s¼z konusu d¼nem boyunca az da olsa dalgalanmalar gerçekteşmiştir. Buna karşın, bu sekt¼rlerin kırsal istihdamdaki d¼ş¼k payları nedeniyle toplam endeks, tarım endeksine paralel olarak d¼ş¼ş g¼stermiştir.

Tablo 2.5: Kırsal alanda nüfus ve sektörlerle göre istihdam miktarı (bin) ve endeksi (1989=100) (TÜİK 2000, 2009 b)

Yıllar	Kırsal Alanda Nüfus	Tarım		Sanayi		İnşaat		Hizmet		Toplam	
		Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
ISIC.REV.1											
1989	-	8.269	100,0	648	100,0	344	100	1.599	100,0	10.862	100,0
1990	23.146.684	8.308	100,5	594	91,7	296	86,0	1.625	101,6	10.823	99,6
1991	-	8.858	107,1	647	99,8	309	89,8	1.426	89,2	11.241	103,5
1992	-	8.267	99,9	666	102,8	342	99,4	1.607	100,5	10.882	100,2
1993	-	7.516	90,9	544	83,9	388	112,8	1.499	93,7	9.948	91,6
1994	-	8.321	100,6	677	104,5	365	106,1	1.508	94,3	10.872	100,1
1995	-	8.635	104,4	672	103,7	362	105,2	1.523	95,2	11.194	103,1
1996	-	8.752	105,8	736	113,6	373	108,4	1.648	103,0	11.510	105,9
1997	-	8.381	101,4	735	113,4	387	112,5	1.612	100,8	11.116	102,3
1998	-	8.580	103,8	727	112,2	327	95,0	1.703	106,5	11.339	104,4
1999	-	8.307	100,5	840	129,6	429	124,7	1.793	112,1	11.371	104,7

Tablo 2.5 Devamı: Kırsal alanda nüfus ve sektörlerle göre istihdam miktarı (bin) ve endeksi (1989=100) (TÜİK 2000, 2009 b)

Yıllar	Kırsal Alanda Nüfus	Tarım		Sanayi		İnşaat		Hizmet		Toplam	
		Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
NACE.REV.1											
2000	23.797.743	7.350	88,9	783	120,8	497	144,5	1.847	115,5	10.477	96,5
2001	-	7.605	91,9	721	111,3	300	87,2	1.823	114,0	10.449	96,2
2002	-	6.973	84,3	888	137,0	250	72,7	2.132	133,3	10.243	94,3
2003	-	6.687	80,8	728	112,3	282	81,9	2.163	135,3	9.860	90,8
2004	-	6.716	81,2	783	120,8	306	88,9	2.142	133,9	9.948	91,6
2005	-	5.820	70,4	873	134,7	338	98,3	2.449	153,2	9.480	87,3
2006	-	5.466	66,1	930	143,5	359	104,4	2.494	155,9	9.249	85,2
2007	20.838.397	4.269	51,6	632	97,5	262	76,2	1.809	113,1	6.973	64,2
2008	17.905.377	4.369	52,8	696	107,4	294	85,5	1.825	114,1	7.184	66,1

2008 yılı TÜİK verilerine göre, kadın istihdamının ülke genelinde %42'si, kırsal alanda ise %84'ü tarım sektöründe yer almaktadır. Tablo 2.6'da da görüldüğü gibi, 1989-2008 yılları arasında, kırsal alanda çalışan kadınların tamamına yakını, tarımda istihdam edilmiştir. Tarımdan sonra ikinci sırada gelen hizmet sektörü, en yüksek olarak gerçekleştiği 2006 yılında, kırsal alanda kadın istihdamının ancak %11,40'ını oluşturabilmiştir. Bu nedenle, Türkiye'de uygulanan tarım politikalarının ve bu politikadaki değişimlerin kadın istihdamı üzerinde oldukça önemli etkileri bulunmaktadır.

1989-2000 yılları arasında, sektörel bazda kırsal alanda kadın istihdam değerleri ve endeksleri, Tablo 2.7'de gösterilmektedir. Buna göre, tarım sektörü istihdam endeksinde, 1989-1999 yılları arasında, dalgalanmalar gerçekleşmiştir. 2000 yılından itibaren ise kırsal alanda kadın istihdamı endeksi, kırsal alanda genel istihdama benzer şekilde, genel olarak düşme trendi göstermiş ve 2008 yılında hemen hemen yarı değerine düşmüştür (%54,9). Kırsal alanda kadın istihdamını oluşturan diğer sektörlerde de, dalgalanmalar gözlemlenmiştir. Ancak, söz konusu sektörlerin düşük payları nedeni ile bu dalgalanmaların toplam kadın istihdamı endeksi üzerinde önemli bir etkisi olmamıştır. Genel kırsal istihdamda da benzer durum söz konusu olmakla birlikte, kadın istihdamı üzerinde tarım sektörünün etkisi, çok daha baskın durumdadır.

Tarım dışı istihdam olanaklarının, tarıma dayalı sanayinin, kadınların mesleki niteliklerinin ve eğitim düzeylerinin yetersiz olması gibi nedenlerle tarım sektöründe toplanan kadın istihdamı, yıllar itibariyle tarımın ekonomideki payının küçülmesi ile birlikte tehdit altına girmektedir.

Tablo 2.6: Kırsal alanda toplam kadın istihdamı içinde hizmet, tarım, sanayi ve inşaat sektörlerindeki istihdam payları (TÜİK, 2009 b)

Yıllar	Toplam Kadın İstihdamı İçindeki Payları (%)			
	Tarım	Sanayi	İnşaat	Hizmet
ISIC.REV.1				
1989	93,00	3,00	0,02	3,90
1990	93,90	2,60	0,04	3,50
1991	94,80	2,60	0,00	2,60
1992	92,00	4,50	0,09	3,40
1993	92,40	3,30	0,10	4,20
1994	92,90	3,40	0,07	3,60
1995	94,80	2,40	0,05	2,80
1996	94,30	2,60	0,04	3,00
1997	93,50	3,00	0,07	3,40
1998	93,40	3,00	0,05	3,50
1999	91,60	4,20	0,05	4,20
NACE.REV.1				
2000	89,20	5,40	0,20	5,20
2001	91,20	4,30	0,02	4,50
2002	89,30	5,10	0,02	5,60
2003	89,00	4,00	0,08	6,80
2004	87,70	5,00	0,10	7,30
2005	83,90	6,00	0,20	10,00
2006	82,50	6,00	0,10	11,40
2007	84,80	4,50	0,10	10,50
2008	84,10	4,70	0,10	11,00

Tablo 2.7: Kırsal alanda kadın nüfusu ve sektörlerdeki değişimin kırsal alanda kadın istihdamı miktarı (bin) ve endeksi (1989=100) (TÜİK 2000, 2009 b)

Yıllar	Kırsal Alanda Kadın Nüfusu	Tarım		Sanayi		İnşaat		Hizmet		Toplam	
		Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
1989	-	4.199	100,0	135	100,0	1	100,0	178	100,0	4.515	100,0
1990	11.787.190	4.162	99,1	114	84,4	2	200,0	154	86,5	4.433	98,2
1991	-	4.442	105,8	121	89,6	0	0	120	67,4	4.685	103,8
1992	-	4.011	95,5	196	145,2	4	400,0	149	83,7	4.361	96,6
1993	-	3.198	76,2	114	84,4	4	400,0	145	81,5	3.461	76,7
1994	-	3.944	93,9	146	108,1	3	300,0	154	86,5	4.247	94,0
1995	-	4.117	98,0	103	76,3	2	200,0	122	68,5	4.344	96,2
1996	-	4.232	100,8	118	87,4	2	200,0	133	74,7	4.486	99,4
1997	-	3.783	90,1	122	90,4	3	300,0	138	77,5	4.048	89,7
1998	-	3.979	94,8	129	95,6	2	200,0	150	84,3	4.261	94,4
1999	-	4.001	95,3	182	134,8	2	200,0	181	101,6	4.366	96,7

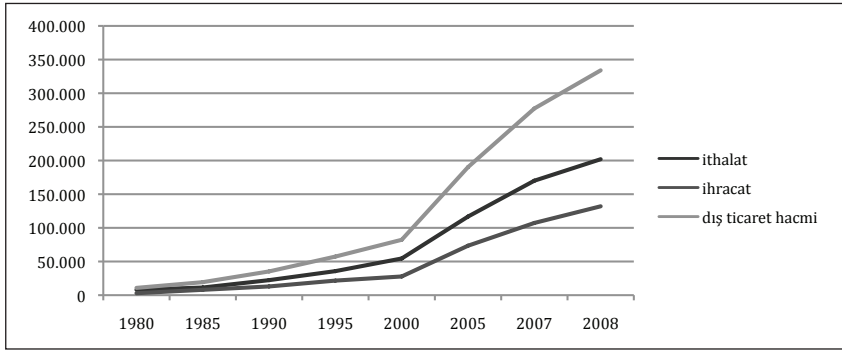
ISIC.REV.1

Tablo 2.7 Devamı: Kırsal alanda kadın nüfusu ve sektörlere göre kadın istihdamı miktarı (bin) ve endeksi (1989=100) (Tüik 2000, 2009 b)

Yıllar	Kırsal Alanda Kadın Nüfusu	Tarım		Sanayi		İnşaat		Hizmet		Toplam	
		Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks
NACE.REV.1											
2000	11.878.549	3.328	79,3	202	149,6	6	600,0	195	109,5	3.731	82,6
2001	-	3.552	84,6	168	124,4	1	100,0	175	98,3	3.895	86,3
2002	-	3.443	81,9	197	145,9	1	100,0	215	120,8	3.855	85,4
2003	-	3.232	76,9	147	108,9	3	300,0	247	138,8	3.630	80,4
2004	-	3.018	71,9	172	127,4	4	400,0	249	139,9	3.443	76,3
2005	-	2.663	63,4	189	140,0	5	500,0	319	179,2	3.175	70,3
2006	-	2.557	60,9	185	137,0	4	400,0	352	197,8	3.098	68,6
2007	10.390.849	2.044	48,7	108	80,0	3	300,0	254	142,7	2.409	53,4
2008	8.951.029	2.084	49,6	117	86,7	3	300,0	274	153,9	2.478	54,9

2.3. Dış Ticaret

Türkiye’de 24 Ocak 1980 Kararları olarak bilinen istikrar tedbirlerini takiben, ithal ikameci kalkınma politikaları yerine, dışa açık ekonomi politikalarının benimsenmesiyle dış ticaret hacmi önemli ölçüde artmıştır. Toplam dış ticaret hacmi, 1980 yılında yaklaşık 11 milyar \$ düzeyindeyken, 1990 yılında 35 milyar \$’a, 2000 yılında 82 milyar \$’a, 2008 yılında ise 333 milyar \$’a yükselmiştir. Aynı dönemde ihracat, yaklaşık 3 milyar \$’dan 132 milyar \$’a, ithalat ise yaklaşık 8 milyar \$’dan 201 milyar \$’a çıkmıştır (TÜİK, 2009 d).

Şekil 2.1: Türkiye'nin dış ticaret hacmi ihracat ve ithalat miktarları (TÜİK, 2009 d)

Türkiye ekonomisinde yaşanan serbestleşme eğilimi ile birlikte, tarım sektörüne yönelik destekleme politikalarının değişmesi ve dünya piyasalarında tarım ürünleri fiyatlarında meydana gelen düşüş, tarım sektörünün dış ticaretteki konumunu etkilemiştir. 1980'li yılları takiben, tarım ürünlerinin genel ihracat içindeki payı düşerken, genel ithalat içindeki payı hızla artmıştır. Tablo 2.8'de, Türkiye'nin genel ihracatı/ithalatı ve tarım ürünleri ihracatı/ithalatı, 1980 yılına göre endekslenmiştir (1980=100). Genel ihracat endeksi, 2008 yılında 4.537 iken, tarım ürünleri ihracatı endeksi 235,5'te kalmıştır. Bununla birlikte, genel ithalat endeksi ise, 2008 yılında 2.533 iken, tarım ürünleri endeksi 12.533'e yükselmiştir. Tarım ürünlerinde dış ticaret açığı, 2008 yılında yaklaşık 2.5 milyar dolar seviyesine gelmiştir.

Tarım sekt¼r¼n¼n genel ihracat içindeki payının oransal olarak d¼ř¼ř¼, kısmen sanayi ¼r¼nleri ihracatındaki artışla açıklanabilir. Ancak, 1980-2008 yılları arasında sekt¼r¼n ihracat miktarında ¼nemli bir artış g¼r¼lmemesi, hatta bazı yıllarda d¼ř¼ř¼ yaşanmış olması, ithalattaki hızlı artış da g¼z ¼n¼ne alındığında T¼rkiye'nin tarımda kendi kendine yeten ¼lke olma ¼zellięini yitirdiğini g¼stermektedir.

Tablo 2.8: Türkiye'nin dış ticaret miktarları (milyon \$), endeksi (1980=100) ve tarımın dış ticaretteki payı (Ay ve Yapar 2005, TÜİK 2009 e)⁴

Yıllar	İhracat						İthalat						1-2
	Genel İhracat		Tarım Ürünleri İhracatı		Tarımın Genel İhracattaki Payı (%)		Genel İthalat		Tarım Ürünleri İthalatı		Tarımın Genel İthalattaki Payı (%)		
	Miktar	Endeks	Miktar (1)	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar	Endeks	Miktar (2)	Endeks	Miktar	Endeks	
1980	2.910	100,0	1.672	100,0	7.909	100,0	51	100,0	0,64	1.621			
1981	4.703	161,6	2.219	132,7	8.933	112,9	125	245,0	1,40	2.094			
1982	5.746	197,5	2.140	127,9	8.843	111,8	176	345,1	1,99	1.964			
1983	5.728	196,8	1.881	112,5	9.235	116,8	138	270,6	1,49	1.743			
1984	7.134	245,2	1.749	104,6	10.757	136,0	418	819,6	3,89	1.331			
1985	7.958	273,5	1.719	102,8	11.343	143,4	375	735,3	3,31	1.344			
1986	7.457	256,3	1.886	112,8	11.105	140,4	457	896,0	4,12	1.429			
1987	10.190	350,2	1.853	110,8	14.158	179,0	782	1.533,3	5,52	1.071			
1988	11.662	400,8	2.341	140,0	14.335	181,2	499	978,4	3,48	1.842			
1989	11.627	399,6	2.126	127,2	15.792	199,7	1.041	2.041,2	6,59	1.085			
1990	12.959	445,3	2.347	140,4	22.302	281,9	1.318	2.584,3	5,91	1.029			
1991	13.594	467,1	2.683	160,5	21.047	266,1	808	15.84,3	3,84	1.875			
1992	14.719	505,8	2.204	131,8	22.870	289,2	1.178	2.309,8	5,15	1.026			

4 1980-1996 yılları arasındaki veriler (Ay ve Yapar, 2005)'den elde edilmiştir.

Tablo 2.8 Devamı: Türkiye'nin dış ticaret miktarı (milyon \$), endeksi (1980=100) ve tarımın dış ticaretteki payı (Ay ve Yapar 2005, TÜİK 2009 e).

Yıllar	İhracat						İthalat						1-2
	Genel İhracat		Tarım Ürünleri İhracatı		Tarımın Genel İhracattaki Payı (%)	Genel İthalat		Tarım Ürünleri İthalatı		Tarımın Genel İthalattaki Payı (%)			
	Miktar	Endeks	Miktar (1)	Endeks		Miktar	Endeks	Miktar (2)	Endeks				
1993	15.348	527,4	2.365	141,4	15,41	29.429	372,1	1.664	3.262,7	5,65	701		
1994	18.105	622,2	2.457	146,9	13,57	23.270	294,2	1.209	2.370,6	5,20	1.248		
1995	21.636	743,5	2.133	127,6	9,86	35.708	451,5	2.444	4.792,2	6,84	-311		
1996	23.224	798,0	2.153	128,8	9,27	43.627	551,6	2.166	4.247,1	4,96	-13		
1997	26.261	902,4	2.354	140,8	8,96	48.559	613,9	2.417	4.739,2	4,98	-63		
1998	26.974	926,9	2.357	140,9	8,73	45.921	580,6	2.125	4.166,7	4,62	232		
1999	26.587	913,6	2.058	123,1	7,74	40.671	514,2	1.649	3.233,3	4,05	409		
2000	27.775	954,5	1.659	99,2	5,97	54.503	689,1	2.123	4.162,7	3,89	-464		
2001	31.334	1.076,8	1.976	118,1	6,30	41.399	523,4	1.409	2.762,7	3,40	567		
2002	36.059	1.239,1	1.754	104,9	4,86	51.554	651,8	1.703	3.339,2	3,30	52		
2003	47.253	1.623,8	2.121	126,9	4,49	69.340	876,7	2.535	4.970,6	3,65	-415		
2004	63.167	2.170,7	2.542	152,0	4,02	97.540	1.233,3	2.757	5.405,9	2,82	-216		
2005	73.476	2.524,9	3.329	199,1	4,53	116.774	1.476,5	2.801	5.492,2	2,40	527		
2006	85.535	2.939,3	3.481	208,2	4,07	139.576	1.764,8	2.902	5.690,2	2,07	538		
2007	107.272	3.686,3	3.725	222,8	3,47	170.063	2.150,2	4.641	9.100,0	2,73	-915		
2008	132.027	4.537,0	3.937	235,5	2,98	201.964	2.553,6	6.392	12.533,3	3,16	-2.455		

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI TARIMSAL DÖNÜŞÜM SÜRECİ

Tarım politikalarının, tarımsal yapının ve kırsal alanda altyapı hizmetlerinin durumu, Türkiye'de 1980 sonrası tarımsal dönüşüm sürecini belirleyen temel faktörlerdir. Süreci, bu saptamalar doğrultusunda değerlendirmek yararlı olacaktır.

3.1. Tarım Politikaları

3.1.1. Tarım Sektörünün Kendine Özgü Yapısı ve Müdahalenin Gereksinimleri

Tarım sektörünün ekonomiye ilişkin ve ekonomi dışı etkenlerden kaynaklanan kendine özgü yapısı nedeniyle tarım piyasalarına devlet müdahalesi, önemli bir politika aracı işlevi görmektedir.

Tarımda hava durumu, çeşitli bitki ve hayvan hastalıkları gibi üreticinin denetleyemediği doğal faktörler, özellikle teknoloji kullanımının sınırlı olduğu gelişmekte olan ülkelerde, üretimin öngörülebilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu durum, üretimin arz esnekliğini düşürmekte ve tarıma yönelen yatırımları diğer sektörlerdekilere oranla daha yüksek risk olasılığı ile karşı karşıya bırakmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde tarım faaliyetleri, genellikle küçük aile işletmeleri tarafından yürütülmektedir. Bu işletmelerde, geçimlik üretime yönelik faaliyetler yürütmek suretiyle istihdama katılan işgücü, eğitim düzeyinin düşüklüğü nedeniyle tarım dışına çıktığında işsizlik problemi ile karşı karşıya kalmaktadır. Toplumsal cinsiyete dayalı önyargılar ve işbölümü nedeniyle kadınlar, bu problemi daha yoğun bir biçimde yaşamaktadır. Bununla birlikte doğal afet, savaş, fiyat şokları ve ambargolar gibi nedenlerle ülkelerin gıda güvencesine ilişkin kaygıları ve tarımın kırsal hayatın devamlılığının sağlanmasındaki rolü sektörün stratejik bir öneme sahip olmasına neden olmaktadır (Kıymaz, 2008). Ayrıca, tarımda kişi başına gelir İsrail, Avustralya gibi bir iki ülke haricinde, diğer sektörlere göre oldukça düşük düzeyde kalmaktadır (Kazgan, 2003).

Tarım sektörünün kendine özgü sorunlarını çözme konusunda, tekil üreticilerin alabilecekleri önlemlerin yetersiz kalması nedeniyle devletler tarım sektörünü çeşitli politikalar aracılığı ile desteklemektedir.

3.1.2. Tarım Politikalarına İlişkin Uluslararası Gelişmeler

Ulusal tarım politikalarındaki değişim süreçlerinde, konuya ilişkin uluslararası gelişmeler önemli ölçüde etkili olmaktadır. Bu bağlamda, 1980 sonrası Türkiye'deki tarımsal politika dönüşümünü doğru değerlendirebilmek için, bu dönüşüme temel oluşturan uluslararası gelişmeler ele alınmalıdır.

20. yüzyıla girilirken, teknolojiye ilerlemeler ve yeni alanların tarıma açılması nedeniyle gerçekleşen ürün arzındaki artışa karşın, tarımsal ürünlerin fiyatı artan refah düzeyiyle birlikte ülkelerin gıda talebinin artması sonucunda, 1900'lerin başından I. Dünya Savaşı'na kadar ve savaş sonrasında 1920'lerin başına kadar yüksek kalmıştır. 1920'li yıllarla birlikte, özellikle 1929 sonunda yaşanan büyük bunalımın ardından, tarım ürünü fiyatlarında önceki dönemlere göre büyük bir düşüş yaşanmıştır (Kıymaz, 2008). Bu durum, ülkelerin ekonomilerini korumak adına yoğun olarak tarımsal destekleme politikalarına yönelmelerine sebep olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD), 1933 yılında çıkarılan Tarımsal Uyarlama Kanunu ve takip eden Tarım Yasaları ile iç pazarı korumaya ve dış pazarlarda rekabet üstünlüğü sağlamaya yönelik korumacı politikalar benimsenmiştir (Günaydın, 2003: 39-42). İngiltere dışında bütün Batı Avrupa ülkelerinde, destekleme politikaları uygulamaya konulmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrasında, sektörün stratejik önemi ön plana çıkmış, ülkeler korumacı politikalarını sürdürmüşlerdir. 1947 yılında, dünya ticaretinin liberalleşmesi amacıyla GATT imzalandığında, tarım çeşitli istisnalar yoluyla kapsam dışı bırakılmıştır.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kuran Roma Antlaşması'yla, sübvansiyonlar aracılığıyla üretimin desteklenmesini sağlamak ve Avrupa dışından ucuz ithalatı önlemek için, dışarıya karşı korumacı yaklaşımı esas alan Ortak Tarım Politikası (OTP) oluşturulmuştur. Bu dönemde, ABD de tarım piyasasına müdahalelerini sürdürmüştür. Teknolojik gelişmelerin ve nüfus artış hızındaki düşüşün de etkisiyle üretimin talebin çok üzerinde artması sonucunda, ABD ve AET dünya piyasalarına hakim olma yarışına girmişlerdir. 1973 Petrol Krizi sonucu, dünya pazarlarında meydana gelen daralma ve gelişmiş Batı ülkelerinin büyük mali destek-

lerle ihraç ettiği tarım ürünleri, uluslararası piyasalarda tarım ürünleri fiyatlarında büyük düşüş yaşanmasına neden olmuş, dış ticaret hadleri hızla tarım aleyhine dönmeye başlamıştır (Kazgan, 2003). Özellikle, 1980'li yıllarla birlikte, destekleme maliyetlerinin aşırı ölçüde yükselmesi ve dünya tarım ürünleri ticaretinde giderek artan karmaşa, tarım sektörünün de GATT kapsamına alınmasına ortam hazırlamıştır.

GATT kapsamında gerçekleştirilen çok taraflı ticaret görüşmelerinin sezikincisi olan Uruguay Turu, 1986 yılında 108 üye ülkenin Ticaret Bakanlarının katılımı ile başlatılmıştır. Aralık 1990'da bitirilmesi öngörülen toplantı, tarım politikalarına ilişkin olarak yaşanan yoğun tartışmalar nedeniyle, ancak Nisan 1994 tarihinde sonuçlandırılmıştır. Tarım bölümü görüşmelerinde, Avrupa Birliği'nde (AB) uygulanan OTP, zengin doğal kaynakları, elverişli iklim özellikleri nedeniyle daha az korumacı tarım politikalarına yönelen Cairns Grubu ülkelerinin (Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda ile bazı Latin Amerikan ülkeleri) ve dünya tarım ürünleri piyasasından aldığı pay giderek azalan ABD'nin yoğun eleştirilerine maruz kalmıştır. OTP'ye topluluk içinden de eleştiriler gelmeye başlaması sonucunda, Avrupa Topluluğu Komisyonu'nda, OTP'de köklü değişiklikler içeren "Mayıs 1992 Reformu"nun kabul edilmesi, Uruguay Turu'nda bir uzlaşma zemini oluşmasına önemli katkı sağlamıştır (Doğan 2004, Ay ve Yapar 2005).

Toplantı sonunda imzalanan Uruguay Turu Sonuç Anlaşması ile, GATT yerini Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) bırakmış, aynı anlaşma kapsamında imzalanan Tarım Anlaşması, dünya tarım ticaretinde yeni bir dönemin açılmasına neden olmuştur. Pazara girişin kolaylaştırılmasını, iç desteklerin ve ihracat sübvansiyonlarının azaltılmasını öngören Tarım Anlaşması'na, dünya tarım ürünleri ticaretinin giderek artan ölçülerde liberalleşmesini sağlama hedefi hakim olmuştur.

DTÖ Tarım Anlaşması ile gelişmiş ülkelere, gelişmekte olan ülkelere ve en az gelişmiş ülkelere, farklı oran ve sürelerde taahhütte bulunma olanağı tanınmaktadır.

Pazara giriş konusunda alınan önlemlerle tarımsal ürünlerin ithalatı üzerine uygulanmakta olan koruma önlemlerinin azaltılması hedeflenmektedir. Bu konuda temel öncelik, tarife dışı engellerin tarifelere dönüş-

türülmesidir. Ayrıca, ülkelerin bu işlem sonucu ortaya çıkacak tarifeler göz önünde bulundurularak, 1 Eylül 1986 tarihinde geçerli olan tarifeler üzerinden indirimde bulunmaları öngörülmüştür. Ülkemiz, DTÖ çerçevesinde gelişme yolunda olan ülke statüsünde olduğu için, 10 yıl içinde her bir tarım ürününde %10, toplamda ise ortalama %24 oranında indirim taahhüdünde bulunmuştur (Çırpıcı, 2008).

İç destekler konusunda gelişmiş ülkelerde, 6 yıl içinde %20, gelişmekte olan ülkelerde 10 yıl içinde %13 oranında indirim öngörülmüştür. En az gelişmiş ülkeler için ise, herhangi bir indirim taahhüdü gerekmemektedir (Ay ve Yapar, 2005). Bununla birlikte, “de minimis” uygulaması gereğince, bir ülkenin üreticilerine her bir ürün için sağladığı destek, toplam ürün değerinin belirli bir oranını geçmiyorsa, destekleme indirim taahhüdü istenmemektedir. Bu oranlar, gelişmiş ülkeler için %5, gelişmekte olan ülkeler için ise %10 düzeyindedir (Çırpıcı, 2008).

İç destekler, ticaret üzerindeki farklı etkileri dikkate alınarak “kutular” biçiminde sınıflandırılmıştır. Müdahale fiyatı, destekleme alımları, girdi, kredi ve ihracat sübvansiyonları gibi destek ve müdahaleler ticareti bozucu olarak değerlendirilerek, “Kırmızı Kutu” kapsamına alınmıştır. Üye ülkeler, bu sınıfa giren desteklerini anlaşmada belirtilen oranlar dahilinde kaldırmakla yükümlüdür. Üretimi sınırlama programı altında yapılan doğrudan ödemeler, “Mavi Kutu” içine alınmış ve geçici bir süre için uygulanmalarına izin verilmiştir. İndirim programı dışında tutulan “Yeşil Kutu”da ise, tarım sektörü ve kırsal kesim için yapılacak altyapı hizmetleri, araştırma faaliyetleri, gıda güvenliği amaçlı kamu stokları, pazarlama ve tanıtım hizmetleri ve bunların yanı sıra tarımsal üreticilere, üretim ve fiyatlarla ilişkilendirilmeden verilen doğrudan gelir destekleri yer almaktadır.

İhracat sübvansiyonları alanında, 1986-1990 dönemi esas alınarak, sübvansiyonlu ihracat miktarlarının ve sübvansiyonlu ihracatların gerçekleştirilebilmesi için bütçeden yapılan harcamaların azaltılması karara bağlanmıştır. Bu kapsamda, gelişmiş ülkeler 6 yılda sübvansiyon ödemelerinden kaynaklanan bütçe harcamalarını %36, sübvansiyonlu ihracat hacmini %21 oranında azaltırken, gelişmekte olan ülkeler 10 yılda sırasıyla %24 ve %14 oranlarında indirime gidecektir (Çırpıcı, 2008).

15 Nisan 1994'de, Marakeş Şartı kapsamında imzalanan DTÖ Tarım Anlaşması, Türkiye'de 25 Şubat 1995 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Anlaşma'da, reform sürecinin devam ettirilmesine yönelik olarak ileri tarım müzakerelerinin Anlaşma'nın uygulama döneminin bitmesine bir yıl kala başlayacağı belirtilmiştir (World Trade Organization, 1995). Gerek ileri tarım müzakereleri, gerek Bakanlar Konferansları kapsamında gerçekleştirilen tarıma ilişkin görüşmeler, önemli tartışmalara ve anlaşmazlıklara sahne olmuştur.

Gelişmiş ülkeler, DTÖ Tarım Anlaşması'nın ardından, liberalleşme yönünde kayda değer adımlar atmış, taahhütlerine sadık kalmışlardır. Ancak bu, tarımsal sübvansiyonların mutlak olarak azaltılması yerine, tarım kesimine aktarılan desteklerin farklı kanallara yönlendirilmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Ticareti bozucu etkileri nedeniyle yasaklanan ve indirim öngörülen "Kırmızı Kutu" destekleri azaltılırken, "Mavi Kutu" ya da "Yeşil Kutu" destekleri artırılmıştır. Aktarım mekanizması ne olursa olsun, tüm ekonomik destekler, üreticilerin gelirlerini ve bunun sonucunda da üretim kapasitesini artırmaktadır. Artan üretim sonucunda, dünya piyasa fiyatlarında oluşan yapay düşüş, ihracata sübvansiyon sağlama olanağından yoksun bulunan gelişmekte olan ülkelerin, iç ve dış piyasalardaki rekabet gücünü düşürmektedir (Şahinöz, 2003). Bununla birlikte, borç kriziyle karşı karşıya kalan gelişmekte olan ülkelerin, kredi almak amacıyla Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından koşul olarak öne sürülen yapısal uyum politikalarını uygulamaya koyması, bu ülkelerde tarım piyasalarına devlet desteğinin önemli ölçüde ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bu süreçten en çok etkilenen ülkelerden biri de Türkiye'dir.

Türkiye'nin tarım politikalarının şekillendirilmesinde belirleyici nitelik taşıyan bir diğer unsur da, AB'ye adaylık sürecidir. Türkiye-AB ilişkilerinin hukuki temelleri, 12 Eylül 1963 yılında Ankara Anlaşması'nın imzalanması ile atılmıştır. 1 Ocak 1996 tarihinde imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması ile sanayi ürünlerinde ve işlenmiş tarım ürünlerinde gümrük ve ticaret politikalarının uyumlaştırılması öngörülürken geleneksel tarım ürünleri kapsamı dışı bırakılmıştır (İçöz, 2009). 1998 yılında, Avrupa Komisyonu tarafından "Türkiye için Avrupa Stratejisi" yayımlanmış, söz konusu belgede tarafların tarım politikalarına ilişkin bilgi ve mevzuat de-

ğişimi yapılması, Türk tarım politikaları ile OTP'nin farklılıklarının saptanması ve Türkiye'nin OTP'yi üstlenmesi için gerekli teknik ve mali yardımın sağlanması öngörülmüştür (Cesur, 2004). 1999 yılında, Helsinki Zirvesi'nde, Türkiye'ye AB adaylık statüsünün verilmesinin ardından, AB kriterlerine uyum konusunda daha sistemli bir çalışma süreci başlatılmıştır.

Ülke içi faktörlerin yanı sıra, DTÖ Tarım Anlaşması'na uyum, AB'ye adaylık süreci, IMF ve Dünya Bankası desteğiyle gerçekleştirilen programlar, 1980 sonrasında, Türkiye'de uygulanan tarımsal politikaların temel çıkış noktalarını oluşturmuştur. Burada ortaya çıkan temel bulgu; ülkemizin tarım politikalarını ulusal önceliklerden çok uluslararası gelişmeler ve taahhütler oluşturmaktadır. Bu durum, bazen ülkemizin sosyo-ekonomik koşulları ile uyumsuzluk gösterebilmektedir.

3.1.3. Türkiye'de 1980 Sonrası Tarım Politikaları

1980'li yıllarda, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomi politikalarında, müdahalecilikten serbestliğe doğru bir dönüşüm yaşanmıştır. Ülkemizde 24 Ocak 1980 Kararları ile somutlaşan bu değişim, tarım sektöründe piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırılması amacıyla; dış ticaret korumacılığının azaltılması, kredi ve girdi sübvansiyonlarının kaldırılması, destekleme kapsamının daraltılması gibi uygulamalarla kendini göstermiştir. Dönemin bir diğer belirleyici uygulaması ise, tarım piyasalarını düzenleyici kamu kurumlarının özelleştirilmesi yönünde yürütülen çalışmalardır.

3.1.3.1. 1980-1999 Dönemi

Dünyada 1973 yılında yaşanan petrol krizi, Türkiye'yi de etkilemiştir. Bununla birlikte, 20 Temmuz 1974'te başlayan Kıbrıs Barış Harekati'nin bütçeye getirdiği yük, 1974 yılından sonra içi dövizlerinin azalması ve dünya petrol fiyatlarındaki artış gibi etkenlerin sonucunda, Türkiye bir döviz darboğazı ile karşı karşıya kalmıştır. 1970'li yılların sonunda yüksek enflasyon, artan işsizlik ve dış açıklar şeklinde kendini gösteren ekonomik bunalımdan kurtulmak amacıyla alınan çeşitli önlemler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu dönemde, tarımsal ürün fiyatlarının yüksek tutulmasının, tarımsal girdilere verilen sübvansiyonların ve düşük

faizli kredilerin parasal genişleme üzerindeki etkisi vurgulanarak, tarım sektörü enflasyonun başlıca nedenleri arasında değerlendirilmeye başlanmıştır (Yalçınkaya, vd. 2006: 98-116). Bunun yanında, destekleme politikalarının gelir dağılımını, küçük üretici aleyhine bozduğu yönünde eleştiriler de gündeme gelmiştir.

Krizin aşılması amacıyla, kaynağını IMF tarafından ileri sürülen koşullardan alan 24 Ocak 1980 Kararları uygulamaya koyulmuştur. 24 Ocak 1980 Kararları ile alınan önlemlerden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz;

- Kur ayarlaması yapılarak günlük kur uygulamasına geçilmesi,
- Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) reformu ve buna paralel olarak tarım ürünleri destekleme alımlarının sınırlandırılması,
- Gübre, enerji ve ulaştırma dışında sübvansiyonların kaldırılması,
- Yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi,
- İthalatın kademeli olarak serbestleştirilmesi,
- İhracatın; vergi iadesi, düşük faizli kredi, imalatçı ihracatçılara ithal girdilerde gümrük muafiyeti ve sektörler göre farklılaşan bir teşvik sistemi gibi yollarla desteklenmesi (İçöz, 2009).

24 Ocak 1980 Kararları sonrasında yaşanan süreçte, 1980 yılına kadar sürekli artan desteklenen ürün sayısı, bu tarihten itibaren azaltılmaya başlanmışsa da, 1991 yılında yeniden 26'ya çıkarılmıştır (Yener, vd. 1996). Bununla birlikte, Merkez Bankası tarafından destekleme alımları için sağlanan kredilerde, 1987 yılına kadar gerileme gözlenmiş, ancak izleyen yıllarda krediler yeniden artma eğilimine girmiştir (Orhan, 1999).

1994 yılında yaşanan finansal krizi takiben gündeme gelen 5 Nisan Kararları ile birlikte tarım politikalarına ilişkin, reform niteliğinde bir dizi yeni önlem alınmıştır. Ekonomik Önlemler Uygulama Planı olarak adlandırılan pakette temel ilke olarak üretim yapan ve sübvansiyon dağıtan bir devlet yapısından, ekonomide piyasa mekanizmasının tüm kurum ve kurallarıyla işlemesini sağlayan bir devlet yapısına geçilmesi hedeflenmiştir (İnan ve Gaytancıoğlu, 2003). Bu kapsamda, destekleme fiyatları belirlenirken dünya fiyatlarındaki gelişmelerin yanında, yurt içi faktör fiyatlarındaki gelişmelerin de dikkate alınması ve desteklerin ücret ve

maaşlarda öngörülen hedeflerle tutarlı olması öngörülmüştür. Tarımsal destekleme konusunda, hedef kitleye doğrudan ödeme yapmak ve kredi kolaylıkları sağlamak gibi fiyat desteği dışındaki konulara ağırlık verilmesi, tarımsal girdilerle ilgili sübvansiyonlarda bütçe ödenekleri ile sınırlı kalınması, dağıtımı devlet tarafından yapılan girdilerin fiyatlarının piyasa koşullarına göre belirlenmesi hedeflenmiştir. Devlet tarafından yapılan tarımsal destekleme alımı kapsamının daraltılması, arz fazlası ürünlerde ekim alanlarının sınırlandırılarak üretimi azaltıcı tedbirlerin alınması, tarımla ilgili kamu kuruluşlarının ve tarım kredi kooperatifleri birliklerinin doğrudan ve dolaylı olarak Merkez Bankası tarafından finansmanının kesinlikle engellenmesi, 5 Nisan Kararları kapsamında tarım sektörüne yönelik alınan diğer önemli tedbirlerdir (Parasız, 1999).

Söz konusu tedbirlerin bazıları, kısa bir süre uygulanmış olmakla birlikte, özellikle 1997 yılından itibaren tarıma devlet müdahalesini öngören politikalara dönülmüştür. 1995 yılında gübre sübvansiyonu oranı yükseltilmiş, 1997 yılında tütün kotası kaldırılmış, aynı yıl izlenen taban fiyatı politikası nedeniyle, ürün fiyatları dünya fiyatlarından uzaklaşmaya başlamıştır (Gökdemir, 2002: 15-44).

3.1.3.2. 1999 ve Sonrası

Tarımda piyasa reformunun gerçekleştirilmesine yönelik en kapsamlı girişim, 9 Aralık 1999 tarihinde IMF'ye verilen "Niyet Mektubu" ile başlamıştır. Söz konusu mektup ile; uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikalarının kaynak dağılımını küçük üreticiler aleyhine bozduğu, kamu bütçesine yük getirdiği ve piyasa mekanizmasının işlerliğini olumsuz etkilediği gerekçeleriyle doğrudan gelir desteği sistemi ile değiştirilmesi taahhüt edilmiştir. Ayrıca, Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri'nin özkerleştirilmesine ilişkin yasal düzenlemenin yapılacağı, çiftçilere verilen kredi sübvansiyonunun aşamalı olarak kaldırılacağı, girdi sübvansiyonlarının ise 2000 ve 2001 yıllarında nominal olarak sabit tutulacağı ifade edilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2008).

İzleyen niyet mektuplarında da; piyasa odaklı tarım politikalarının hakim kılınmasına yönelik reformların uygulanacağına ilişkin taahhütler yer almış, bu konudaki kararlılık sürdürülmüştür. Bu kapsamda yapılan çeşitli düzenlemeler, aşağıda ele alınmıştır.

16 Haziran 2000 tarihinde, 4572 sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. Kanun'un geçici 1. maddesinin (E) fıkrasının 3. bendinde yer alan,

“Kooperatif ve birliklere, genel bütçeden yeniden yapılandırma amacıyla 2000 Yılı Bütçesinden tahsis edilen ödenekler ile uluslararası finans kuruluşlarınca desteklenen projeler için sağlanan doğrudan ya da dolaylı mali kaynaklar ve kredi teminatları dışında Devlet veya diğer kamu tüzel kişilerinden herhangi bir mali destek sağlanamaz.”

hükmü ile satış kooperatiflerine devlet tarafından mali destek sağlanması yasaklanmıştır (Resmi Gazete [RG], 2000).

4 Nisan 2001 tarihinde, 4634 sayılı Şeker Kanunu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Kanun ile Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'ye bağlı şeker fabrikalarının özelleştirilmelerinin önündeki engeller kaldırılmış, özel şeker fabrikalarının da temsil edildiği üretim miktarına kota getirme ve toplam kotanın şirketlere dağıtımı gibi önemli yetkilere sahip Şeker Kurulu oluşturulmuştur. Ayrıca, Kanun'a göre şeker pancarı fiyatları, 2001 yılından sonra Bakanlar Kurulu yerine şeker fabrikası işleticileri ile şeker pancarı üreticileri arasında varılacak mutabakata göre belirlenecektir (RG, 2001).

Şeker Kanunu ile şeker fabrikaları özelleştirilerek, şeker piyasasının serbestleşmesi hedeflenmektedir. Şeker piyasasının serbestleşmesi, şeker pancarı üretiminin önemli ölçüde düşmesi anlamına gelmektedir. Türkiye'de şeker pancarı üretimi yapan işletmelerin %90'ı, 20 dekarın altında araziye sahiptir. İşletmelerin ortalama büyüklüğü, 10 dekar civarındadır. Aile işgücünü kullanarak geçimlik düzeyde üretim yapan üreticinin, girdi fiyatlarında yapılan artışların yanında oldukça düşük düzeyde kalan şeker pancarı fiyatındaki artışlarla üretime devam etmesi oldukça zordur (Bağımsız Sosyal Bilimciler 2008: 11-70, Aysu 2002). Şeker Yasası'nın getirdiği koşullar, onbinlerce şeker pancarı üreticisini devre dışı bırakmıştır. Alternatif ürün bulmakta zorlanan bu üreticiler kente göç ve/veya yoksullaşma sürecine girmiştir. Aynı durum tütün üreticisi için de geçerlidir. Süreçten en çok etkilenenler ise daha sonra da değinileceği gibi, ev içi ve ev dışı rolleri ile ailenin gıda güvencesini sağlamaya çalışan kadınlar olmuştur.

9 Ocak 2002 tarihinde, 4733 sayılı “Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun ile, Tütün Tütün Mamülleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TEKEL) Kamu İktisadi Kuruluşu statüsünden, İktisadi Devlet Teşekkülü statüsüne geçirilmiş, böylece özelleştirilmesinin önündeki engeller kaldırılmıştır. Tütün, Tütün Mamülleri ve Alkollü İçkiler Düzenleme Kurulu oluşturulmuştur. Özel sektör temsilcilerini de kapsayan Kurul, tütünün nerede ekileceğine ve hangi tür ürün üretileceğine karar verme yetkisine sahiptir. Bununla birlikte, Kanun'un geçici 1. maddesinin (B) fıkrasında, 2002 ve müteakip yıllar için, destekleme alımı yapılamayacağı ifade edilmiştir (RG, 2002).

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayımlanan VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Tütün ve Tütün Mamülleri Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda, TEKEL Sigara Fabrikalarının özelleştirilmesinin, yüzde yüz Türk tütünü ile üretilen sigaraların geleceğini tehlikeye sokacağı ve Türk tütünü üretilen arazilerde, alternatif ürün üretim imkanlarının son derece zayıf olması nedeniyle tütün üreticilerinin vahim ekonomik sonuçlarla karşılaşmalarına neden olacağı tespit edilmiştir (DPT, 2000 c).

Söz konusu yasaların tarımsal üretim ve gelir üzerinde önemli sonuçları olmuştur. Şeker Yasası ile birlikte, 175 bin çiftçi üretim dışında kalmıştır. Tütün Yasası sonucunda ise tütün üretimi 208 bin tondan 147 bin tona düşmüş, üretici sayısı 583 binden 255 bine kadar gerilemiştir. Bununla birlikte TEKEL'in özelleştirilmesi nedeniyle tütün fiyatı ve buna bağlı olarak üretici geliri önemli ölçüde azalmıştır (Aysu, 2008). Ülkemizde, tütün yetiştiriciliği de, şeker üretimi gibi aile tarımı şeklinde yapılmaktadır. Kırsal alanda kadınların istihdama katılımı, büyük ölçüde, küçük aile işletmelerinde yoğunlaştığından, söz konusu yasalar kapsamında alınan önlemlerle üretimin düşmesi, kırsal alanda yaşayan kadın işgücünün de, istihdam dışında kalmasına ve gelir kaybına uğramasına neden olmuştur.

3.1.4. Destekleme Kapsamında Değişim

Üretici ve tüketici refahı, ekonomik dengeler üzerinde önemli etkilere sahip olan destekleme politikalarının Türkiye'deki uygulaması, dönemlere göre değişen bir yapıya sahiptir. Cumhuriyet'in kuruluşundan günümü-

ze, yaygın olarak uygulanan destekleme politikası araçları; destekleme alımları, girdi destekleri, kredi destekleri, doğrudan ödemeler, doğrudan gelir desteği ve kırsal kalkınma destekleridir.

3.1.4.1. Destekleme Alımları

Tarım sektörünün geliştirilmesi, tarımsal üretimin teşvik edilmesi, çiftçilerin gelir seviyelerinin artırılması ve gelirlerde meydana gelen dalgalanmaların minimum düzeye indirilmesi amacıyla kamusal kurumlar tarafından yapılan doğrudan alımlar, destekleme alımları ya da müdahale alımları olarak tanımlanmaktadır (Memiş, 2005). Üretici odaklı bir destekleme biçimidir.

Türkiye’de fiyat garantisi ile destekleme alımları, 1932 yılında buğdayla başlamış olup, izleyen dönemde de yaygın olarak kullanılmıştır. 1980 yılında 24 olan desteklenen ürün sayısı, 1985 yılında 18’e, 1990 yılında 10’a düşürülmüş, 1991 yılında ise yeniden yükseltilerek 26’ya ulaşmıştır. 5 Nisan 1994 Kararları doğrultusunda bu sayı hububat, şekerpancarı ve tütün olmak üzere 3 ürünle sınırlandırılmıştır. Bu destekleme biçimi, 2003 yılında kaldırılmıştır (Yener, vd. 1996).

3.1.4.2. Girdi Destekleri

Üretim maliyetini düşürmek için gübre, ilaç, tohum, makine, sulama, elektrik gibi çeşitli girdilere yönelik olarak verilen desteklerdir. Girdi destekleri, ürün fiyatlarını düşürücü etkiye sahiptir. Bununla birlikte, özellikle üreticinin sermayeye erişiminin sınırlı olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, verimlilik ve kalitenin artırılmasını sağlar. Türk Tarım Politikası’nda yoğun bir şekilde uygulanmış olmakla birlikte, 2000 yılından sonra büyük ölçüde son verilmiştir (Kıymaz, 2008).

3.1.4.3. Kredi Destekleri

Tarımsal faaliyette bulunanlara sağlanan bir diğer destek de, T.C. Ziraat Bankası ve Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri Merkez Birliği tarafından verilen düşük faizli kredilerdir. Önemli bir tarımsal politika aracı olan bu krediler, 1999 yılında kaldırılmış; 2004 yılında ise tekrar uygulamaya konulmuştur (İçöz, 2009).

3.1.4.4. Doğrudan Ödemeler

Doğrudan ödemeler, üreticilere çeşitli teşvik primleri ve doğrudan yardımlar şeklinde yapılan bir destekleme biçimidir. Türkiye’de zeytinyağı, ayçiçeği, soya fasulyesi, kanola ve kütlü pamuk yetiştiricilerine ödenen teşvik primleri; hayvancılığın gelişmesi amacıyla yem bitkisi üreticilerine verilen destekler; damızlık süt ve süt sığırcılığına yönelik destekler; şeker pancarı üretim kotalarının daraltılması nedeniyle oluşacak alanlarda, alternatif ürün ekimi yapanlara bir defaya mahsus olarak yapılan telafi edici ödemeler; çayda budama, tütünde kota tazminatı ve doğal afet ödemeleri bu kapsamda yürütülen destekleme politikası uygulamalarıdır (Memiş, 2005).

3.1.4.5. Doğrudan Gelir Desteği

Doğrudan gelir desteği, hedef üretici kitlesine, üretim miktarı ile destek arasında doğrudan bir ilişki kurmaksızın yapılan gelir ödemeleridir (Yükseler, 1999). Bu destekleme biçimi ile amaçlanan, piyasa dengelerini bozmadan üreticinin gelirini yükseltmektir.

Doğrudan gelir desteği sistemi, 2000/267 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı’nın 14 Mart 2000 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanması ile yürürlüğe girmiştir. IMF’ye verilen 9 Aralık 1999 ve 18 Aralık 2000 tarihli ve Dünya Bankası’na verilen 10 Mart 2000 tarihli niyet mektuplarında, diğer tarımsal desteklerin yerini alacağı ifade edilen bu sistem, 2000 yılında 7 ilçede pilot uygulama olarak başlatılmıştır. Uygulamanın ülke çapında yaygınlaştırılmasına ilişkin karar ise, 3 Nisan 2001 tarih ve 24362 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (Memiş, 2005). Doğrudan gelir desteği sistemi 2008 yılından itibaren uygulamadan kaldırılmıştır.

Doğrudan gelir desteği sisteminde aktarılan kaynağın tarım sektörüne geri dönüş oranı, üretimle bağlantılı desteklere göre düşüktür. Özellikle, küçük üreticilerin gelir düzeylerinin düşüklüğü göz önüne alındığında, desteklerin büyük ölçüde temel ihtiyaçlardan kaynaklanan giderlere yöneltilmesi açıktır.

Uygulama, toprak fiyatlarını artırma ve toprağı olmadığı halde tarımsal faaliyette bulunan tarım çalışanlarını sistem dışına itme riski taşımaktadır. Mülkiyete erişim imkanları erkeklere oranla kısıtlı olan kadın tarım çalışanları, bu riski en çok taşıyan grubu oluşturmaktadır.

Doğrudan gelir desteğinin Türkiye’de uygulanmasının bir amacı da, üretim fazlası olan ve devlete stoklama maliyeti yükleyen ürünlerin üretimini sınırlamaktır. Bununla birlikte, çiftçinin yeni bir ürüne geçmek için gereken sermayeyi elde edebilmesi için, yeterli kredi imkanlarının sağlanması son derece önemlidir (Akder, 2009).

Sistem, tarımda altyapı sorunlarını çözmüş, gıda güvencesini sağlamış, alternatif istihdam olanaklarına sahip gelişmiş ülkelerde üreticilerin gelir düzeyini yükseltmeye yönelik olarak uygulanırken, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde tek başına uygulandığında, yukarıda değinildiği gibi çeşitli sorunlara yol açabilmektedir.

3.1.4.6. Kırsal Kalkınma Destekleri

Bu kapsamdaki destekler, tarım dışı sektörlerde istihdamın geliştirilmesi; üretici gelirlerinin artırılması ve farklılaştırılması; kadın ve genç nüfusun eğitim ve girişimcilik düzeyinin yükseltilmesi; uygun kırsal teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması; tarımsal altyapı, eğitim ve yayım hizmetlerinin sağlanması amaçlarıyla yürütülen program, proje ve faaliyetleri kapsamaktadır.

1920’lerden itibaren, bu alandaki hizmetler kurumsallaştırılmıştır. Bu kapsamda, tohum ıslah istasyonları, Devlet Su İşleri ve Toprak-Su Genel Müdürlüğü, Zirai Donatım Kurumu ve devlet üretme çiftlikleri kurulmuştur. Tarımda teknoloji ilerlemesine dönük olarak, kamu tarafından gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımlarının, 1980’li yıllarla birlikte azaldığı görülmektedir (Kazgan, 2003). Kırsal kalkınma destekleri, destekleme bütçesinin %10’unu oluşturmaktadır (DPT, 2004).

Kırsal kalkınma desteklerinde, özel olarak kadına yönelik uygulamalar, 29 Eylül 1997 tarihinden bu yana, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü (TEDGEM) altında yer alan Kadın Çiftçiler Daire Başkanlığı tarafından yürütülmektedir. Bu kapsamda, kadın çiftçilere yönelik eğitim ve yayım hizmetleri gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR) ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından da kadının tarım dışı sektörlerde istihdamına yönelik projeler ve çalışmalar yürütülmektedir.

3.1.5. Tarım Alanında Faaliyet Gösteren Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi

Tarımsal ürünleri satın almak ve işlemek, verimliliği artırmak, piyasa bilgisi sağlamak, satışları geliştirmek, üreticiye teknik bilgi ve girdi sağlamak amaçlarıyla kurulan KİT'lerin özelleştirilmesi sürecinin, tarımsal üretim yapıları üzerinde önemli etkileri olmuştur.

Özelleştirme çalışmaları kapsamında, 8 Haziran 1984 tarihinde yürürlüğe giren 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile KİT'ler, İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Kamu İktisadi Kuruluşları olarak ikiye ayrılmıştır. 1985 yılında, Dünya Bankası desteğiyle “Özelleştirme Ana Planı” hazırlanmış, bunu takiben 1986 yılında, 3291 sayılı “Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun” yürürlüğe girmiştir (Günaydın, 2006). Kanun kapsamında, bugüne kadar gerçekleştirilen özelleştirmeler, Tablo 3.1’de gösterilmiştir.

Tablo 3.1: Tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi (İçöz, 2009)

Tarımsal KİT	Etkinlik Alanları	Özelleştirilme Tarihi
SEK	Süt Üretimi	1993-1998
Yem Sanayi	Yem Üretimi	1993-1995
EBK	Et Üretimi	1995-2000
ORÜS	Orman Ürünleri	1996-2000
TZDK	Tarımsal Girdi	1998-2000
TMO	Hububat Alımı	2001-2002'de küçültüldü
TŞFAŞ	Pancar Şekeri Üretimi	2002 ⁵
TİGEM	Tohum ve Damızlık Üretimi	2003-2004 ⁶
İGSAŞ	Kimyasal Gübre	2004
TÜGSAŞ	Kimyasal Gübre	2004-2005 ⁷
TEKEL	Alkollü İçecekler	2004
TEKEL	Tütün Alımı ve Sigara Üretimi	2008

5 TŞFAŞ'nin Kütahya ve Amasya Fabrikaları özelleştirilmiştir.

6 TİGEM'e ait 1 işletme 2003; 7 işletme ise 2004 yılında özel sektöre kiralanmıştır.

7 Gemlik 2004, Kütahya ve Samsun tesisleri ise 2005 yılında özelleştirilmiştir.

Tarıma destek sağlayan kamu kurumlarının özelleştirilmesi, üreticilerin, üretici örgütlülüğü niteliksel olarak yetersiz, pazarlama kanalları sağlıklı Türk tarım sektöründe, piyasa ekonomisi koşulları ile baş başa kalmalarına sebep olmuştur. KİT'lerin piyasadan çekilmesiyle birlikte, genellikle yerli ortaklı çok uluslu şirketler piyasaya girmiş, bu şirketlerin rekabeti ortadan kaldıracak ölçüde büyük pazarlama payına sahip olmaları, tüketicinin ödediği fiyatı artırırken, üretici gelirinin düşmesine sebep olmuştur (Günaydın, 2006).

Çiftçiler özellikle üretim fazlasının olduğu yıllarda, ürünleri için hazır pazarlar bulmakta zorluk çekmektedir. Özellikle kadınların kredi, depolama ve nakliye imkanlarına erişimlerinin yetersiz olması nedeniyle ticaretten gelir elde etme olasılıkları sınırlı kalmaktadır. Uzun mesafelere yönelik ticaret yapabilen erkekler, yükselen piyasa fiyatlarından faydalanabilir, bölgeler arası ve zamanlar arası fiyat dalgalanmaları üzerine spekülasyon yapabilirken; kadınlar ürünlerini yakın çevrede ucuza satma eğilimindedir. Bu nedenle, KİT'lerin özelleştirilmesi ve tarımsal ürünleri üreticilerden satın alıp bir ölçüde pazar garantisi sağlama rollerinin bitmesi, kadınları erkeklere oranla daha olumsuz etkilemektedir. Yani, kadınlar hem girdi temininde, hem de pazarlamada yerel piyasa koşullarına bağımlılık göstermektedir.

3.2. Tarımsal Yapı

3.2.1. Arazi Kullanımı

Türkiye'de son Genel Tarım Sayımı'nın yapıldığı 2001 yılında, toplam arazi miktarının 646.577.070 dekar olduğu tespit edilmiştir. Bu arazinin %5,6'sı nadas arazisi, %2,9'u tarıma elverişli olup kullanılmayan arazi, %21,9'u daimi çayır ve otlak arazisi, %28,1'i koruluk ve orman arazisi, %14,2'si tarıma elverişsiz arazi, %22,7'si tarla arazisi, %0,8'i sebzelik ve çiçek bahçeleri, %3,8'i meyve ve diğer uzun ömürlü bitkiler için ayrılan arazi olarak değerlendirilmiştir (TÜİK, 2001 b).

Tablo 3.2: Tarım arazilerinin kullanımına göre dağılımı (Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, 2009)

	Toplam Tarım Arazisi (bin ha)	İşlenen Tarım Alanı (bin ha)
2000	38.757	26.379
2001	40.967	26.350
2002	41.196	26.579
2003	40.645	26.028
2004	41.210	26.593
2005	41.223	26.606
2006	40.496	25.879
2007	39.505	24.888
2008	39.096	24.479

Tablo 3.2’de görüleceği gibi, tarımsal üretim amaçlı alanda 2000-2008 yılları arasında önemli bir değişim gerçekleşmemiştir. Bu durum Türkiye’de tarım arazilerinin maksimum sınırına ulaştığına dair tespitleri doğrular niteliktedir. Son 10 yıllık dönemde ortalama 25-26 milyon hektar civarında seyreden tarımsal üretim amaçlı alanda üretimin artırılması, söz konusu alanların verimli kullanılmasıyla mümkün olabilecektir.

3.2.2. İşletme Büyüklükleri

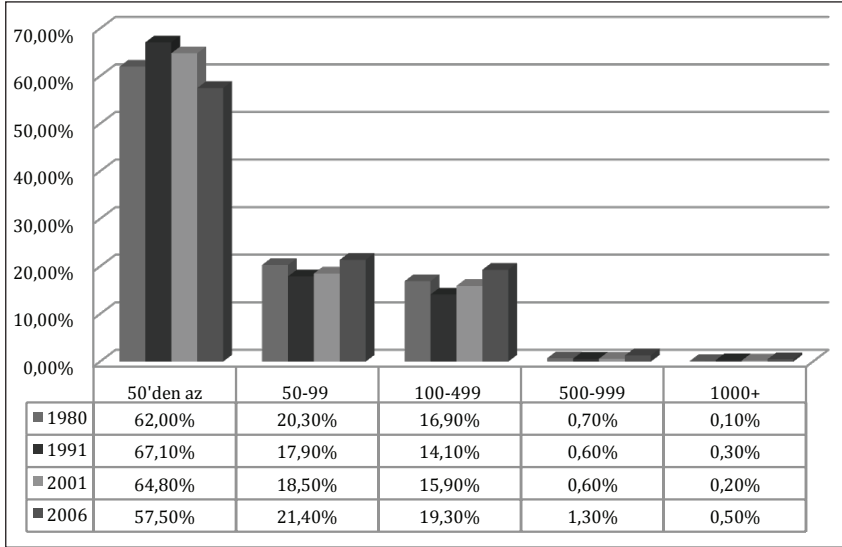
Tarımsal işletmelerin büyüklüğü ve bunların zaman içindeki gelişimi, teknoloji, gübre, sulama gibi faktörleri ve bunun yanı sıra üretim kapasitesini yakından ilgilendirmektedir. Tarımsal işletmelerin küçülmesiyle, veri teknoloji altında üretimin artması sonucu ortalama maliyetlerin düşmesi durumunu ifade eden ölçek ekonomileri ortadan kalkmakta ve üretim azalan verimlere doğru yönelmektedir (Bayraç ve Yenilmez, 2005).

Tablo 3.3: İşletme sayıları ve işletmelerin tasarrufunda bulunan arazi miktarları (TÜİK, 2009 d)⁸

İşletme Büyüklüğü	1980		1991		2001	
	İşletme Sayısı	Arazi (Milyon Dekar)	İşletme Sayısı	Arazi (Milyon Dekar)	İşletme Sayısı	Arazi (Milyon Dekar)
Toplam	3.650.089	227.6	3.966.822	234.5	3.022.127	184.4
50'den az	2.267.021	45.6	2.659.738	51.9	1.959.123	39.3
50-99	738.376	48.4	713.149	46.8	560.049	38.1
100-499	615.253	106.3	557.097	95.7	481.048	85.9
500-999	26.407	17.9	24.201	14.9	17.429	11.2
1000+	3032	9.5	12.637	25.2	4.478	9.7

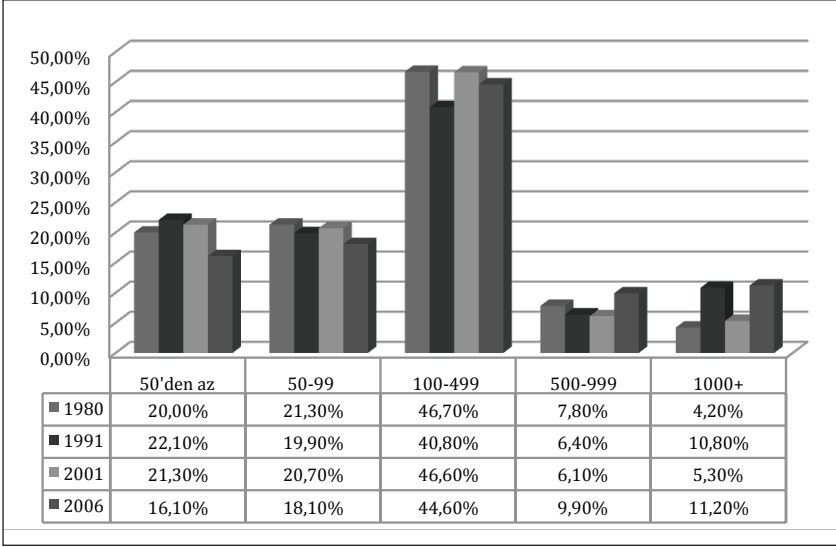
Tablo 3.3'te görüldüğü gibi, 1980 yılında 3.650.089 olan işletme sayısı, 1991 yılında %8,6 oranında artarak 3.966.822'ye çıkmıştır. İşletme sayısında görülen artışın bir sonucu olarak, ortalama işletme büyüklüğü 65,8 dekardan, 59,1 dekara gerilemiştir. 2001 Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre, 1991-2001 yılları arasında geçen on yılda, işletme sayısında %23,8 oranında önemli bir azalma olmuş, ortalama işletme ölçüğü ise 59,1 dekardan, 61,0 dekara yükselmiştir.

8 2006 Tarımsal Yapı Araştırması sonuçlarında mutlak değerler açıklanmadığından ilgili veriler tabloya koyulamamıştır.

Şekil 3.1: İşletme büyüklüğüne göre işletme sayısı (TÜİK 2001 b, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, 2009)

Şekil 3.1'de yer alan 1980, 1991 ve 2001 yıllarına ait genel tarım sayımları ve 2006 yılı Tarımsal Yapı Araştırması sonuçları incelendiğinde, Türkiye'de tarımsal işletmelerin genellikle 50 dekardan küçük olduğu görülmektedir. 1980 yılında tarımsal işletmelerin %62'si, 1991 yılında %67,1'i, 2001 yılında %64,8'i, 2006 yılında %57,5'i 50 dekardan küçüktür. Buna karşın, bu işletmeler toplam tarım arazisinin 1980 yılında %20'sini, 1991 yılında %22,1'ini, 2001 yılında %21,3'ünü, 2006 yılında ise %16,1'ini işlemişlerdir. Şekil 3.2'de görüldüğü üzere, tarımsal işletmelerin tasarrufunda bulunan arazi, 100-499 dekar grubunda yoğunlaşmıştır. 500 dekarın üzerinde olan işletmelerin sayısal oranı ise, 1980 yılında %0,8, 1991 yılında %0,9, 2001 yılında %0,8, 2006 yılında %1,8 iken, bu işletmeler tarımsal arazilerin 1980 yılında %12'sini, 1991 yılında %17,2'sini, 2001 yılında %11,4'ünü, 2006 yılında ise %21,1'ini işlemişlerdir. Türkiye'de tarım işletmelerinin çoğunluğu, küçük işletmelerden oluşmaktadır ve toprak dağılımı dengesizdir. Bununla birlikte, Şekil 3.1 ve 3.2'de görüldüğü gibi küçük ölçekli işletme sayısında ve bu işletmelerin işlediği arazi miktarında 2006 yılında bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşün en önemli nedeni küçük ölçekli işletmelerin artan maliyetler ve gelir yetersizliği nedeniyle tarımsal faaliyeti bırakmalarıdır.

Şekil 3.2: İşletmelerin tasarrufunda bulunan arazi miktarları (TÜİK 2001 b, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, 2009)

Türkiye’de tarımsal işletmeler, parçalı bir yapıya sahiptir. Genel Tarım Sayımı sonuçlarına göre, ortalama arazi parça büyüklüğü 1980 yılında 9.82 dekar, 1991 yılında 10.85 dekar, 2001 yılında ise 14.96 dekadır (Tarım ve Köyşleri Bakanlığı [TKB], 2004 b). Tarımsal İşletme Yapı Araştırması incelendiğinde ise, 2006 yılında tarımsal işletmelerin %63,2’sinin, 4 ve daha fazla parçalı arazilerden oluştuğu görülmektedir. Parça sayısı 10 ve daha fazla olan işletmelerin oranı ise %20,3’tür (TÜİK, 2001a).

Türkiye tarımında hakim olan küçük ve parçalı işletme yapısı, ekonomik zorluk nedeni ile modern girdi ve teknoloji kullanımını kısıtlayarak, verimliliği ve üretkenliği düşürürken, tarımın sanayi ve ticaretle eklemlenmesini de engellemektedir (Gürbüz, 2005).

Tablo 3.4’te verilen, tarımsal işletmelerde uzmanlaşmaya ilişkin 1980 sonrası veriler, bu alanda önemli bir ilerleme kaydedilemediğini göstermektedir. 1980 yılında tarımsal işletmelerin %86,3’ünde, bitkisel ve hayvansal üretimin birlikte yürütüldüğü polikültür yapısı hakimdir. İşletmelerin %11,4’ünü, yalnızca bitkisel üretimde uzmanlaşmış işletmeler; %2,5’ini

ise yalnızca hayvansal üretimde uzmanlaşmış işletmeler oluşturmaktadır. 2006 yılında, polikültür işletmelerde %24 oranında bir azalma olmuştur. Bununla birlikte, bitkisel üretimde uzmanlaşan işletmelerde %25,8 oranında bir artış ve hayvansal üretimde uzmanlaşan işletmelerde ise %1,8 oranında bir düşüş gerçekleşmiştir.

Tablo 3.4: Kırsal kesim işletmelerinin uzmanlaşma durumu (%) (TKB 2004 b, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü 2009)⁹

	Polikültür İşletmeler	Bitkisel Üretim İşletmeleri	Hayvansal Üretim İşletmeleri
1980	86,3	11,4	2,3
1991	72,1	24,4	3,4
2001	67,4	30,2	2,4
2006	62,3	37,2	0,5

3.2.3. Makine Kullanımı

Tarımsal üretimde, toprak işleme, ekim, dikim, çapa, hasat, harman, tarımsal mücadele, ürün değerlendirme gibi hemen her alanda yararlanılabilen mekanizasyon sayesinde, birim alandan alınan ürün artırılırken, ürünün birim maliyeti de azalmaktadır (Çelik, 2000). Makine kullanımındaki artışla birlikte, tarımda uzmanlaşma artmaktadır.

9 1980 yılına ilişkin veri II. Tarım Şurası II. Komisyon Raporu'ndan elde edilmiştir.

Tablo 3.5: Karasaban, Traktör ve Biçerdöver Sayıları (TÜİK, 2009 d)

	Karasaban	Traktör	Biçerdöver
1980	953.292	436.369	13.667
1985	706.324	583.974	13.615
1990	500.834	692.454	11.741
1995	316.717	776.863	12.706
2000	152.744	941.835	12.578
2001	146.768	948.416	12.053
2002	129.169	970.083	11.539
2003	125.335	997.620	11.721
2004	110.486	1.009.065	11.519
2005	103.578	1.022.365	11.811
2006	91.213	1.037.383	12.359
2007	84.304	1.056.128	12.775
2008	77.175	1.070.746	13.084

Tablo 3.5'te 1980-2008 dönemine ait karasaban, traktör ve biçerdöver sayıları verilmektedir. 1980 yılında, 436.369 olan traktör sayısı dönem boyunca artarak, 2004 yılında bir milyonun üzerine çıkmış, 2008 yılında ise 1.070.746'ya ulaşmıştır. Traktör sayısındaki artışa paralel olarak, 1980 yılında 953.292 olan karasaban sayısı, 2008 yılında 77.175'e kadar düşmüştür. Biçerdöver sayısı ise, inişli çıkışlı bir seyir izlemiş ve 2008 yılında 13.084 olarak gerçekleşmiştir. Tarımda makineleşme giderek artsa da, henüz istenilen düzeye erişilememiştir.

Makine kullanımındaki artış tarımsal verimlilik açısından olumlu bir gelişme olmakla birlikte, durumun toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında da ele alınması gereklidir. Kırsal alanda makine kullanımının yoğun olduğu işlerde uzmanlaşanlar genellikle erkekler olmaktadır. Kadınlar ise emek yoğun faaliyetleri yürütmektedir. Bu durum kadınların makineleşmede gerçekleşen artışların olumlu sonuçlarından yararlanmasını engellemektedir.

3.2.4. Gübre Kullanımı

Topraktaki besin maddelerinin bitkiler tarafından alınması ve erozyon gibi nedenlerle zamanla fakirleşen tarım topraklarının verim gücünün artırılabilmesi için gübreleme gereklidir (Çelik, 2000).

Ürünün ve bölgenin pazarlama kanallarının açık olması ve tarımsal faaliyetin gelir getirici özellikler göstermesi durumunda, işletmeler daha yüksek kalite ve kantite için gübre ve ilaç kullanımına yönelmekte, tersi durumda ise bundan vazgeçmektedir (TKB, 2004 a). Tablo 3.6'da görüldüğü gibi, 1981-2008 yılları arasında gübre kullanımında, yalnızca bazı yıllarda ve sınırlı miktarlarda artışlar gerçekleşmiştir.

Tablo 3.6: Gübre tüketimi (bitki besin maddesi-ton) (TKB Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2009)

Yıllar	Azot	Fosfor	Potasyum	Toplam
1981	776.409	495.312	37.626	1.309.347
1985	917.423	476.017	33.979	1.427.419
1990	1.199.663	624.818	63.402	1.887.883
1995	1.053.737	579.613	67.090	1.700.440
2000	1.378.597	628.776	82.095	2.089.468
2001	1.132.555	470.258	67.820	1.670.633
2002	1.199.130	474.418	73.567	1.747.115
2003	1.340.867	546.145	83.622	1.970.634
2004	1.366.618	590.360	87.566	2.044.544
2005	1.372.371	601.819	93.816	2.068.006
2006	1.406.641	605.532	98.875	2.111.048
2007	1.355.755	516.412	109.375	1.981.542
2008	1.133.068	328.824	89.474	1.551.367

3.2.5. Sulama

Tarımsal verimin artırılmasında en önemli girdilerden biri sulamadır. Sulama, sektörü iklim şartlarından bağımsız kılar, üretimin çeşitlenmesine ve yetiştirme müddetinin uzunluğuna bağlı olarak birim alandan birden fazla ürün alınmasına imkan verir. Bununla birlikte, ilave istihdam yaratarak kırsal alanda gelirin artmasını ve gelir dağılımının düzelmesini sağlar (Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü [DSİ], 2009).

Türkiye'nin büyük bölümünde, kurak ve yarı kurak iklim koşulları hakimdir. Yağışlar yetersiz ve düzensizdir. Bu nedenle, sulama verimi büyük ölçüde etkilemektedir (Çelik, 2000).

Türkiye'de sulanan alan miktarında, 1980 yılından beri 2,38 milyon hektarlık bir artış gerçekleşmiştir (Memiş, 2005). Bu artış önemli olmakla birlikte, ekonomik olarak sulanabilir arazinin %37,9'una sulama hizmetinin ulaşmadığı ve sulanan arazilerin toplam tarım alanlarının %18,9'unu oluşturduğu göz önünde tutulduğunda, sulama hizmetlerinin geliştirilmesinin zorunluluğu ortaya çıkmaktadır (DSİ, 2009).

3.2.6. Diğer Girdiler

Tarımsal üretimde; mekanizasyon, gübre ve sulamanın sağladığı yararın artırılabilmesi için, bu girdileri tamamlayıcı nitelikte olan kaliteli tohum ve tarımsal mücadele gibi diğer girdilerin kullanımı da son derece önemlidir.

Kullanılan tohumun niteliğinin, tarımsal üretim üzerindeki etkisi oldukça yüksektir. İyi nitelikli tohum kullanımı, hububatta %20, serada domates yetiştiriciliğinde %400 oranında bir üretim artışı sağlayabilmektedir. Kalitesi ve genetik potansiyeli yüksek tohum, verimliliği ortalama %20-25 oranında artırmaktadır (Çelik, 2000).

Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren, daha önce kamu tarafından belirlenen tohum fiyatları serbest bırakılmış ve tohum ithalatına izin verilmiş, bu tarihe kadar kamu tekelinde olan bazı türlerin tohumları, özel sektör tarafından üretilmeye başlanmıştır. Çiftçi talebinin düşük olmasına bağlı olarak, Türkiye'de tohum üretimi düşük olduğu gibi, sertifikalı tohum kullanma oranı da oldukça düşük düzeyde kalmıştır (TKB, 2004 a).

Tarımda temiz ve kaliteli ürün elde etmek, ancak tarımsal mücadelenin dahil olduğu bir üretim süreciyle mümkün olabilmektedir. Tarımsal mücadele yapılmadığında hastalık, zararlı ve yabancı otlar nedeniyle her yıl ortalama %35 oranında tarımsal üretim kaybı meydana gelmektedir. Bazı hastalık ve zararlıların salgın olarak görüldüğü yıllarda, bitkisel ürünlerde %90'dan fazla hatta ürünün tamamına yakın kayıplar gerçekleşebilmektedir (Çelik, 2000).

Türkiye'de ilaç fiyatlarının yüksek, satın alma gücünün düşük olması nedeniyle özellikle geçimlik üretimde zirai ilaçların kullanımı yetersiz düzeydedir. Tarım ve Köyışleri Bakanlığı verilerine göre, ilaç tüketimi 2004 yılında 35.000 ton olarak gerçekleşmiştir (TKB Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, 2009).

3.3. Kırsal Alanda Altyapı Hizmetleri

3.3.1. Ulaşım ve Haberleşme Hizmetleri

Kırsal alanda ulaşım ve haberleşme hizmetlerinin gelişimi, kırsal toplumun dünyada yaşanan sosyal ve ekonomik dönüşümlerden haberdar olmasına ve kendini bu dönüşümler içinde doğru konumlandırmasına yardımcı olur. Bunun yanı sıra, ulaşım ve haberleşme hizmetleri sayesinde, kırsal halkın piyasa bilgisine erişimi kolaylaşır, tarımsal ve tarım dışı ürünlerin daha yüksek değerli piyasalarda satılması mümkün olur.

Kırsal alanda en yaygın haberleşme aracı, telefondur. Telefon, köylere 1970'li yıllarda girmiştir. 1972 yılından 2000 yılına kadar telefonu olan köy sayısının hızla arttığı, Tablo 3.7'de görülmektedir.

Tablo 3.7: Yıllara göre telefonu olan köy ve bağlı yerleşim sayısı (TÜİK, 2009 d)

Yıllar	1972	1980	1990	2000	2005
Telefonu Olan Köy Sayısı	1.632	7.795	39.245	51.335	51.334

Köy yollarına ilişkin istatistikler incelendiğinde ise, yıllara göre önemli bir artış olduğu görülmektedir.

Tablo 3.8: Köy yolları uzunlukları¹⁰ (km) (TÜİK, 2009 d)

Yıllar	Tesviye	Stabilize	Asfalt	Ham yol	Toplam
1980	38.175	118.692	-	15.236	172.103
1985	60.815	135.373	12.963	48.357	257.508
1990	72.186	156.520	21.374	58.507	308.587
1995	74.068	156.357	36.308	53.322	320.055
2000	63.614	136.868	81.033	73.127	354.642
2005	46.471	136.013	95.007	8.141	285.632

Ürünlerin pazara ulaştırılması konusundaki imkanların yetersizliği ve nakliye masrafları, birçok küçük üretici için, dünya piyasalarına eklenme sürecinde önemli bir kısıttır. Kadın üreticiler söz konusu olduğunda, bu kısıta cinsiyete dayalı dezavantajlar eklenmektedir. Birçok durumda kadınların, seyahat etmek için evdeki erkek bireylerden izin almaları gerekmektedir. Mekanize veya motorlu taşıma araçlarının erişilebilir olduğu yerlerde, bu araçlar büyük ölçüde erkeklerin tekelindedir. Kendilerinin kontrol ettiği diğer nakliye araçlarının yokluğunda, birçok kadın ürünlerini, yerel piyasalara taşımakta, bu da zaman ve enerji kaybına neden olmaktadır. Mevcut durumda, kırsal bölgelerde yolların yapımına yatırım, önemsiz düzeyde ticaret yapan ve her şekilde motorlu taşıtlara ulaşamayan kadınlardan daha çok, erkek nakliyecilere ve tüccarlara fayda sağlamaktadır. Bu nedenle, pazara erişimin kolaylaştırılması için verilen fiziksel altyapı hizmetlerinin yürütülmesinde, cinsiyet farklılıkları dikkate alınmalıdır (Baden, 1998).

3.3.2. Su ve Elektrik Hizmetleri

Gelişmenin temel kriterlerinden olan sağlıklı suya, kanalizasyon hizmetlerine ve elektrik kullanım imkanlarına erişim, kırsal alanda yaşam kalitesini de etkileyen önemli unsurlardır.

¹⁰ Köy İşleri Genel Müdürlüğü'nce yapılan yol master plan çerçevesinde ham yol uzunlukları yeniden düzenlenmiş ve kullanılmadığı belirlenen bir kısım ham yol ülke kırsal yol ağından çıkarılmıştır. Bu nedenle toplam yol uzunluklarında azalma görülmektedir.

Kırsal yerleşim yerlerine elektrik hizmeti götürülmesi çalışmaları, 1980'li yıllardan itibaren hız kazanmıştır (Gülçubuk, 1997 a). Günümüzde, kırsal alanda bulunan köy ve köyaltı yerleşmelerin tamamına elektrik hizmeti ulaştırılmıştır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004). İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü'nün Tablo 3.9'da yer alan Köy Altyapısını Destekleme Projesi verilerine göre, 1 Ocak 2009 tarihi itibarıyla ülke genelinde bulunan yerleşmelerin %86,4'ünde sağlıklı ve yeterli, %11,1'inde sağlıklı ancak yetersiz içme suyu bulunurken, %2,5'inde sağlıklı içme suyu bulunmamaktadır. Bununla birlikte, köylerin yalnızca %7,7'sinde kanalizasyon sistemi vardır (Çevre ve Orman Bakanlığı, 2004).

Tablo 3.9: Köy içme suları envanteri (İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 2010)

	Toplam	%	Sulu	%	Yetersiz	%	Susuz	%
Ünite Sayısı	74.364	100	64.286	86,4	8.232	11,1	1.846	2,5

Su, elektrik, kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerine erişim, temel kalkınmışlık göstergeleri arasında yer almanın yanı sıra, daha önce de ifade edildiği gibi kadınların yeniden üretim faaliyetleri için harcadıkları zamanı önemli ölçüde belirlemektedir. Söz konusu hizmetlerin tüm kırsal alana yaygınlaştırılması mevcut cinsiyet eşitsizliklerinin sonuçlarının ortadan kaldırılmasında etkileyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KIRSAL ALAN VE KADIN

4.1. Kadının Kırsal Kesimdeki Sosyo-Kültürel Konumu

Ülkemizde çoğunlukla geçerli olan örf ve adetler gereğince, toplumsal faaliyetler, cinsiyete bağlı bir işbölümüne göre düzenlenmekte ve kadının yeri, ev kadını olarak eş ve analıkla tanımlanmaktadır (Akbay, 1998: 24-26). Özellikle kırsal alanda, hakim olan geleneksel yapıda, erkek egemenliği ön plana çıkmakta ve bu durum, kadınların üretim faaliyetleri sonucu ortaya çıkan kazanımlardan elde ettiği pay üzerinde etkili olmaktadır. Kadının ekonomik yaşama katılımı, toplumsal ilişkiler sisteminde yer alış biçimleri ile doğrudan ilişkilidir.

4.1.1. Eğitim

Eğitim kadınların istihdama, sosyal hayata, karar alma süreçlerine katılımlarını artırmanın yanı sıra, hizmetlere erişimlerini de kolaylaştırmaktadır. Kırsal alanda çoğunlukla ücretsiz ya da düşük ücretler karşılığında çalışan kadınlar açısından sosyal hareketliliğin sağlanması ve refah düzeyinin artırılması, eğitimde yeterli bir gelişimin gerçekleştirilmesi ile mümkündür. Bununla birlikte, eğitime ilişkin veriler incelendiğinde, özellikle kadınlar açısından kırsal alanda eğitime erişim imkanlarının yetersiz olduğu görülmektedir.

Tablo 4.1'deki Türkiye İstatistik Kurumu 2008 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Nüfus Sayımı sonuçlarına göre, toplam köy nüfusu içinde okuryazar olmayan kadınların oranı %25,2 iken, kentte bu oran %11,3'e düşmektedir. Aynı oranlar erkekler için, sırasıyla %7,0 ve %2,6'dır.

Tablo 4.1: Okuryazar olmayanların şehir-köy nüfusuna oranları¹¹ (TÜİK, 2009 c)

	Toplam Köy Nüfusu İçindeki Oran (%)	Toplam Şehir Nüfusu İçindeki Oran (%)
Kadın	25,2	11,3
Erkek	7,0	2,6

11 İl ve ilçeye ait nüfus bilgileri şehir nüfusu içinde; kalan yerleşim yerlerine ait nüfus bilgileri ise köy içerisinde verilmiştir.

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008'e (TNSA-2008) göre, kırsal kesimdeki kadınların ortanca eğitim süresi 4,1 yıl iken, erkeklerinki 4,6 yıldır. Eğitimde kalma süresi açısından erkek ve kadın arasındaki fark, kentlerde daha belirgindir. Kentlerde yaşayan kadınların ortanca eğitim süresi 4,7 yıl iken, erkeklerinki 6,6 yıldır.

Tablo 4.2: İlköğretim (Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü [HÜNEE], 2009)

	Net Okullaşma Oranı (NOO) (%)			Brüt Okullaşma Oranı (BOO) (%)		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
Kır	89,8	91,8	90,8	93,3	97,7	95,4
Kent	92,8	94,2	93,5	96,6	98,2	97,5

Tablo 4.2'de, kırsal alanda yaşayan kadınlar için ilköğretimde net okullaşma oranının (NOO)¹² %89,8, brüt okullaşma oranının (BOO)¹³ %93,3 olduğu görülmektedir. Erkekler için ise, NOO %91,8, BOO %97,7'dir. Ülkemizde ilköğretimin zorunlu olması ve eğitime ilişkin olarak yürütülen kampanyalar, kadınların ilköğretime katılımının büyük ölçüde artmasına neden olmuştur. Bütün bu çalışmalara rağmen, kadınlar ve erkekler arasında düşük oranlı da olsa bir fark görülmesi, kırsal alanda yaygın olan geleneksel bakış açısının bir sonucudur. Kırsal alanda aileler, eğitime ayırabildikleri kısıtlı maddi imkanları, erkek çocuklar için kullanmayı tercih etmektedir. Kız çocukları yoğunlukta olmak üzere, nüfus müdürlüklerine kayıtsız birey sayısı oldukça fazladır. Bu kişiler, eğitim olanaklarından yararlanamamaktadır. Bununla birlikte, ilköğretim sürecinde kız çocukları için okula geç kayıt ve erken terkler, önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (TKB, 2008).

12 İlköğretim için NOO, ilköğretim çağında olup (6-13 yaş) ilköğretime devam eden nüfusun ilköğretim çağındaki nüfusa oranıdır.

13 İlköğretim için BOO, hangi yaşta olursa olsun ilköğretime devam eden nüfusun ilköğretim çağındaki nüfusa (6-13) oranıdır.

Tablo 4.3: Lise (HÜNEE, 2009)

	Net Okullaşma Oranı (%)			Brüt Okullaşma Oranı (%)		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
Kır	32,2	49,9	41,1	40,9	72,1	56,5
Kent	65,7	70,9	68,1	95,4	108,3	101,6

Lise düzeyinde kent-kır ve cinsiyet bazındaki farklar, ciddi biçimde derinleşmektedir. Tablo 4.3'te yer alan verilere göre kırsal alanda yaşayan kadınların lisede NOO¹⁴ %32,2 iken, kentsel alanda bu oran %65,7'dir. Erkekler için ise, lise seviyesinde NOO kırdaki %49,9, kentte %70,9'dur. Brüt okullaşma oranlarında¹⁵ kent kır arasındaki fark, kadınlarda iki kattan fazladır. Bu oran, kırsal alanda kadınlar için %40,9 erkekler için %72,1'dir. Kadınların okuyup, meslek sahibi olmalarının kırsal alanda yaygın bir yaşam hedefi olarak görülmemesi, bu sonucun ortaya çıkmasında önemli bir faktördür.

Hem kadınların tarım dışı alanlarda istihdam edilebilmesi, hem de 1980 sonrası dışa açılma süreci ile birlikte, uluslararası piyasalarla ilişkisi günden güne artan tarım sektöründe, kadın emeğinin değerinin artması için kırsal alanda kadın eğitiminin geliştirilmesine yönelik faaliyetlerin yaygınlaştırılması gerekmektedir.

4.1.2. Gelirin Kullanımı

Kadının kendi geliri üzerindeki kontrol yetkisi, toplumdaki konumunun belirlenmesinde önemli göstergelerden biridir. Kırsal alanda kadının elde ettiği gelirin kullanımına ilişkin bağımsızlığı, kente göre oldukça düşük düzeyde kalmaktadır.

Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından yapılan 2003 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması'na göre, kırsal alanda araştırma tarihinden önceki son 12 ay içinde, bir işte çalışıp karşılığında para kazanan kadın-

14 Lise için NOO, lise çağında olup (14-16 yaş) liseye devam eden nüfusun lise çağındaki nüfusa oranıdır.

15 Lise için BOO, 24 yaşına kadar hangi yaşta olursa olsun liseye devam eden nüfusun lise çağındaki nüfusa (14-16) oranıdır.

ların, %27,9'u bu kazancın nasıl kullanılacağına ilişkin karar verme yetkisine tek başına sahipken, kentte bu oran %40,3'tür. Bununla birlikte, kırsal alanda kadınların %24,3'ünün elde ettikleri kazancın kullanımına ilişkin karar üzerinde, hiç söz hakkı bulunmamaktadır.

Kırsal alanda, evin harcamalarının ne kadarının kendi kazancı ile karşılandığı sorulan kadınlardan %69,3'ü, yarıdan az ya da hiçbir kısmı yanıtını seçmişlerdir. Kadınların %28,3'ü ise, harcamaların tamamının ya da yarıdan fazlasının kendi elde ettikleri gelir ile karşılandığını ifade etmişlerdir. Bu sonuçlar, kadın işgücünün yaygın olarak ücret karşılığı olmayan faaliyetlerde toplanmış olmasının, kadının kendi emeğine bakış açısını da belirlediğini ortaya koymaktadır. Kalkınmaya eşit, hatta daha fazla katkı veren kırsal alan kadını, bu konuya ilişkin yeterli farkındalık düzeyine sahip değildir.

Tablo 4.4: Kazancın kullanımına ilişkin karar ve kazancın hane halkı harcamalarına katkısı (HÜNEE, 2004)

		Kır (%)	Kent (%)
Kazancın Nasıl Kullanılacağına Karar Veren Kişi	Sadece Kendisi	27,9	40,3
	Beraber	47,5	53,8
	Sadece Başkası	24,3	5,9
	Cevapsız	0,2	0,1
Kadının Harcamaların Ne Kadarını Karşılıdığı	Neredeyse Hiç/Hiç	18,6	10,7
	Yarıdan Azı	50,7	42,8
	Yarısı ya da Daha Fazla	19,3	36,2
	Hepsi	9,0	9,2
	Cevapsız	2,4	1,1
Kadın Sayısı		442	1.551

4.1.3. Şiddet

Kadına karşı aile içi şiddetin yaygınlığı kadının her alanda söz sahibi olmasının ve güçlenmesinin önünde önemli engeller oluşturmaktadır.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet Araştırması kırsal alanda fiziksel şiddetin kente göre daha yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmaya göre kırsal alanda kadınların %43,2’si yaşamının herhangi bir döneminde fiziksel şiddete uğramıştır. Bu oran kentte %38’dir.

Söz konusu araştırma kapsamında kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ve şiddete ilişkin tutumlarını belirlemeye yönelik sorular da yer almaktadır. Tablo 4.5’te yer alan araştırma sonuçlarına göre, kırsal alanda yaşayan kadınların %64,5’i, kentte yaşayan kadınların ise %44,2’si “kadın eşiyile tartışmamalıdır” önermesine katıldığını belirtmiştir. Kadınların fiziksel şiddeti algılayış biçimleri de kır ve kent arasında farklılık göstermektedir. Kırsal alanda yaşayan kadınların %24,9’u, bazı durumlarda erkeklerin eşlerine fiziksel şiddet uygulamasını onaylamakta ya da normal karşılamaktadır. Bu oran kentli kadınlarda %10,6’dır. Bu sonuçlar, kırsal alan kadınının, kadına karşı şiddete ilişkin bilinç düzeyinin, kentteki hemcinslerine oranla oldukça düşük olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 4.5: Kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ve şiddete ilişkin tutumları (KSGM, 2009)

Yerleşim yeri	Görüşlere Katılan Kadınların Yüzdesi			Evlenmiş kadın sayısı
	Kadının eşiyile tartışmaması	Bazı durumlarda erkeklerin eşini dövmesi	Kadının davranışlarından erkeğin sorumlu olması	
Kır	64,5	24,9	61,2	2.617
Kent	44,2	10,6	42,7	7.736

Son yıllarda, ülkemizde yasal alanda kadına yönelik şiddetin önlenmesine ilişkin çok önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. 2006 yılında yayımlanan

2006/17 sayılı “Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi için Alınacak Tedbirler” konulu Başbakanlık Genelgesi ile kurum ve kuruluşların konuya ilişkin sorumlulukları belirlenerek, kadına yönelik şiddetin ortadan kaldırılması, bir devlet politikası haline getirilmiştir. Bununla birlikte, yasal alanda gerçekleştirilen gelişmelerin uygulamaya geçmesi ancak toplumda zihinsel dönüşümün sağlanması ile mümkün olabilecektir.

4.1.4. Çalışan Kadınların Çocuk Bakımı

Çocuk bakımı sorumluluğunun toplumsal olarak kadınlar üzerinde görülmesi nedeniyle çocuk bakım hizmetleri, kadınların çalışma yaşamına katılımını etkileyen önemli bir faktördür. Kurumsal bakım hizmetlerinin özellikle kırsal alanda yeterli düzeyde olmaması ve hakim geleneksel yapı nedeniyle çocuk bakımı, genellikle akrabalar ya da annenin kendisi tarafından sağlanmaktadır.

Kentlerde para karşılığı bakım ve kurumsal hizmetlerden yararlanma, kırsal alanla kıyaslandığında daha yaygındır. TNSA-2008 verilerine göre kırsal alanda çalışan annelerin %31,8'i, çocuğuna kendisi bakmaktadır. Bu da, kadının ev ortamında yaptığı bir işe sahip olduğunu ya da işe giderken çocuğunu yanında götürdüğünü göstermektedir. Ataerkil yapının bir sonucu olarak, erkeğin annesi çocuk bakımında, kadının annesine göre daha fazla rol almaktadır. Bunun yanı sıra, kız çocuklar %10,2 oranında çocuk bakımını sağlamaktadır. Bu durum, kız çocuklarının eğitime katılımlarını engelleyen unsurlardan birini oluşturmakta ve kırsal alanda kadınlar için söz konusu olan nitelikli bir işe sahip olamama, düşük gelir düzeyi, sosyal güvenceden yoksunluk gibi olumsuz ekonomik koşulları yeniden üretmektedir. Babanın ve erkek çocukların çocuk bakım hizmetlerine katılımı, kentte de, kırsal alanda da %4'ün altında kalmaktadır.

Kurumsal bakım hizmetlerine yeterince erişemeyen kırsal alan kadını, zamanının önemli bir bölümünü çocuk bakımına ayırması nedeni ile işgücü niteliğini geliştirebileceği yaygın eğitim çalışmalarına, karar alma mekanizmalarına, tarım dışı istihdama ve örgütlenme faaliyetlerine katılımda dezavantajlı konuma geçmektedir.

Tablo 4.6: Çalışan kadının çocuk bakımı (HÜNEE, 2009)

		Kır (%)	Kent (%)
6 Yaşından Küçük Çocuk Yok		65,1	68,8
Bir veya Daha Fazla Çocuk		34,9	31,2
	Anne Kendisi	31,8	29,4
	Eş	1,0	3,6
	Kız Çocuklar	10,2	3,8
	Kadının Annesi	3,8	16,1
Kadın Çalışırken En Küçük Çocuğa Bakan Kişi	Kocanın Annesi	36,7	16,8
	Erkek Çocuklar	0,7	0,4
	Diğer Akrabalar	6,5	3,3
	Bakıcı (Para Karşılığında)	0,7	8,3
	Kurumsal Bakım	1,8	10,1
Son Doğumdan İtibaren Çalışmıyor		0,7	2,6
Diğer		4,2	3,9
Cevapsız		1,8	1,9

4.1.5. Dayanıklı Tüketim Mallarına Sahip Olma Durumu

Ev içi sorumlulukları hafifletme işlevi gören dayanıklı tüketim mallarının kullanımı, kırsal alanda kente oranla daha düşük düzeyde kalmaktadır. TNSA-2008'de yer alan dayanıklı tüketim mallarına ilişkin verilere göre, kırsal alanda hanelerin %4,8'inde buzdolabı, %19'unda çamaşır makinesi, %89,2'sinde bulaşık makinesi bulunmamaktadır. Ayrıca, toplumun kültürel dönüşümünü sağlamanın yanı sıra, bilgilendirme ve eğitim faaliyetlerine yönelik olarak da kullanılan bilgisayar ve internetin kırsal alanda yeterince yaygın olmadığı görülmektedir. TNSA-2008 verilerine göre kırsal alanda %13,8 oranında gerçekleşen bilgisayar kullanımı kentte

%49 düzeyindedir. İnternet kullanımı ise kırsal alanda %9 iken kentte %32,8'e yükselmektedir. Söz konusu oranlar TÜİK 2009 yılı verilerine göre bilgisayar kullanımında kırsal alan için %14,1 kentsel alan için %37; internet kullanımında ise kırsal alan için %12,9 kentsel alan için %34,6'dır (TÜİK, 2009 f). Özellikle, erkek meslektaşlarına göre ulaşım problemlerini daha yoğun yaşayan kadın çiftçilerin piyasa bilgisine erişiminde yararlı olabilecek iletişim araçları olan telefon ve cep telefonu da, kırdaki sınırlı bir kullanım alanına sahiptir.

Tablo 4.7: Dayanıklı tüketim mallarına sahipliği (HÜNEE, 2009)

	Kır (%)	Kent (%)
Buzdolabı	95,2	98,5
Çamaşır Makinesi	81,0	95,4
Bulaşık Makinesi	10,8	43,5
Gazlı veya Elektrikli Fırın	59,3	83,0
Ütü	73,2	92,6
Elektrik Süpürgesi	66,7	91,3
Televizyon	94,8	96,3
Telefon	58,4	65,6
Cep Telefonu	83,0	94,8
Bilgisayar	13,8	49,0
İnternet	9,0	32,8

Dayanıklı tüketim mallarına yeterince erişemeyen kırsal alan kadını, kentli kadınlara göre ev içi faaliyetlere daha fazla zaman ayırmak durumunda kalmaktadır. Kadın üreticilerin diğer piyasa aktörleri ile iletişimini kısıtlayan teknolojiye erişim problemi, onların tarımsal ticaret sürecinin dışında kalmasının nedenlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

4.2. Kırsal Alanda Kadının Çalışma Yaşamındaki Yeri

4.2.1. Üretime Katılım

Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan dünya ekonomisine eklenme sürecinin kırsal kesimde yaşayan kadınların üretime katılma biçimlerini nasıl etkileyebileceğini kavrayabilmek ve bunun sonucunda yaşanan değişimleri kadının güçlendirilmesi hedefine yönlendirebilmek için kadının tarımsal üretimde mevcut konumunu ele almak yararlı olacaktır.

Kadının üretime katılımı içinde bulunduğu toplumun kültürel yapısı ve ekonomik gelişme düzeyi ile yakından ilişkilidir. Eğitim düzeyi yüksek olan kadınların yaşadığı büyük kentlerde, kadın-erkek arasındaki sosyo-ekonomik statü farkı azalırken, eğitim ve gelir düzeyi düştükçe fark büyümekte; kırsal alanda ise bu fark maksimum düzeye ulaşmaktadır (Akbay,1998: 24-26). Pek çok tarım toplumunda olduğu gibi, Türkiye kırsalında da geleneksel aile yapısı hakimdir. Hiyerarşi, yaş ve cinsiyet değişkenlerine bağlı olarak kurulmuştur. Yaşlı erkeklerle başlayıp, en genç kadınlarla biten hiyerarşi, işgücü süreçlerine de yansır. Üretimin denetimi yaşlı erkeklerde olup; kadınlar, özellikle de genç kadınlar, bu konuda hiçbir söz hakkına sahip değildir (KSGM, 2000).

Kırsal alanda kadınlar, üretim sürecinde tüm girdilerin birbiriyle etkileşimi yoluyla, aile tüketimi ve piyasa ekonomisi için ürün elde ederek tarımsal sistemin sürdürülmesini ve ailenin ekonomik refahının geliştirilmesini sağlamaktadır (Hablemitoğlu, 1998:32-35). Kadınlar temizlik, çocuk bakımı, içme suyu, yakacak ve gıda temini gibi ev içi sorumlulukları üstlenmenin yanı sıra, bitkisel ve hayvansal üretimde ve tarım dışı gelir getirici faaliyetlerde aktif olarak rol almaktadır.

Yapılan işlerden hangilerinin ev işi, hangilerinin ekonomik faaliyet olarak tanımlanacağı toplumdan topluma ve zamandan zamana değişiklik göstermektedir. Kırsal alanda konut ve iş yerinin birbirinden kesin çizgilerle ayrılamaması, bu tanımlamayı daha da karmaşık hale getirmiştir. Dünyanın birçok yerinde, aile işletmeleri tarafından ekilen endüstriyel bitkilerin hasadı “ev işi” olarak tanımlanmış ve kadınların üretimdeki konumu ücretsiz aile işçiliği olmuştur. Türkiye, ücretsiz aile işçiliğini ekonomik faaliyet olarak kabul eden ülkeler arasında yer almasına karşın, birçok

işi, örneğin yatak yorgan yapımını, yağ, süt, tezek üretimini, su teminini ve yakacak toplanmasını bu sınıflandırmanın dışında tutmaktadır (Sirman, 1991).

İş gücü olarak kadınların “ucuz emek”, “aile ekonomisine yardımcı” olarak görülmesi ve faaliyetlerinin büyük bölümünün ev işi yani gerçek anlamda üretim değil, doğal yaşamlarının bir parçası olarak kabul edilmesi, işin değerinin düşük algılanmasına neden olmaktadır. Kadının ev içi sorumluluklarından kaynaklanan faaliyetleri, kapalı aile ekonomisi içinde kalmakta ve kadınlar ekonomik değişim değeri olmayan bu görünmez emeğin karşılığını alma ve kullanma olanağından yoksun bulunmaktadır.

Kentlerde yaşayan kadınlarla kıyaslandığında kırsal kesim kadını, çok daha yüksek oranlarda üretim sürecinde yer almaktadır. 2008 yılı TÜİK verilerine göre, kırsal alanda kadının istihdama katılımı %31,4 iken, bu oran kentlerde %17,3'tür (TÜİK, 2009 b). Ancak kırsal alanda kadının işgücüne katılımı ve istihdamı, Tablo 4.8'de görüldüğü gibi yıllar içinde azalma eğilimi göstermektedir. Bu durum, tarımın ekonomideki payının küçülmesinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 4.8: Kırsal alanda yaşayan kadınların yıllara göre işgücü durumu (TÜİK, 2009 b)¹⁶

Yıllar	İşgücüne Katılım Oranı (%)	İstihdam Oranı (%)	İşsizlik Oranı (%)	Tarım Dışı İşsizlik Oranı (%)
ISIC.REV.1				
1989	55,1	52,9	3,9	30,8
1990	52,0	50,2	3,4	33,2
1991	55,5	54,3	2,1	27,7
1992	51,9	50,7	2,4	21,5
1993	40,5	39,4	2,8	27,0
1994	49,0	47,8	2,4	24,0
1995	49,2	48,1	2,4	23,6
1996	49,8	48,8	1,9	22,7
1997	45,0	43,8	2,7	29,3
1998	46,9	45,9	1,9	21,3
1999	47,4	46,3	2,3	21,3
NACE.REV.1				
2000	40,2	39,4	2,0	11,2
2001	41,7	41,0	1,7	14,6
2002	41,4	40,2	3,0	19,0
2003	39,0	37,4	4,2	17,0
2004	36,7	35,6	3,0	19,9
2005	33,9	32,6	3,6	19,9
2006	33,1	31,8	3,9	19,5
2007	32,5	31,2	3,8	19,0
2008	32,9	31,4	4,3	20,9

16 2004-2008 yıllarına ait veriler yeni nüfus projeksiyonlarına göre elde edilmiştir.

Kadının kırsal alandaki üretim rollerine ilişkin olarak, çeşitli değişkenler temelinde farklı sınıflandırmalar yapılmıştır. Pearson (1979), kırsal kadının homojen bir grup oluşturmadığını ve kırsal alanda dört ayrı kadın konumunun ortaya çıktığını belirtmektedir.

- 1. Bağımsız Üretici:** Aile işletmesini kadınların yönetmesi, sıklıkla rastlanmayan bir durum olmakla birlikte, eşin kaybı, boşanma ya da erkeğin tarım dışı işlerde çalışması durumunda görülebilmektedir.
- 2. Tarımsal Faaliyetlere Katılan:** İşletmedeki bütün tarımsal faaliyetleri ve sorumlulukları eşleriyle paylaşan kadınlar, bu grubu oluşturmaktadır.
- 3. Tarımsal Faaliyetlere Yardım Eden:** Kırsal alanda kadınların tarımsal faaliyetlere, yoğun işgücüne ihtiyaç duyulan dönemlerde katıldıkları vurgulanmaktadır.
- 4. Ev Kadını:** Tarımsal üretimde çalışan aile bireyleri ya da ücretli işçiler için, yiyecek hazırlama, temizlik gibi aile içi sorumlulukları üstlenen ya da ev içi üretim yaparak dolaylı tarımsal faaliyetlerle üretime katkı sağlayan kadınlar, bu grupta yer almaktadır (Hablemitoğlu, 1996).

Bununla birlikte kadının tarımsal üretimdeki rolünün içinde bulunduğu sosyal gruplar ve ait olduğu ailenin ekonomik ve hukuki konumu ile yakından ilişkili olduğunu ortaya koyan çalışmalar da mevcuttur. Çakmak (1994), ailenin sahip olduğu tarımsal işletmelerin büyüklüğüne göre yaptığı sınıflamada, kadının üretimdeki rollerini şu şekilde ifade etmiştir:

1. Büyük işletmelerde kadınlar tarlada çalışmazlar. Tarımsal üretimde üretime doğrudan katılma işleri dışındaki üretime karar verme, yönetme, denetleme ve pazarlama gibi diğer işler, erkekler tarafından yürütülür. Erkeğin yeterli olmadığı yerlerde kadının, sınırlı da olsa, yönetim ve denetleme görevleri vardır.
2. Orta büyüklükteki çiftliklerde, erkekler mekanize işleri ve pazarla ilişkileri yürütürken, kadınlar emek yoğun işleri üstlenirler.

3. Küçük çiftliklerde ise, erkekler, tarım dışı gelir kaynakları ararlar. Kadınlar ise, emek yoğun tarımsal üretimi yürütürler. Gerek bu tür toprakların sahibi olan ailelerde, gerekse orta büyüklükte toprağı olan ailelerde, çeşitlenmiş bitki ya da sınai türü tarım yapılması durumunda, el emeğine dayalı çapa, hasat gibi işleri yapma görevi kadına aittir. Bu nedenle, çalışma yükü erkeğe göre daha ağırdır.
4. Topraksız ya da az topraklı ailelerde, hem kadının hem erkeğin geçim için başkalarının işlerinde çalışmaya gereksinimleri vardır. Bunun için kadınlar ve erkekler, buldukları köyde veya çevrede başka bölgelerde mevsimlik işçi olarak çalışırlar (KSGM, 2000).

Türkdoğan (1970) ise, sosyolojik açıdan bir sınıflandırma yapmış ve kadının tarımsal üretimdeki rolünün ve kararların alınmasında etkinliğinin toprak sahibi, yarıcı, kiracı veya yarı mal sahibi konumunda olmasının yanı sıra, ekilen ürün çeşidi ve işletmenin geçimlik veya pazara dönük olmasına göre de farklılık gösterebileceğini belirtmiştir (Yıldırak, vd. 2003).

Tarımsal üretimde erkeğin daha geniş arazilerde, kadınların ise aile tüketimi için, konuta yakın daha küçük alanlarda üretim yaptığını ya da kadınların ve erkeklerin farklı ürünlerin üretiminden ve satışından sorumlu olduğunu ortaya koyan çeşitli sınıflandırmalar da mevcuttur (Hablemitoğlu, 1996).

Bu konuda sonuç olarak, kırsal alanda kadınların işgücüne katılımı toplumun ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel mekanizmaları; ailenin sahip olduğu arazi ve hayvan varlığı; pazara açılma durumu; kullanılan teknoloji düzeyi; ailenin toplumsal konumu ve geliri; demografik özellikleri ve tarımsal alanın eve yakınlığı gibi faktörlere bağlı olarak, farklı örüntüler oluşturan karmaşık bir yapıya sahiptir.

Türkiye’de kırsal yerleşim yerlerinin temel geçim kaynağını, bitkisel üretim ve hayvancılık oluşturmaktadır. Tarımsal üretimin sınırlı olduğu yerlerde, hane tüketimine yönelik olarak yapılan sebzeçilik ve bağcılıkta erkekler; bahçe hazırlığı, toplama, sulama ve çapada çalışmaktadır. Temel geçim kaynağı bitkisel üretim olan hanelerde ise, kadın üretimin

satış hariç her aşamasında yer almaktadır. Hayvancılık faaliyetlerinde erkekler; hayvanların otlatılması, besleme, kırım gibi faaliyetler yürütürken, kadınlar; sağım, süt ürünlerinin değerlendirilmesi, ahır temizliği ve ot toplama işlerini üstlenmektedir. Bununla birlikte, hayvansal ürünlerden yağ, yoğurt ve peynir üretimini kadınlar ailenin günlük tüketimi için gerçekleştirmektedir (TKB, 2004 c).

Türkiye’de kırsal alanda hakim olan tarımsal üretim biçimi, hem geleneksel yapıda, hem de piyasa ekonomisi ile bütünleşme sürecinde, hane tipi tarımsal üretimdir. Piyasa mekanizmasının tarıma girmesi ile geçimlik üretim, yerini büyük işletmeler yerine, küçük meta üretimine bırakmıştır. Küçük aile işletmelerinin kadın emeği açısından en önemli özelliği, ücretsiz aile işçiliğinin, bu tür üretimin temel girdilerinden biri olmasıdır.

Tablo 4.9: Tarım sektöründe istihdam edilen kadınların yıllara göre işteki durumu¹⁷ (TÜİK, 2009 b)

	Ücretli veya Yevmiyeli (%)	İşveren (%)	Kendi Hesabına (%)	Ücretsiz Aile İşçisi (%)
ISIC.REV.1				
1989	2,3	0,1	6,3	91,3
1990	2,4	0,2	7,7	89,7
1991	1,7	-	7,2	91,1
1992	2,3	0,1	9,4	88,2
1993	2,1	-	7,3	90,6
1994	2,5	-	9,5	88,0
1995	3,6	0,1	7,2	89,1
1996	3,5	0,1	7,7	88,7
1997	3,2	0,2	9,7	86,9
1998	2,8	0,1	8,9	88,2
1999	3,6	0,1	9,7	86,6
NACE.REV.1				
2000	2,3	0,1	14,1	83,5
2001	2,2	0,1	15,1	82,6
2002	3,3	0,2	16,4	80,1
2003	2,7	0,1	15,8	81,4
2004	3,4	0,2	12,3	84,1
2005	4,2	0,2	17,9	77,7
2006	4,4	0,3	18,3	77,0
2007	3,9	0,2	18,7	77,2
2008	4,2	0,3	16,9	78,6

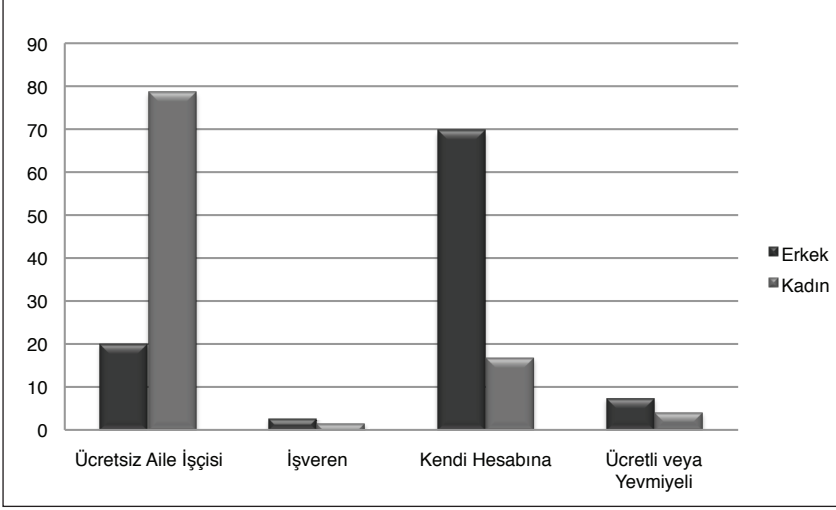
17 2004-2008 yıllarına ait veriler yeni nüfus projeksiyonlarına göre elde edilmiştir.

Küreselleşmenin, tarım sektöründe kadınlar için, kayıtlı ücretli işlerin artmasına sebep olmadığı, tarım sektöründe istihdam edilen kadınların yıllara göre işteki durumunun ele alındığı Tablo 4.9'da görülmektedir. 1989 yılında %2,3 olan ücretli veya yevmiyeli çalışan kadın oranı, 2008 yılına kadar sadece %1,9 artmıştır. 2000-2008 yılları arasında, ücretsiz aile işçiliğinden, kendi hesabına çalışmaya doğru küçük bir kayma söz konusudur. Kendi hesabına çalışan kadın oranındaki artış, tarımsal faaliyetin işgücü istihdam etme bakımından önemini yitirmesi ve kırsal alanda yüksek nüfus artışına bağlı olarak, aile başına düşen toprak miktarının azalması gibi faktörlerin etkisiyle aile gelirinin risk altına girmesi sonucunda, erkek nüfusun tarım dışı işlere yönelmesi ile açıklanabilir. Aynı zamanda aile işgücünü de oluşturan erkeklerin tarımdan çekilmesi sonucu, ücretsiz aile işgücü olarak üretime katılan kadınların tarımsal uğraşısının ve iş yükünün de artmasına sebep olan bu durum, "Tarımın Feminizasyonu" kavramını ortaya çıkarmıştır.

Son dönemde, kentsel alanda kadın girişimciliğinin desteklenmesine yönelik faaliyetlerin yoğunlaşmasına karşın, kırsal alanda kendi hesabına çalışan kadın sayısındaki artış, toplam kadın girişimciler içinde kırsal kesimdeki kadın girişimcilerin payının da giderek kenttekilere yaklaşmasına neden olmaktadır. Kadınlar, çoğu kez zorunlu olarak aldıkları bu statü nedeniyle üretimin başından sonuna kadar tüm aşamalarında, karar verici konumda yer alabilmektedir. Bununla birlikte kırsal alanda kadın girişimciliği; kadının mülkiyete, finansal kaynaklara ve eğitime yetersiz erişimi, düşük gelir düzeyi, geleneksel rollerinin işgücüne katılımını sınırlaması ve ancak mikro düzeyde girişimci olabilmesine imkan vermesi, kadının statüsüne ilişkin toplumdaki değer yargılarına paralel olarak, kadının da kendini girişimci olarak görmemesi gibi kırsal alanda daha yoğun olarak karşılaşılan bazı engeller nedeniyle, bilinçli ve organize bir yapıya sahip olamamıştır.

Şekil 4.1'de görüldüğü gibi tarımda istihdam edilen kadınların %78,6'sı ücretsiz aile işçisi, %4,2'si ücretli veya yevmiyeli, %16,9'u kendi hesabına ve %0,3'ü işveren olarak çalışmaktadır. Erkekler ise çalışma yaşamına en fazla kendi hesabına çalışan konumunda katılmaktadır. Kırsal alanda kadın, ücret karşılığında çalışması durumunda da elde ettiği geliri, geleneksel olarak kabul edilen değer yargılarına uygun olarak, genellikle aile reisi kabul edilen erkeğe vermektedir. Kısacası, kadın üretime katılımı sonu-

cunda ortaya çıkan değerlerin sahibi konumunda değildir. Bu nedenle de yaşamını ailesindeki erkeklere bağımlı olarak sürdürmek zorunda kalır ve çoğu kez bunu doğal bir durum olarak kabul eder.

Şekil 4.1: Tarım sektöründe istihdam edilenlerin cinsiyete göre işteki durumu (TÜİK, 2009 b)

Türkiye’de tarımsal faaliyetin yapısının bir sonucu olarak, gezici ve geçici işçilik yaygındır. Topraksız ya da küçük arazi sahibi birçok aile, geçimini sağlayabilmek amacıyla tarımsal üretimin ve işgücü ihtiyacının daha yoğun olduğu yörelere, yılın belirli zamanlarında çalışmaya gitmektedir.

Uzun saatler boyunca ve oldukça zor koşullarda çalışan gezici ve geçici kadın tarım işçilerinin elde ettikleri gelir, sağlık, barınma ve beslenme gibi en temel ihtiyaçlarını karşılamalarına yetmemekte, yani geçimlik düzeyin bile altında kalmaktadır.

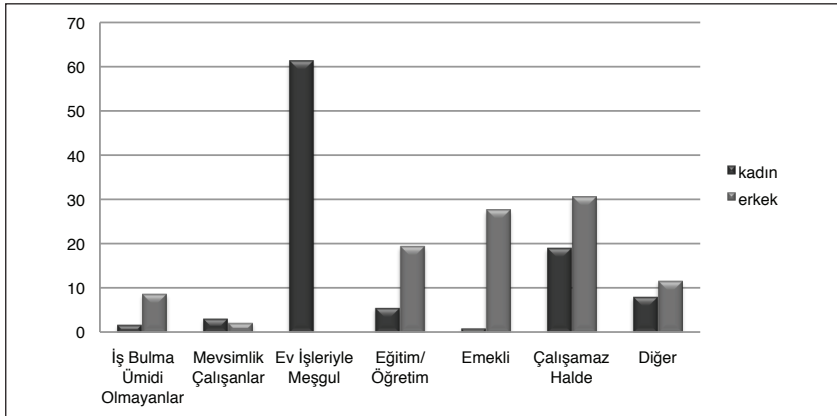
Gezici tarım işçiliği, bu konumda istihdam edilen kadınların hem yaşam koşulları hem de aile içi rolleri açısından ailenin erkek bireylerinden farklı zorluklarla karşılaşmalarına neden olmaktadır. Kadın tarım işçileri, genellikle gün doğumundan gün batımına kadar süren yorucu tarımsal faaliyetlerin ardından, ev ve aile yaşamına ilişkin olarak çadır koşullarında yemek hazırlama, bulaşık ve çamaşır yıkama, çocuk bakımı, giye-

ceklerin hazırlanması ve bakımı, yaşam ünitesinin temizliği ve su temini gibi görevleri de yerine getirmektedir (Yıldırak, vd. 2003).

Ülkemizde 8 yıllık ilköğretimin zorunlu olmasına karşın, geçici ve gezici olarak çalışan aileler çocuklarını da çalışma yerlerine götürdüklerinden, çocuklar tarımda işgücüne gereksinme duyulan aylarda eğitim imkanlarından yoksun kalmaktadır (Yıldırak, vd. 2003). Bu durum, hem yoksulluğun hem de olumsuz geleneksel değer yargılarının sürekliliğine ve kız çocuklarının da ileride benzer iş ve aile içi sorumlulukları üstlenmesine neden olacaktır.

Kırsal alanda mevsimlik ve geçici işçilerin yanı sıra, bütçe kanunlarına göre ve tam yıl çalışma esasına göre istihdam edilen daimi kadrolu işçiler de bulunmaktadır. Bu statüde çalışan işçilerin işvereni Tarım ve Köy işleri Bakanlığı olup, daimi kadrolu işçiler sosyal güvenlik kapsamında yer almaktadır (KSGM, 2000).

Kadınların işgücüne dahil olmama nedenleri incelendiğinde, ataerkil zihniyet yapısının temel belirleyici faktör olduğu görülmektedir. Şekil 4.2'de görüldüğü gibi işgücüne dahil olmayan kadınların %61'i, bu durumun nedenini "Ev İşleri ile Meşgul Olma" olarak belirtmiştir. Öte yandan, bu nedenle işgücü dışında kalan erkek bulunmamaktadır. Erkeklerin %77,5'i eğitim/öğretimde bulunma, emekli ya da çalışamaz halde olma gibi nedenlerle işgücüne katılamazken, kadınlarda bu oran %25,7'dir.

Şekil 4.2: İşgücüne dahil olmayanların cinsiyete göre işgücüne dahil olmama nedenleri (TÜİK, 2009 b)

4.2.2. İşgücünde Bulunan Kadınların Eğitim Durumu

Kırsal alanda işgücünde bulunan kadınların eğitim durumuna ilişkin Tablo 4.10'daki veriler, 1989-2008 yılları arasında okuryazar olmayan kadınların %16,9 oranında azalırken, lise altı eğitimlilerin %10 oranında arttığını ortaya koymaktadır. Buna karşın, 19 yıllık süreçte, lise ve üzeri eğitim gören kadın oranında, önemli bir değişim gerçekleşmemiştir.

Kırsal alanda çalışan kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğünün önemli sonuçlarından biri, kadının tarım dışı alanlarda, özellikle yüksek gelir getiren kayıtlı işlerde istihdam edilebilme olanaklarının sınırlı kalmasıdır. Kırsal alanda erkeklerin %51,5'i tarım dışı alanlarda istihdam edilirken, kadınlar %84,1 oranında tarım sektöründe yer almaktadır (TÜİK, 2009 b). Bu nedenle de, tarım sektörünün istihdam yaratma kapasitesindeki düşüş, kadın istihdam oranlarını ciddi biçimde etkilemekte ayrıca kırsal alanda kadınlar için mesleki, sosyal hareketlilik ve statü değişikliği oldukça sınırlı düzeyde kalmaktadır.

Tablo 4.10: Kırsal alanda işgücünde bulunan kadınların eğitim durumu¹⁸ (TÜİK, 2009 b)

Yıllar	Okur Yazar Olmayanlar (%)	Lise Altı Eğitimliler (%)	Lise ve Dengi Meslek (%)	Yüksek Öğretim (%)
ISIC.REV.1				
1989	39,1	57,9	1,8	1,2
1990	37,9	58,8	2,3	1,0
1991	37,3	60,3	1,5	0,9
1992	34,0	63,4	2,0	1,1
1993	29,5	66,2	2,9	1,4
1994	30,0	66,6	2,4	1,0
1995	28,5	67,9	2,7	0,8
1996	28,0	67,9	3,2	0,9
1997	27,3	68,3	3,5	0,1
1998	26,5	68,8	3,5	1,1
1999	28,0	66,7	4,2	1,1
NACE.REV.1				
2000	30,9	63,9	3,6	1,6
2001	29,8	65,2	3,4	1,6
2002	27,4	66,9	3,7	2,0
2003	26,1	67,0	4,3	2,6
2004	26,4	67,4	4,0	2,1
2005	24,7	66,9	5,6	2,7
2006	24,4	66,4	6,0	3,2
2007	23,6	66,4	6,4	3,6
2008	22,2	67,9	6,1	3,8

18 2004-2008 yıllarına ait veriler yeni nüfus projeksiyonlarına göre elde edilmiştir.

Kadın istihdamının tarım sektöründe yoğunlaşmasına karşın, yeni bilgi ve teknolojileri çiftçilere ulaştırmayı amaçlayan tarımsal yayım hizmetleri, kadınlara yeterince ulaşmamaktadır. Teknolojinin hızla gelişmesi ve üretimin uluslararası pazarlara açılması ile birlikte, bilgi en önemli üretim faktörlerinden biri haline gelmiştir. Günümüzde tarımsal faaliyetin etkin bir biçimde yürütülmesi ve bu yolla sağlanan gelirin artması için çiftçilerin kaliteli, güvenilir ve uygun bilgilere sürekli ve mümkün olduğunca hızlı ulaşması zorunludur.

1990'lı yıllara kadar, üretim kaynaklarının geliştirilmesi ve yönetimiyle ilgili çalışmalar daha çok erkek çiftçilere yönelik olarak yürütülmüştür. Kadınlara yönelik olarak ise, tarım dışı yayımın unsurlarından olan ev, aile ve çocuk bakımındaki kaynak kullanımının geliştirilmesi konuları ele alınmıştır (Özçatalbaş, 1995: 6-79).

Tarımsal yayım imkanlarından kadınların da yararlanmasının önünde başka engeller de bulunmaktadır. Kadınların kırsal alanda gerçekleştirdikleri işlerin sayısı ve çeşitliliği, yayım çalışmalarına katılmak için ayıabilecekleri zamanı sınırlamaktadır. Bazı durumlarda ise, kadınların bu tür faaliyetlere ayıracak sınırlı zamanları bile olmamaktadır. Kadınların eğitim düzeyinin düşüklüğü de yayım hizmetlerinden yararlanmalarını etkilemektedir. Yayım faaliyetlerinin gerektirdiği okuma-yazma ve matematiksel becerilerinin bulunmaması, kadınların bu faaliyetlerin dışında kalmalarına sebep olmaktadır. Ayrıca, geleneksel toplum yapısının bir sonucu olarak, erkeklerin ailenin ve üretim biriminin başı olarak kabul edilmesi sonucunda, erkeklere verilen yayım hizmetlerinin kadınlara da ulaşacağı düşünülmektedir. Bu durum, kırsal alanda kadının statüsünü de doğrudan etkilemektedir. Kadın emeği, bilgi ve teknolojiyi gerektirmeyen (vasıfsız) işgücü olarak kabul edilmektedir. Eğitimsizlik, genelde, tüm kırsal kesim insanı için geçerli olmakla birlikte, erkeklerin “çiftçi” olarak adlandırılmaları; ne tür üretim yapılacağına karar verme, dışarıyla ilişkiler ve ürünlerin pazarlanması gibi üretimin pek çok aşamasında yetkili olmaları; geleneksel yapı içerisinde tarımsal üretimdeki tüm gelişmelerden doğrudan ya da dolaylı olarak haberdar edilmeleri ve sınırlı da olsa eğitimden geçmeleri erkek çiftçilerin vasıflı algılanmaları sonucunu doğurmaktadır. Kadınların ise tarımsal süreçte “vasıflı” ve “resmî” nitelikleri bulunmamaktadır (KSGM, 2000). Bu tür yaklaşımların doğal bir

sonucu olarak da kadınların resmi kurumlarla ve pazarla ilişkileri zayıf olmaktadır. Bununla birlikte son yıllarda, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından yürütülen tarımsal yayım çalışmalarında, hedef kitle olarak kadın çiftçilere verilen önemin arttığı görülmektedir.

Mesleki eğitim imkanlarının geliştirilmesi de, kırsal alan kadınının ekonomik ve sosyal hayata katılımının artırılmasında temel araçlardan biridir. Mesleki eğitim genel anlamda, belirli bir mesleğin gerektirdiği bilgi, beceri ve pratik uygulama yeteneklerini kazandırarak bireyi zihinsel, duygusal, sosyal, ekonomik ve kişisel yönleriyle dengeli bir biçimde geliştirme sürecidir (Bakıcı, 2004). Mesleki eğitimler yoluyla işgücü niteliğinin geliştirilmesi, kırsal alanda yaşayan kadınlar için tarım dışında, yeni iş sahalarının açılmasını sağlar. Tarıma yönelik mesleki eğitimler ise, kadınların yeni tarım tekniklerini öğrenmelerini ve tarım sektöründe görülen yeni eğilimlere uyum sağlamalarına yardımcı olacak beceriler edinmelerini sağlar.

Ülkemizde çeşitli kurumlarca yürütülen tarımsal yayım ve mesleki eğitim çalışmalarına ilişkin detaylı bilgilere, ilerleyen bölümlerde yer verilecektir.

4.2.3. Sosyal Güvenlik

Tüm dünyada tarım çalışanları, gerek işçisi gerek işvereni ile sosyal güvenlik kapsamına en son alınan grup olmuştur. Ülkeler, ancak belirli bir ekonomik gelişme düzeyine eriştikten sonra tarım kesimine sosyal güvenlik sağlayabilmiştir (Akpınar, 2008).

Ancak, tarım sektöründe çalışanlar da diğer sektörlerde çalışanlar gibi işsiz kalma, hastalık, yaşlanma, geçici veya sürekli olarak sakat kalma, çocuk sahibi olma gibi sebeplerle gelir kaybına uğrama riski altında bulunmakta ve sağlık hizmetlerinden yararlanma ihtiyacı duymaktadır. Bununla birlikte, tarımın sosyal güvenlik kapsamına alınmasına yönelik çalışmalarda, sektörün kendine özgü yapısı dolayısıyla çalışanların farklı sosyal ihtiyaçlarının da göz önünde tutulması gerekmektedir.

Türkiye’de kırsal istihdamın büyük bölümünü oluşturan tarım sektöründe, özellikle kadın çalışanlar, sosyal güvenlik imkanlarından yeterince yararlanamamaktadır. Oysa ki, kırsal alanda yaşayan kadınlar oldukça düşük gelir düzeyleri ve yıpratıcı çalışma koşulları nedeniyle, kişilere

gelecek güvencesi ve toplumsal risklere karşı korunma sağlayan sosyal güvenliğe en fazla ihtiyaç duyan kesimdir.

Kırsal alanda çalışan kadınların sosyal güvenlik durumlarını ortaya koyan Tablo 4.11'e göre tarımda çalışan kadınların %99,3'ü, esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı değildir. Bu oran, erkeklerde %78,5'tir. Tarım dışı sektörlerde de, hem kadınlar hem erkekler için sosyal güvencesiz çalışma oranlarının, kente göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Kentlerde çalışan kadınların %33,6'sı, erkeklerinse %30'u, esas işlerinden dolayı sosyal güvenlik kapsamında bulunmazken, bu oran kırsal alanda tarım dışı sektörlerde çalışan kadınlar için %38,5, erkekler için ise %36,5'tir.

Tablo 4.11: Esas işinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanların cinsiyete göre durumları (TÜİK, 2009 b)

	Kır		Kent
	Tarım Sektörü (%)	Tarım Dışı Sektörler (%)	(%)
Kadın	99,3	38,5	33,6
Erkek	78,5	36,5	30,0

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. TÜRKİYE’NİN KIRSAL ALANDAKİ KADIN KONUSUNDA ULUSLARARASI YÜKÜMLÜLÜKLERİ VE ULUSAL MEVZUAT

Günümüzde kadının ekonomik hayata etkin katılımının önündeki engellerin kaldırılması, birçok uluslararası kuruluşun temel amaçları arasında yer almaktadır. Özellikle BM, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ve AB tarafından kadının çalışma haklarının düzenlenmesine ilişkin uluslararası yasal çerçevenin oluşturulmasına yönelik birçok düzenleme kabul edilmiştir. Türkiye, bu düzenlemelerin büyük bölümünü onaylayarak, iç mevzuatına yansıtmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 90. maddesinde “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası anlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda, milletlerarası anlaşma hükümleri esas alınır.” (RG, 1982) hükmü yer almaktadır. Bu hüküm uyarınca aşağıda değinilen uluslararası anlaşmaların gereklerinin yerine getirilmesi, anayasal bir zorunluluktur.

5.1. Uluslararası Mevzuat

5.1.1. Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri

BM dünya barışını, güvenliğini korumak, ülkeler arasında ekonomik, toplumsal ve kültürel işbirliği oluşturmak için kurulan ve dünya çapında faaliyetler yürüten bir uluslararası kuruluştur. Ekonomik kalkınma ve sosyal eşitliği tüm ülkeler için sağlamak, BM’nin amaçları arasında yer almaktadır. BM’nin ayrımcılıkla mücadele kapsamında yürüttüğü çalışmalar arasında, kadının güçlendirilmesine yönelik faaliyetler önemli bir yer tutmaktadır.

BM Genel Kurulu’nca 10 Aralık 1948’de kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, bütün insanların eşit hak ve özgürlüklere sahip olmasını güvence altına almaya yönelik olarak oluşturulan uluslararası ve resmi niteliğe sahip ilk belgedir. 2. maddesinde, cinsiyetin bu belgede yer alan haklardan yararlanma konusunda bir ayırım nedeni oluşturamayacağı ifade edilen Bildirge’de adaletli ve elverişli koşullarda çalışma; kişiye kendisi ve ailesi için insan onuruna yaraşır bir yaşam sağlayan,

eşit ücret ve sosyal güvenlik hakları, temel insan hakları arasında kabul edilmiştir (United Nations Information Centres, 2008).

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, hukuki olarak bağlayıcı olmamakla birlikte, birçok uluslararası ve ulusal yasal düzenlemenin temelini oluşturmaktadır.

Kadın erkek eşitliğinin sağlanmasına yönelik uluslararası sözleşmelerin başında, “Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW)” gelmektedir. CEDAW, BM bünyesinde yer alan sekiz temel insan hakları sözleşmesinden biridir. BM tarafından 1979 yılında kabul edilen bu sözleşme, Türkiye tarafından 1985 yılında imzalanmış ve 1986 yılında yürürlüğe koyulmuştur.

Sözleşme’de, eğitim hakkı kapsamında; meslek ve sanat rehberliği ve verilmesinde, kentsel alanlarda olduğu gibi kırsal alanlarda da eğitim kuruluşlarına girme ve bu kuruluşlardan diploma almada eşit şartların sağlanmasının gerekliliğine vurgu yapılmış ve bu eşitliğin okul öncesi eğitim ile genel, teknik, mesleki ve yüksek teknik eğitimi ve her çeşit mesleki öğretimi kapsadığı belirtilmiştir (KSGM, 2001 b).

Sözleşme’nin 14. maddesi, kırsal alandaki kadınlara yönelik özel düzenlemeler içermektedir. Bu madde ile taraf devletler kırsal alanda yaşayan ve kayıt dışı sektörlerde çalışarak, ailelerinin ekonomik yaşamlarına önemli katkıda bulunan kadınların karşılaştıkları özel sorunları dikkate almakla ve Sözleşme’nin hükümlerinin kırsal alanda yaşayan kadınlara uygulanmasını sağlamak için gerekli her türlü tedbiri almakla yükümlü tutulmuştur. Bununla birlikte, kırsal kesim kadınlarının kırsal alanda meydana gelen gelişmelere katılmalarının ve bu gelişmelerden yararlanmalarının önemi göz önünde tutularak, konuya ilişkin engellerin ortadan kaldırılmasının gerekli olduğu belirtilmiştir. Taraf devletler, kırsal alanda yaşayan kadınlara, aşağıda yer alan hakları özellikle tanımakla yükümlü kılınmıştır.

- (a) Her düzeydeki planlamanın yapılmasına ve uygulanmasına katılma hakkı;
- (b) Aile planlamasında bilgilendirme, danışmanlık ve hizmet verme de dahil, yeterli sağlık hizmetinden yararlanma hakkı;

- (c) Sosyal güvenlik programlarından doğrudan yararlanma hakkı;
- (d) Okuma-yazma ile ilgili öğretim de dahil, teknik yeterliliklerini artırmak için halka açık olan ve geliştirmeye yönelik hizmetler ile birlikte her türlü resmi veya gayri resmi eğitim ve öğretimden yararlanma hakkı;
- (e) Adam çalıştırma veya çalışma suretiyle ekonomik imkanlardan eşit bir biçimde yararlanmalarını sağlamak için ferdi gruplar ve topluluklar halinde örgütlenme hakkı;
- (f) Her türlü toplumsal faaliyetlere katılma hakkı;
- (g) Tarımsal kredi ve borç alma, pazarlama imkanlarına ulaşma, toprak ve tarım reformunda gerekli teknolojiden yararlanma ve eşit muamele görme ile iskan programlarından yararlanma hakkı;
- (h) Özellikle konut, sağlık, aydınlanma, içme suyu, ulaşım ve iletişim hizmetleriyle ilgili yeterli yaşam standartlarından yararlanma hakkı” (KSGM, 2001 b).

Sözleşme'ye taraf olan devletler, 4 yılda bir CEDAW Komitesine ülke raporlarını sunmaktadır. Türkiye'de bu rapor, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü koordinasyonunda, sivil toplum örgütleri ve üniversitelerin işbirliğinde hazırlanmaktadır. Ayrıca, Türkiye'de 29 Ocak 2003 tarihinde CEDAW İhtiyari Protokolü'nün yürürlüğe girmesiyle CEDAW Komitesi'ne bireysel başvuru hakkı doğmuştur.

Konuya ilişkin olarak, Türkiye tarafından kabul edilen önemli bir uluslararası belge de, 4-15 Eylül 1995 tarihleri arasında Pekin'de gerçekleştirilen Dördüncü Dünya Kadın Konferansı sonucunda kabul edilen Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu'dur.

Kırsal kesimden kadınların en dezavantajlı ve en yoksul gruplar arasında olduğu ve kırsal bölgelerdeki kalkınma durgunluğuna ayrıca dikkat gösterilmesinin gerekliliği, metinde sıkça dile getirilmiştir. Bu bağlamda, belgede yer alan tüm hakların kırsal kadınları da kapsamasının yanı sıra, kırsal kesime özgü koşullar göz önünde tutularak bir takım özel düzenlemeler getirilmiştir (KSGM, 2001 a). Bu düzenlemelerden, bu çalış-

manın konusunu doğrudan ilgilendiren kırsal alanda yaşayan kadınların ekonomik güçlendirilmesi amacını taşıyanlara aşağıda yer verilmiştir.

Yoksulluk içindeki kadınların ihtiyaçlarına ve çabalarına cevap veren makroekonomik politikaları ve kalkınma stratejilerini gözden geçirmek, benimsemek ve uygulamak stratejik hedefine yönelik olarak (KSGM, 2001 a);

“(ı) Gerekli olduğunda, reisi kadın olan aileleri destekleyecek belirli ekonomik, sosyal, tarımsal ve ilgili politikaları düzenlemek ve uygulamak.

(n) Tarım ve balıkçılıkla uğraşan kadınların (çiftçilik ve üreticilikle geçinenler, özellikle kırsal bölgedekiler dahil) mali, teknik, genişleme ve pazarlama hizmetlerine ulaşmalarını kolaylaştıracak politika ve programları düzenlemek ve uygulamak; araziye ulaşmalarını ve kontrol etmelerini mümkün kılmak; kadının gelirlerini artırmaya ve ev içi yiyecek güvenliğini yaygınlaştırmaya yönelik uygun üstyapı ve teknolojiyi özellikle kırsal alanlarda sağlamak ve uygun yerlerde üreticilerin sahip olduğu, piyasayı temel alan kooperatifler kurulmasını teşvik etmek.”

Tasarrufa, kredi mekanizmalarına ve kurumlarına ulaşmalarını sağlayarak, kadınları desteklemek stratejik hedefine yönelik olarak;

“(b) Mali kurumlar ile hükümet dışı kuruluşlar arasındaki bağlantıları teşvik etmek ve krediyi kadınlara yönelik hizmetler ve eğitimle bütünleştirenler dahil, yenilikçi borç verme uygulamalarını desteklemek ve kırsal kesimdeki kadınlar için kredi imkanları sağlamak.”

Kadının mesleki eğitime, bilim ve teknolojiye ulaşabilirliğini ve eğitimi sürdürmesini geliştirmek stratejik hedefine yönelik olarak;

“(f) Gıda ve tarım araştırmalarında, genişleme ve eğitim programlarında, kadının merkezi rolünü yaygınlaştırmak.

(j) Gelir getiren imkanları artırmak amacıyla tarım, balıkçılık, endüstri ve ticaret, el işleri gibi alanlarda çalışan kadınlar için teknik, idari, tarımsal genişlemeye yönelik eğitimi ve pazarlama alanlarını artırmak; özellikle taban örgütleri düzeyindeki kadın örgütleri aracılığıyla ve kadınların üretim, pazarlama, ticaret, bi-

lim ve teknolojiye yaptıkları katkılar yoluyla ekonomik karar verme sürecine katılımlarını artırmak.”

Ayrımcı olmayan eğitim ve öğrenimi geliştirmek stratejik hedefine yönelik olarak;

“(r) Uygun maliyetli ve elverişli teknolojileri ve kitle iletişim araçlarını, örneğin radyo programlarını, kasetler ve gezici birimleri kullanarak kırsal kesimde yaşayan ve çiftçilikle uğraşan kadınlar için uygun eğitim, mesleki eğitim ve bilgilendirme programlarını yaygınlaştırmak.

(s) Özellikle kırsal kesim kadınları için, sağlık, küçük girişimcilik, tarım ve yasal haklarıyla ilgili olarak, potansiyellerinin farkına varmalarını sağlayacak, resmi olmayan eğitim imkanları oluşturmak.”

Kadınların, kaynaklara, istihdama, piyasalara ve ticarete eşit şekilde ulaşmasını kolaylaştırmak stratejik hedefine yönelik olarak;

“(c) Kırsal kesim kadınlarının üretim kaynaklarına, toprak, kredi, sermaye, mülk hakları, kalkınma programları ve kooperatiflere eşit ulaşabilirliğini ve bunlar üzerinde kontrol sahibi olmasını kolaylaştırarak, ulusal ve yerel düzeyde gelir oluşturma potansiyellerini zenginleştirmek.

(e) Kadınların gıda temin etmedeki hayati rolünü kabul eden ve güçlendiren, özellikle çiftçilik, balıkçılık ve su tarımı gibi yiyecek üretimiyle ilgili alanlarda ve kentsel yatırımlarda çalışan ücretli ve ücretsiz kadın üreticilerin yerel ve ülke düzeyinde, uygun teknolojilere, nakliye hizmetlerine, pazarlama ve kredi kolaylıklarına eşit ulaşmasını sağlayan programları ve politikaları düzeltmek ve oluşturmak.”

Özellikle, düşük gelirli kadınların iş bulabilmelerine yönelik hizmetlere, mesleki eğitim ve iş piyasalarına, bilgiye ve teknolojiye ulaşmalarını sağlamak stratejik hedefine yönelik olarak;

“(c) Başta kırsal bölgedekiler olmak üzere, yoksul ve düşük gelirli kadınları piyasa ve teknolojiye ulaşabilme imkanları konusun-

da bilgilendirecek ve bu imkanlardan yararlanmaları için yardım sağlayacak programlar hazırlamak.”

Kadının ekonomik kapasitesini ve ticari ağırları güçlendirmek stratejik hedefine yönelik olarak;

“(a) Kırsal ve kentsel bölgelerdeki kadın girişimcilere hizmet sağlamak amacıyla, iş örgütlerini, hükümet dışı kuruluşları, kooperatifleri, döner sermayeleri, kredi kooperatiflerini, taban örgütlerini, kadın gruplarını ve diğer grupları destekleyecek politikaları kabul etmek.

(c) Toplumsal teşvikleri desteklemek amacıyla kadın girişimciler arasında ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde ortak yatırımlar oluşturmak, teknik ve ticari bağları yaygınlaştırmak.”

Planlama ve değerlendirme için, cinsiyete göre toplanmış veri, bilgi oluşturmak ve yaymak stratejik hedefine yönelik olarak;

“(f) Birleşmiş Milletler Ulusal Gelirlerin Hesaplanması Sistemine dahil edilmiş bulunan, başta geçinmeye dayalı tarım olmak üzere, tarım ve pazara çıkmayan diğer üretim türleri gibi ücretsiz işlere ilişkin veri toplamayı geliştirmek.”

Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, kırsal alanda yaşayan kadınların temel sorunlarına detaylı bir biçimde yer vererek, bu sorunların görünürlüğüne sağlamış ve başta hükümetler olmak üzere BM Kuruluşları, bölgesel ve uluslararası kuruluşlar ve sivil toplumun tüm katılımcılarını, Eylem Platformu'nda yer alan tedbirleri almakla yükümlü tutmuş olması nedeniyle kırsal alan kadınının ekonomik güçlendirilmesinde ve değişim süreçlerine uyum sağlamasında önemli bir uluslararası belgedir.

5.1.2. Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmeleri

BM'ye bağlı bir uzmanlık kuruluşu olan ILO, çalışma yaşamında standartlar, temel ilke ve haklar geliştirmek ve gerçekleştirmek, kadın ve erkeklerin insana yakışır işlere sahip olabilmeleri için daha fazla fırsat yaratmak, sosyal koruma programlarının kapsamını ve etkinliğini artırmak amaçlarıyla çalışmalar yürütmektedir. Bu hedeflere yönelik olarak kullanılan araçların başında, uluslararası çalışma sözleşmeleri gelmektedir.

Bu sözleşmeler arasında en önemli ve yaygın olarak kabul görenlerden biri, Türkiye tarafından 1966 tarihinde onaylanan 100 sayılı “Eşit Değerde İş için Erkek ve Kadın İşçiler Arasında Ücret Eşitliği Hakkında Sözleşme”dir. Sözleşme’de üye devletlerce, ücret hadlerinin belirlenmesi ile ilgili olarak yürürlükte bulunan usullere uygun biçimde, eşit değerde iş için erkek ve kadın işçiler arasında ücret eşitliği prensibinin bütün işçilere uygulanması gerektiği kabul edilmiştir. Türkiye tarafından kabul edilen bir diğer ILO sözleşmesi, 111 sayılı Ayrımcılık (İş ve Meslek) Sözleşmesi’dir. Bu Sözleşme ile üye devletler ulusal şartlara ve uygulamalara uygun yöntemlerle; cinsiyeti de kapsayan her türlü ayrımı ortadan kaldırmak amacıyla iş ve meslek edinmede ve edinilen iş veya meslekte tabi olunacak muamelede eşitliği geliştirmeyi hedefleyen milli bir politika tespit ve takip etme taahhüdü altına girmiştir. Bunların yanı sıra, 87 sayılı “Sendika Özgürlüğüne ve Örgütlenme Hakkının Korunmasına İlişkin Sözleşme” ile çalışanların herhangi bir ayırım yapılmaksızın, önceden izin almadan, istedikleri kuruluşları kurmak ve bu kuruluşların tüzüklerine uymak şartıyla bunlara üye olmak hakkına sahip olduğu ve çalışanların örgütlenme hakkını serbestçe kullanmalarının sağlanmasına yönelik tedbirlerin alınması gerektiği düzenlenmiştir. 87 sayılı Sözleşme, Türkiye tarafından 1992 yılında onaylanmıştır (Uluslararası Çalışma Örgütü Türkiye Ofisi [ILO Türkiye Ofisi], 2009).

ILO sözleşmeleri ile tarım işçilerinin korunmasına yönelik standartlar da belirlenmiştir. Bu sözleşmeler, tarımda istihdam edilen kadın işçilerin çalışma yaşamına ilişkin hakları açısından büyük önem arz etmektedir.

Türkiye’nin de taraf olduğu 99 sayılı Tarımda Asgari Ücret Tesbiti Usulleri Hakkında Sözleşme’de, taraf devletlerin, tarımsal işyerlerinde tarımla ilgili işlerde çalıştırılan işçilerin asgari ücret hadlerinin belirlenmesine yönelik uygun kurallar koymakla yükümlü olduğu belirtilmiştir. Tarıma ilişkin olarak, Türkiye tarafından onaylanan bir diğer ILO sözleşmesi de, 11 sayılı “Tarım İşçilerinin Dernek Kurma ve Birleşme Haklarına Müteallik Sözleşme”dir. Sözleşme ile tüm tarım çalışanlarına, sanayi işçilerinde olduğu gibi, dernek kurma ve birleşme haklarının sağlanması gerektiği belirtilmiştir (ILO Türkiye Ofisi, 2009).

Tarım alanında çalışan işçilerin haklarını düzenleyen ancak Türkiye tarafından henüz kabul edilip iç mevzuata yansıtılmamış düzenlemeler

de bulunmaktadır. Bunlar; 10 sayılı Tarımda Asgari Yaş, 12 sayılı Tarımda İşçi Tazminatları, 25 sayılı Tarımda Hastalık Sigortası, 101 sayılı Tarımda Ücretli Tatil, 129 sayılı Tarımda İş Denetimi, 141 sayılı Kırsal Kesim İşçileri Örgütleri ve 184 sayılı Tarımda İş Sağlığı ve İş Güvenliği Sözleşmeleri'dir.

5.1.3. Avrupa Birliği

1951 yılında, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu adı ile bir ekonomik işbirliği örgütü olarak temelleri atılan AB, günümüzde kadın erkek eşitliği alanında önemli faaliyetler yürüten bir uluslararası kuruluştur.

Kadının özellikle ekonomik alandaki hakları, AB mevzuatında önemli bir yere sahiptir. AB'nin temelini oluşturan çeşitli sözleşmelerde, eşit değerde iş için eşit ücret ilkesinin uygulanmasını sağlayacak önlemlerin alınmasının ve işgücü piyasası fırsatları bakımından kadın erkek eşitliğinin sağlanmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Ayrıca, AB sözleşmelerinin uygulanmasına yönelik olarak hazırlanan direktifler de kadın çalışanların haklarına ilişkin önemli düzenlemelerdir. Söz konusu direktiflerde; istihdamda, mesleki eğitimde, meslekte yükselmede, çalışma koşullarında, sosyal güvenlik sisteminde, mal ve hizmetlere erişimde kadın ve erkeğe eşit muamele; cinsiyete dayalı ayrımcılık hallerinde kanıt yükümlülüğü; tarım dahil bağımsız çalışan kadınların hamilelik ve analık dönemlerinde korunması ve tarım dahil bağımsız çalışan kadın ve erkeğe eşit muamele prensibinin uygulanması; hamile, loğusa veya emzikli kadın çalışanların iş sağlığı ve güvenliği ve ebeveyn izni konuları yer almaktadır. Aday ülke statüsünde olan Türkiye'de, direktiflerin gereklerini yerine getirmeye yönelik çalışmalar sürdürülmektedir.

5.2. Ulusal Mevzuat

5.2.1. Anayasa

Devletin temel kanunu olan Anayasa'nın en önemli işlevlerinden biri, kişilerin hak ve özgürlüklerini güvence altına almasıdır. Bu işlev doğrultusunda, Anayasa'da tüm çalışanları kapsayan doğrudan ve dolaylı hükümler bulunmaktadır.

Bu hükümlerin başında, Anayasa'nın 2. maddesinde düzenlenmiş olan sosyal devlet olma ilkesi gelmektedir. Sosyal devlet ilkesi, devletin toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri olabildiğince yumuşatarak, vatandaşlarına insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyi sağlama amacına vurgu yapar. Sosyal devletin eşitlik anlayışı, kişilerin içinde doğdukları sosyo-ekonomik farklılıklardan kaynaklanan eşitsizliğin, fırsat eşitliği kavramıyla dengelenmesi, bireylerin maddi ve manevi varlıklarını geliştirmek için, hiç değilse asgari ön koşullara sahip olmalarıdır (Sabuncu, 2002). Bu ilkenin bir sonucu olarak Anayasa'nın 5. maddesinde; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaştırmaya engel olacak sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmanın, Devletin temel amaç ve görevleri arasında yer aldığı belirtilmiştir (RG, 1982).

Sosyal devlet ilkesi kapsamında, Anayasa'nın 48. maddesinde herkesin dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetine sahip olduğu ifade edilmiştir. Bununla birlikte 49. maddede,

“Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır.”

hükmü yer almaktadır (RG, 1982).

Çalışma hakkı iki yönlüdür. Bunlardan biri, kimsenin çalışmasının yasaklanamayacağıdır. Çalışma hakkının diğer boyutu ise, çalışmak isteyen kişilere iş sağlamak yolunda devlete ödevler yükler. Bu, devletin işsiz herkese iş bulmak zorunda olduğu anlamına gelmez; ama devlete, kişinin iş bulabilmesini sağlamak amacıyla bazı önlemler alma ve iş olanakları yaratmak için uygun politikalar ve stratejiler oluşturma görevini verir (Sabuncu, 2002).

Sosyal devlet ilkesi kapsamında değerlendirilebilecek bir diğer hak ise, 60. madde ile düzenlenen sosyal güvenlik hakkıdır. 60. maddeye göre,

“Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.” (RG, 1982).

Anayasa'nın 50. maddesinde ise dinlenme hakkı güvence altına alınmış olup, kadınlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunması gerekenler arasında sıralanmıştır. Ayrıca 51. maddede, “Sendika Kurma Hakkı”, 53. ve 54. maddelerde “Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Hakkı”, 55. maddede “Ücrette Adaletin Sağlanması” ve 60. maddede “Sosyal Güvenlik Hakkı” düzenlenmiştir (RG, 1982).

5.2.2. Yasal Düzenlemeler

Ülkemizde çalışanların iş ilişkilerini ve çalışma koşullarını düzenleyen temel kanun, 4857 Sayılı İş Kanunu'dur. İş Kanunu, kadın çalışanların haklarına ilişkin önemli hükümler içermektedir. Burada kanun koyucunun amacı; gebelik, emzirme gibi biyolojik kaynaklı etkenlerin yanı sıra, toplumsal yaşamda kadınlara ve erkeklere verilen farklı rol ve sorumluluklar nedeniyle, kadınların iş yaşamında karşılaştığı ayrımcı muamelelerin ortadan kaldırılmasıdır.

Kanun'un 5. maddesinde işverenin, biyolojik veya işin niteliğine ilişkin sebepler zorunlu kılmadıkça, bir işçiye, iş sözleşmesinin yapılmasında, şartlarının oluşturulmasında, uygulanmasında ve sona ermesinde, cinsiyet veya gebelik nedeniyle doğrudan veya dolaylı farklı işlem yapamayacağı düzenlemesine yer verilmiştir. İşveren bu hükme aykırı davrandığında, işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka, yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilmektedir. Bununla birlikte işçilerin çalışma ilişkisinden doğan birincil hakları olan ücret hakkının kullanılmasında cinsiyete dayalı ayrımcılığın ortadan kaldırılması ilkesi, birçok uluslararası sözleşmede olduğu gibi, İş Kanunu'nda da gözetilerek aynı veya eşit değerde bir iş için cinsiyet nedeniyle daha düşük ücret kararlaştırılmayacağı hükme bağlanmıştır (RG, 2003).

İş Kanunu'nda, kadın işçilere yönelik olarak düzenlenen bir diğer önemli hak, gebelik ve analık dönemlerine ilişkin ücret ve izin haklarıdır. Senyen Kaplan'ın bu konuda 1475 sayılı İş Kanunu için ortaya koyduğu tespitler 4857 sayılı İş Kanunu için de geçerlidir. Kanun'da yer alan düzenlemelerle kadın işçinin gebelik ve annelik dönemlerinde, hem anne-

yi hem de çocuğu sağlık açısından ortaya çıkabilecek tehlikelere karşı korumak için bir yandan kadın işçiye sadece bu dönemlere özgü ücretli izin hakkı tanınmış, diğer yandan da koruyucu hükümler öngörülmüştür. Bu suretle kadın işçinin hamilelik ve analık nedeniyle mali açıdan ücret kaybına uğramasının ve işini kaybetme tehlikesinin önlenmesi amaçlanmıştır (Senyen Kaplan, 1999).

Kanun'da kadınların çalışma ilişkisinden doğan haklarının yanı sıra bir takım koruyucu hükümlere de yer verilmiştir. Bu hükümler, kadın işçilerin çalışmasının yasak olduğu işler, iş süreleri ve çalışma şartlarına ilişkin kuralları içermektedir (Yıldırak, vd. 2003). Ayrıca, işverenin işçiye cinsel tacizde bulunması veya işçinin işyerinde cinsel tacize uğraması ve bu durumu işverene bildirmesine rağmen, işverenin gerekli önlemleri almaması halinde, işçinin iş sözleşmesini feshetme hakkı bulunmaktadır (RG, 2003).

Yukarıda sözü edilen haklar, kadınların çalışma yaşamına güvenli ve eşit bir biçimde katılabilmesi açısından son derece önemli düzenlemelerdir. Ancak, İş Kanunu'nun 4. maddesinde, 50'den az işçi çalıştıran (50 dahil) tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde veya işletmelerde bu Kanun hükümlerinin uygulanmayacağı belirtilmiştir. Tarımın küçük işletmeciliğe dayalı yapısı göz önünde tutulduğunda, bu düzenlemenin tarım kesiminde çalışan işçilerin büyük bir bölümünü kapsam dışında bıraktığı söylenebilir.

Tarımsal faaliyetin özellikleri, bu alanda çalışma koşullarını da farklı kılmaktadır. Tarımsal işlerin yılın belirli zamanlarında yapılması nedeniyle çalışma süreleri çoğunlukla düzenli değildir. Bu işlerde çalışanların büyük çoğunluğu, küçük çiftçi aileleridir. İşlerin hem sahibi hem de çalışanı konumunda olan bu aileler, tarımsal faaliyetler karşılığında her zaman parasal nitelikte, düzenli ve sürekli bir gelir de sağlayamazlar. Bu ve benzeri nedenlerle tarım işlerinde çalışanların iş ilişkilerinin, tarımsal faaliyetin nitelik ve koşullarına uygun, özel bir iş kanunu ile düzenlenmesi gerekmektedir (Altan, 2008). Ancak, ülkemizde henüz bir tarım iş yasası bulunmamaktadır. Bu nedenle, İş Kanunu kapsamına girmeyen tarım işçilerinin gerek çalışma koşulları gerekse işverenle aralarında doğan hukuki ilişkinin tabi olacağı mevzuat, genel hüküm niteliği taşıyan Borç-

lar Kanunu'dur. Borçlar Kanunu ise, kadın işçileri korumaya yönelik özel düzenlemeler içermemektedir.

Kadınları çalışma hayatında koruyucu nitelikte hükümler getiren ilk kanun olma özelliğini taşıyan 1593 sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun 155. maddesinde, kendisi veya çocuğunun sağlığı için bir zarar meydana getirmeyeceği bir doktor tarafından yazılı olarak onaylanmadıkça, kadınların doğumdan önce üç hafta ve doğumdan sonra yine üç hafta zarfında fabrika, imalathane, umumi ve hususi müesseselerde çalışmasının ve çalıştırılmasının yasak olduğu ifade edilmiştir. Anılan Kanun'un 177. maddesinde ise, gebe kadınların doğumlarından önce üç ay zarfında çocuğunun ve kendisinin sağlığına zarar veren ağır hizmetlerde kullanılmayacağı ve doğumdan sonra 155. maddede belirlenen istirahat süresini takiben işe başlayan emzikli kadınlara, ilk altı ay zarfında çocuğunu emzirmek üzere mesai zamanlarında yarımşar saatlik, iki ara verileceği belirtilmiştir. Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun bu hükümleri, 4857 sayılı İş Kanunu'nun 4. maddesi gereğince kapsam dışında kalan iş ve iş yerlerinde uygulanacak olması bakımından, kadın tarım işçileri açısından büyük önem taşımaktadır (Yıldırak, vd. 2003).

Tarımsal üretimin büyük ölçüde doğal koşullara bağımlılığı, tarımsal ürünlerde ve girdilerde fiyat dalgalanmaları, gelir düzeyinin düşük ve dağılımın dengesiz olması, az topraklı ve topraksız çiftçilerin fazlalığı ile geleneksel ilişkilerin varlığı gibi nedenler, tarımda sağlıklı ve işleyen bir sosyal güvenlik sisteminin varlığını, hem zorunlu kılmakta hem de sistemin oluşturulmasını güçleştirmektedir (Akpınar, 2008).

31 Mayıs 2006 tarihinde kabul edilen 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, tarımda çalışanların sosyal güvenlik haklarında önemli değişiklikler meydana getirmiştir. 5510 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesinden önce, tarımda çalışanların sosyal güvenliği; 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, 2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu ve 2926 sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu ile düzenlenmekteydi. Kamu ve özel sektörde çalışan daimi tarım işçileri ile kamu sektöründe çalışan geçici tarım işçileri, 506 sayılı Kanun kapsamında, tarımda kendi adına bağımsız çalışanlar ise, 2926 sayılı Kanun kapsamında zorunlu olarak

sigortalı sayılmaktaydı. 506 sayılı Kanun'un özel sektörde çalışan geçici tarım işçilerinin sosyal güvenlik haklarına ilişkin bir hüküm içermemesinden doğan yasal boşluğu doldurmak amacıyla kabul edilen 2925 sayılı Kanun, özel sektörde çalışan geçici tarım işçilerinin istekte bulunmaları halinde, sigortalı sayılmalarını öngörmüştür (RG, 1983).

5510 sayılı Kanun'un 106. maddesine göre; 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu'nun geçici 20., 81., 82., 87. ve 89. maddeleri hariç diğer maddeleri, 2926 sayılı Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu ve 2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu'nun 1 ila 5., 13 ila 17. maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır. Bununla birlikte, Kanun'un 4. maddesinin (b) bendinin 4. fıkrasında, "tarımsal faaliyette bulunanlar" da sigortalı sayılanlar arasında yer almıştır (RG, 2006). Ancak, 2925 sayılı Kanun'un yürürlükte olması nedeniyle özel sektörde çalışan geçici tarım işçileri, hala zorunlu sigorta kapsamının dışında bulunmaktadır. Bu durum, oldukça düşük ücretler karşılığında çalışan ve önemli bir bölümü kadınlardan oluşan tarım işçilerinin sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanamamaları riskini doğurmaktadır.

5510 sayılı Kanun'un 6. maddesinde; tarımda kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlardan; tarımsal faaliyette bulunan ve yıllık tarımsal faaliyet gelirlerinden, bu faaliyete ilişkin masraflar düşüldükten sonra kalan tutarın aylık ortalamasının, bu Kanun'da tanımlanan prime esas günlük kazanç alt sınırının otuz katından az olduğunu belgeleyenler, sigortalı sayılmayanlar arasında yer almıştır (RG, 2006). Bu durumda, 2926 sayılı Kanun'a göre sigortalı olan küçük ölçekli işletme sahibi çiftçilerin büyük çoğunluğu, zorunlu sigorta kapsamı dışında kalmıştır.

Tarım sektöründe, özellikle kadınlarda ücretsiz çalışma yaygındır. Bu nedenle, ücretlilere yönelik olarak düzenlenen bir sosyal koruma politikası diğer sektörlerde çalışanların neredeyse tamamını kapsarken, tarımda tersi bir sonuç doğurmaktadır. Bunun bir örneği, 5510 sayılı Kanun'un 6. maddesinde görülmektedir. 6. maddede, sigortalı sayılmayanlar arasında işverenin ücretsiz çalışan eşi de yer almaktadır (RG, 2006).

Ulusal ve uluslararası mevzuata ilişkin düzenlemeler kırsal alanda kadının ekonomik güçlenmesinin sağlanması için vazgeçilmez unsurlardır. Ancak söz konusu düzenlemeler eğitim ve diğer farkındalık yaratma

çabalarını da kapsayan daha büyük bir çabanın parçası olmalıdır. Seminerler, eğitim materyalleri, kampanyalar, danışmanlık hizmetleri gibi uygulamalar aracılığıyla kadınların mevcut yasal hakları konusunda bilgilendirilmeleri sağlanmalıdır. Bununla birlikte kırsal alanda görev yapan kamu personelinin toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımını benimsemeleri ve desteklemeleri büyük önem arz etmektedir.

ALTINCI BÖLÜM

6. KIRSAL ALANDA KADINA YÖNELİK TEMEL PLAN VE POLİTİKALAR

6.1. Kalkınma Planlarında Kırsal Kesim Kadınının İstihdamı

Ülkemizde temel politika dokümanı niteliği taşıyan kalkınma planları incelendiğinde, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na kadar, kadın sorunlarının ve bu sorunların çözümüne yönelik politika önerilerinin ayrı bir sosyal sektör başlığı altında ele alınmadığı görülmektedir. Bu Plan dönemine kadar kalkınma, toplumsal yapı ve değerlerden bağımsız teknik bir süreç olarak değerlendirilmiş ve gerçekleştirilen ekonomik büyüme ve sosyal değişimin yarattığı fırsatların, toplumun tüm kesimlerine dağılacığı varsayılmıştır. Ancak, dünyada ve ülkemizde yaşanan kalkınma deneyimleri, gelişmelerin yalnızca üretim miktarı, kişi başına gelir gibi nicel göstergelerle değerlendirilemeyeceğini ortaya koymuştur. Bununla birlikte, 1987 yılında Kadına Yönelik Danışma Kurulu'nun oluşturularak kalkınmada cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde bir kurumsallaşma sürecinin başlatılmasında, uluslararası platformda yaşanan gelişmelerin önemli etkileri olmuştur. Kadın hareketi ve sorunları açısından dönüm noktası olarak kabul edilebilecek bu gelişmeler, 1975 yılında Mexico City'de gerçekleşen BM I. Dünya Kadın Konferansı ile başlamıştır. Bu konferansta, 1975-1985 yılları, BM Kadın On Yılı olarak ilan edilmiştir. Kopenhag, Nairobi ve Pekin'de gerçekleştirilen BM Dünya Kadın Konferansları ve ülkemizde 1985 yılında imzalanan BM Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi, kadın konusunu resmi düzeyde dünya gündemine taşıyan diğer önemli gelişmelerdir.

1980 sonrasında hazırlanan kalkınma planlarında, küreselleşme ile birlikte meydana gelen yapısal dönüşümlerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli tedbirlere yer verilmiştir. Bu kapsamda, tarım sektörünün ekonomideki payının küçülmesinin, kırsal istihdam üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesi için yerel ekonomik potansiyellerin harekete geçirilmesi ve tarım dışı iktisadi faaliyetlerin geliştirilmesi hedefi, bütün kalkınma planlarında yer almaktadır. Ancak kırsal ekonomiye, gerek üretim, gerek yeniden üretim faaliyetleri aracılığıyla önemli katkılar veren kadınların, cinsiyet nedeniyle karşılaştıkları engeller ve bu en-

gellerin tarımsal çözülme sürecinde, kadınların konumlanış biçimlerini nasıl etkileyeceği planlarda ele alınmamıştır.

Planlarda, doğrudan kırsal kadın istihdamını kapsayan politikalara, son derece sınırlı düzeyde yer verilmiştir. Bu nedenle tarım sektörü, istihdam, kırsal kalkınma ve kadın başlıkları altında dolaylı olarak kırsal kesim kadınının istihdamını etkileyebilecek politikalar, 1980 sonrasında hazırlanan ilk plan olan V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndan itibaren incelenmiştir.

6.1.1. V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985-1989)

V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, kadının konumunun güçlendirilmesi hedefi, son derece sınırlı bir biçimde yer almıştır.

Plan, kalkınmanın esas olarak sanayi ve hizmetler sektörlerinde gerçekleşecek gelişmelerle sağlanmasını öngören bir anlayışla hazırlanmıştır. Bu bağlamda, yatırımların yaklaşık olarak %11,4'ünün tarım, %41,9'unun sanayi ve %46,7'sinin hizmetler sektörüne yapılması hedeflenmiştir. Bununla birlikte, istihdamın sektörlere göre dağılımına ilişkin olarak, 1984 yılında %59,9 olan tarımın istihdamdaki payının, 1989 yılında %54,7'ye düşeceği tahminine yer verilmiştir (DPT, 1986).

Tarıma yönelik yatırımların, diğer sektörlerle kıyasla düşük düzeyde olması, kırsal alanda tarım dışı istihdam olanakları yaratılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda, kırsal hane halkına, ilave tedbirlerle tarım dışı ek gelir temininin önemini altı çizilerek tarıma dayalı sanayi, el sanatları, küçük sanayi, hizmetler gibi alanlarda yürütülecek özel projeler aracılığıyla, kırsal alana tarım dışı gelir sağlanmasına ilişkin politikalar geliştirilmesi planlanmıştır. Ayrıca, tarımdaki gizli işsizlere buldukları çevrede istihdam imkânı yaratmak amacıyla, kırsal alanda 150 bin kişiye kısa süreli kurslar yoluyla o çevrede geçerli mesleki bilgi ve beceri kazandırılması hedeflenmiştir (DPT, 1986). Ancak bu önlemler, kırsal alanda tarımsal çözülme nedeniyle artan işsizliğin önüne geçmede yetersiz kalmıştır.

Plan'da, 1983 yılında yürürlüğe giren 2926 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu ve Tarımda Kendi Adına ve Hesabına Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kanunu ile aktif sigortalılarda ve onların bakmak mükelle-

fiyetinde bulunduğu nüfusta, gelecek on yıllık dönemde artış olacağı öngörülmüştür. Ayrıca, köylere götürülmekte olan hizmetlerin başta içme suyu, elektrik, haberleşme, sağlık ve eğitim olmak üzere köy ve şehir arasındaki altyapı ve hayat standartları arasındaki farklılıklarını giderici şekilde artırılması, kırsal kesime götürülen sosyal ve iktisadi hizmetler arasında entegrasyon sağlanması, kırsal alanda yaşayanların gelirini artırmak, sosyal ve kültürel gelişmelerine katkıda bulunarak kalkınmalarına hız kazandırmak üzere “Entegre Kırsal Kalkınma Projeleri” uygulanması, köylü ve çiftçi gelirinin çeşitlenmesi için yerli üretim dallarının teşvik edilmesi ve köyde üretilen malın değerlendirilmesi için köylüye yardımcı hizmetler sağlanması hedeflenmiştir (DPT, 1986).

Sanayileşme ile birlikte meydana çıkan ekonomik ve toplumsal gelişmeler sonucu, kadınların aktif çalışma hayatına katılımlarının özellikle büyük şehirlerde, kreş ve gündüz bakımevlerine olan ihtiyacı artırdığı vurgulanarak kreş ve gündüz bakım evlerinin mevcut kapasitelerinin ve hizmet verimlerinin artırılması, sayıca ve nitelik açısından geliştirilmesi konusunda çalışmalar yürütüleceği belirtilmiştir (DPT, 1986). Buna karşın, Plan'da tarımsal işgücünün önemli bir bölümünü oluşturan kırsal alan kadınının dezavantajlı toplumsal ve ekonomik konumunun ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirlere yer verilmemiştir.

V. Kalkınma Planı döneminde kadınlar açısından önemli bir gelişme, 1987 yılında BM III. Dünya Kadın Konferansı sonucunda kabul edilen “Nairobi İleriye Dönük Stratejiler” çerçevesinde alınan kararlara uygun olarak, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT) bünyesinde “Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu”nun oluşturulması olmuştur. Bu kurul; kadın erkek eşitliğini sağlamak amacıyla, kadın konusunun kurumsallaşması, planlarda ayrı bir sektör olarak ele alınması ve konu ile ilgili politikalar geliştirilmesi misyonunu üstlenmiştir (Özdoğan, 2005).

6.1.2. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi, Türkiye’de hem önemli siyasal değişimlerin, hem de birikmiş ekonomik sıkıntıların sonuçlarının topluma egemen olduğu bir dönemdir. Özel kesimin desteklenmesi ve ekonominin dış rekabete açılması ilkeleri bu metnin temel özelliğidir (Kongar, 1999).

Kırsal alana yönelik olarak çağdaş ihtiyaçlara uygun hizmet ve bilgi akımının kolaylaştırılması; tarıma dayalı sanayi yatırımlarının desteklenmesi; kırsal alanda yaşayan ailelerin eğitim ve kültür düzeylerinin yükseltilmesi; için düzenlenen yaygın eğitim programlarının çeşitlendirilmesi ve artırılması; kırsal kesimde yeni iş alanları, kırsal hane halkına ek gelir imkanları yaratmak amacıyla tarım dışı iktisadi faaliyetlerin geliştirilmesi hedeflerine yer verilmiştir (DPT, 1989).

Plan'da, tarımda çalışanların refah düzeyinin artırılması amacıyla sosyal güvenlik hizmetlerinin artırılmasının önemi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu kapsamda, tarımda çalışanların sosyal sigorta kapsamına alınması uygulamasının, bütün illere yaygınlaştırılması amacıyla il bazında kademe bir biçimde sürdürülen çalışmaların tamamlanması ve sigortasız işçi çalıştırmayı engelleyici tedbirlerin alınması öngörülmüştür (DPT, 1989). Plan'ın kapsadığı ilk yılda, tarım sektöründe istihdama katılan erkeklerin %82,1'i, esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı değildir. Kadınlarda ise, bu oran %98,5'tir (TÜİK, 2009 b). Kadınlar ve erkekler arasında mevcut olan bu belirgin farklılığa karşın, Plan'da kadınların sosyal güvenlik kapsamına alınmasına yönelik özel önlemlere yer verilmemiştir. Plan dönemi sonunda, esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayan tarım çalışanlarının oranı, erkeklerde %52,2'ye, kadında ise %90,5'e düşmüştür (TÜİK, 2009 b). Bu oranlar, kalkınma çalışmalarında mevcut eşitsizliklerin dikkate alınmamasının, kadınların bu çalışmaların yarattığı fırsatlardan yeterince yararlanmalarını engellediğini ortaya koymaktadır.

VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, makro düzeyde on üç sorun alanı belirlenmiştir. Bunlardan bir tanesi de, "Toplumda Kadının Yeri"dir. Bu başlık altında kadının eğitimi, sağlığı ve istihdamı konularındaki sorunların kısmen devam ettiği belirtilmiştir. Bununla birlikte, 1987 yılında Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu'nun oluşturulması sonucunda, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda kadın konusu ilk defa bir sosyal sektör olarak yer almıştır. Bu kapsamda, kadınların sosyal ve ekonomik kalkınmanın nimetlerinden daha fazla yararlanmalarının sağlanması amacıyla sağlık, eğitim ve istihdam imkanlarının artırılacağı ve kadının statüsünün her bakımdan iyileştirilmesine, bu statünün sağladığı bütün hakların ve imkanların tam olarak kullanabilmesine yönelik tedbirlerin alınacağı

belirtilmiştir. Ayrıca, kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi ve mesleki eğitim imkanlarından daha fazla yararlanmaları suretiyle, özellikle tarım dışı sektörlerde kadın istihdamının yaygınlaştırılması için gerekli ortamın oluşturulması hedeflenmiştir (DPT, 1989).

Kadının siyasal, sosyal, ekonomik imkan ve haklarının geliştirilerek korunması ve her alandaki katılımının artırılması amacıyla kadın konusunda ulusal mekanizma olarak, o dönemki adıyla Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü'nün kurulması, Plan'da yer alan kadının güçlendirilmesi hedeflerine yönelik olarak atılmış önemli bir adımdır.

6.1.3. VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)

GATT müzakereleri çerçevesinde, 1993 yılında imzalanan ve tarihin en kapsamlı ticari anlaşması unvanını taşıyan Uruguay Turu Sonuç Anlaşması ile dünya tarım ticaretinde yeni bir dönem başlamıştır. Uluslararası alanda yaşanan bu önemli gelişme ve ülke ekonomisinin yapısal dönüşümünün tarım politikalarına etkileri, VII. Kalkınma Planı'nda yansımalarını bulmuştur.

Bu çerçevede Plan'da tarım politikalarının, Uruguay Turu sonunda imzalanan DTÖ Kuruluş Anlaşması'nın tarımla ilgili hükümleri çerçevesinde, ülkemizin yükümlülüklerine uygun olarak düzenleneceği ve desteklerin üretimin serbest rekabet şartlarında pazar sinyallerine uygun gelişmesi esas alınarak ve bu amaçla ayrılan kamu kaynaklarının daha rasyonel kullanılması gözetilerek yeniden yapılandırılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca, tarımsal politikalarda reform niteliğinde düzenlemeler içeren 5 Nisan 1994 Kararları'nın, orta ve uzun dönemde büyüme potansiyelini sürekli artırabilmek amacının önemli bir parçası olduğu vurgulanmıştır (DPT, 1995).

Tarımda hedeflenen gelişmelerin sağlanabilmesi için, bu alandaki yapısal sorunların hızla çözüme ulaşmasının gerekli olduğu tespit edilmiştir (DPT, 1995).

Kendine özgü çalışma ilişkileri bulunan tarım kesiminde, ücretli çalışanların kısmen ve çok sınırlı durumlarda 1475 sayılı İş Kanunu'nun kapsamında olmaları nedeniyle bu kesim için, tarım sektörünün kendine özgü yapı ve özelliklerini dikkate alan, kapsamlı bir tarım iş kanununun çıkarılması

rılması hedeflenmiştir (DPT, 1995). Bu hedef ilk kez 1968-1972 yıllarını kapsayan II. Kalkınma Planı'nda yer almasına karşın, gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır.

Plan döneminde istihdamın artırılmasına yönelik olarak, yerel ekonomik potansiyellerin harekete geçirilmesi için başlangıç aşamasında kamunun da dolaylı teşvik ve desteğiyle doğa, insan gücü ve finansman kaynaklarını kullanarak, özellikle besicilik, arıcılık, su ürünleri, bağ ürünleri, çeşitli gıda ürünleri, halıcılık, el sanatları ve turizmin de aralarında olduğu belirli hizmet alanlarında faaliyet gösterecek ya da faaliyetlerini genişletecek girişimlerin gelişmesinin sağlanacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte bölgesel gelişmeyi hızlandırmak amacıyla, tarım ürünlerini işlenmemiş olarak bölge dışına göndermek yerine, bunları bölgede işleyecek ve katma değer yaratacak olan tesislerin kurulmasının desteklenmesi ve kırsal sanayilerin kurulması planlanmıştır (DPT, 1995).

Uluslararası platformda demokrasi ve insan hakları söylemlerinin giderek daha fazla ön plana çıkması ve kadın haklarına ilişkin sözleşmelerin ülkelere getirdiği yükümlülükler, Türkiye'de kadına yönelik politikalara verilen önemin artmasına neden olmuştur. Bu yaklaşım, VII. Kalkınma Planı'nda "Kadın haklarının önemi ve kadınların eğitiminin kalkınmanın önemli bir itici gücünü oluşturduğu giderek daha iyi anlaşılmaktadır." ifadesi ile ortaya koyulmuştur (DPT, 1995).

Plan'da tarım sektöründe ücretsiz aile işçisi olarak çalışanların %80'inin kadın olduğuna dikkat çekilmiş olup, kadının toplumsal statüsünün yükseltilmesi ve kadın-erkek eşitliğinde ilerleme sağlanabilmesi için kadınların eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal güvenlik alanları ile ilgili göstergelerinin iyileştirilmesinin, mevzuatımızdaki kadın-erkek eşitliğini engelleyen hususların düzenlenmesinin önemi vurgulanmıştır. Bu kapsamda, Türk Medeni Kanunu'nda yer alan ikametgah, aile reisliği, soyadı, evlilik birliğinin temsili, husumet ehliyeti, evlilik yaşı, eşlerin meslek ve sanatı, miras, ev eşyaları, resmi nikah ve nafaka gibi konularda gerekli düzenlemenin yapılması; evlilik süresince edinilen maddi birikimde eşler arası mal birliği ilkesinin uygulamaya geçirilmesi; aile içi sorumlulukların eşit paylaşılması ve kadının toplumsal yaşama eşit biçimde katılımının sağlanması; Ceza ve Vergi Kanunlarında kadın-erkek eşitliğini bozucu

ve kadını güç durumda bırakan hususların eşitlikçi bir anlayışla düzenlenmesi; çalışma hayatını düzenleyen yasalarda gebelik ve doğum izni, kreş ve çocuk bakımevi açılması ile ilgili maddelerde kadının çalışma yaşamından kopmasının önlenmesi, aile birliğinin güçlendirilmesi ve çalışan annelerin çocuklarının yeterli bakım imkanına kavuşturulmasına yönelik değişiklikler yapılması hedeflenmiştir (DPT, 1995).

Plan döneminde, 29 Eylül 1997 tarih ve 97/19-972 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak, Kadın Çiftçiler Daire Başkanlığı kurulmuştur. Tarım sektöründe çalışan kadınlara yönelik bir kurumsal mekanizmanın oluşturulması, kırsal alanda kadına yönelik hizmetlerin geliştirilmesi ve desteklenmesi açısından önemli bir başlangıçtır.

6.1.4. VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)

VIII. Kalkınma Planı döneminde, Türkiye'de oluşturulan tarım politikalarının temelinde, Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması'nın öngördüğü yükümlülükler, Avrupa Topluluğu Ortak Tarım Politikası'ndaki ve uluslararası ticaretteki gelişmeler yer almaktadır. Bu bağlamda, dünyadaki liberalleşme eğilimlerine paralel olarak üretimin piyasa koşullarında talebe uygun olarak yönlendirilmesini sağlayacak politika araçlarının devreye sokulması planlanmıştır (DPT, 2000 a).

Tarımsal gelirin giderek azalması sonucunda, daha önceki planlarda da yer verilen tarım dışı istihdam olanaklarının artırılması hedefi kapsamında, yöresel potansiyeli bulunan turizm, el sanatları, dokumacılık gibi alanlarda faaliyetler yürüten girişimcilerin desteklenmesi öngörülmüştür. Ayrıca, dünya ekonomisiyle bütünleşme sürecinde önemi giderek artan tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesine yönelik olarak paketleme, muhafaza etme ve pazarlama yöntemleri konusunda gerekli teknik desteğin verilmesine karar verilmiştir (DPT, 2000 a).

Tarım İş Kanunu'nun çıkarılması, VIII. Kalkınma Planı'nın hedefleri arasında da yer almıştır (DPT, 2000 a).

VIII. Kalkınma Planı'nda kadının güçlendirilmesine yönelik hedeflere, önceki planlarla kıyaslandığında daha detaylı biçimde yer verilmiştir.

Kadınların toplumsal konumlarının güçlendirilmesi; etkinlik alanlarının genişletilmesi ve eşit fırsat ve imkanlardan yararlanmalarının sağlanması için eğitim seviyelerinin yükseltilmesi; kalkınma sürecine, iş hayatına ve karar alma mekanizmalarına katılımlarının artırılmasının sağlanması; kadın okur yazarlığını artırmak amacıyla projeler geliştirilmesi; toplumun önyargılardan arındırılması için örgün ve yaygın eğitim yanında, yazılı ve görsel iletişim araçlarından da yararlanılması hedeflerine yer verilmiştir (DPT, 2000 a).

Kadının istihdama katılım oranlarının düşüklüğü ve kırsal alanda çalışan kadınların önemli bir çoğunluğunun ücretsiz aile işçisi olduğu vurgulanarak, işsizlik riskiyle karşılaşabilecek, özellikle beceri düzeyi ve ücret seviyeleri düşük kadınların işsiz kalmalarını önleyici ve niteliklerini artırmayı hedefleyen aktif ve pasif istihdam politikalarının uygulanması ve tarım sektöründeki ücretsiz aile işçilerine yönelik olarak katma değer yaratıcı projeler geliştirilmesi planlanmıştır (DPT, 2000 a).

VIII. Kalkınma Planı'nda, istihdamın artırılmasında etkin bir araç olarak aktif işgücü politikalarına verilen önemin arttığı görülmektedir. İşgücünün beceri ve yeterliliğini geliştirerek istihdam edilebilirliğin artırılmasını amaçlayan aktif işgücü politikaları, işgücü yetiştirme, mesleki eğitim ve işgücü uyum programları, mesleğe yöneltme, mesleki danışmanlık ve rehberlik hizmetleri ve iş arama stratejileri geliştirilmesine yönelik faaliyetler aracılığıyla yürütülür. Bu tür politikalar, işgücü piyasasının ihtiyaçlarına uygun eğitim imkanlarından yararlanma konusunda dezavantajlı konumda bulunan kırsal alan kadınlarının istihdama katılımının artırılmasında önemli bir işleve sahiptir.

Plan döneminde, 1994 yılından 2004 yılına kadar teşkilat kanununa sahip olmayan KSGM'nin Kuruluş Kanunu'nun 6 Kasım 2004 tarihinde yürürlüğe girmesi, kadın erkek eşitliğinin sağlanması açısından önemli bir kazanımdır.

6.1.5. IX. Kalkınma Planı (2007-2013)

IX. Kalkınma Planı, değişimin çok boyutlu ve hızlı bir biçimde yaşandığı, rekabetin yoğunlaştığı, belirsizliklerin arttığı bir dönemde hazırlanmıştır.

Plan'ın vizyonu, "istikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen ve AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye" olarak belirlenmiştir (DPT, 2006 a).

Plan'da, küreselleşmenin her alanda etkililiğinin artmasının bir sonucu olarak örgütlü ve rekabet gücü yüksek tarımsal yapının oluşturulması, yüksek üretim değeri bulunan tarım ürünleri üretiminin artırılması ve küresel piyasalara entegrasyonun etkin bir biçimde gerçekleştirilmesi amacıyla kırsal alanda e-ticaret de kullanılarak tarım, orman ve gıda ürünlerinin tanıtım ve pazarlanması, turizm ve rekreasyon, el sanatları, tarıma dayalı sanayi ve diğer alternatif üretim faaliyetlerinin artırılması, kırsal alanda tarım ve tarım dışı faaliyetlere yönelik insan kaynaklarının geliştirilmesi, tarım sektörüne yönelik finansal hizmetlerin çeşitlendirilmesi hedeflerine yer verilmiştir (DPT, 2006 a).

VIII. Kalkınma Planı'na ilişkin olarak yapılan değerlendirmelerde, AB ortalamasına göre düşük seviyede olan işgücüne katılma ve istihdam oranlarının, kadınların yeterince istihdama katılamamasından kaynaklandığı ifade edilmiştir (DPT, 2006).

IX. Kalkınma Planı'nda eğitim seviyesinin yükseltilmesi, aktif işgücü politikalarıyla istihdam edilebilirliğin artırılması, işgücü piyasasına girişin kolaylaştırılması ve teşvik edilmesi yollarıyla Plan döneminde, işgücüne katılma oranının 2,1 puan artacağı öngörülmekte ve bu artışın temel belirleyicisinin kadınlar olması beklenmektedir. Bu kapsamda, işgücü piyasasında zorluklarla karşılaşan kadınlar, gençler, uzun süreli işsizler, özürülüler ve eski hükümlüler için fırsat eşitliği sağlanması; kadınlara yönelik mesleki eğitim imkanlarının geliştirilmesi; verimliliğin ve üretici gelirlerinin istikrarlı bir şekilde yükseltilmesi amacıyla tarımsal üretim ve pazarlama aşamalarında, çeşitli konularda eğitim ve yayım hizmetlerinin artırılması; söz konusu hizmetlerin kadın çiftçileri de kapsayacak şekilde, yapıları güçlendirilmiş üretici örgütleri tarafından yürütülmesi ve tarım sektöründen açığa çıkacak işgücünün niteliklerinin ve beceri düzeylerinin, işgücü piyasasının ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmesi planlanmıştır (DPT, 2006 a).

6.2. Tarım Stratejisi Belgesi

Ülkemizde tarım sektöründeki gelişmeler ve reform girişimlerinin hızlandırılması ihtiyacı doğrultusunda, 2006–2010 yıllarına yönelik tarım stratejisinin kabul edilmesi gündeme gelmiştir. Tarım Strateji Belgesi, Yüksek Planlama Kurulu tarafından, 30 Kasım 2004 tarihinde kabul edilmiştir. Belge ile, DTÖ Tarım Anlaşması'ndan kaynaklanan yükümlülükler ve AB entegrasyonu süreci gözetilerek tarım sektörüne ilişkin temel çerçeve belirlenmiştir.

Belgede, “Kırsal Gelirlerin Artırılması ve Kırsal Toplumun Yaşam Şartlarının İyileştirilmesi” stratejik amacına yönelik öncelikler arasında, “Kırsal Alanda Kadın ve Gençlerin Ekonomik Yaşamdaki Etkinliklerinin Artırılması”na yer verilmiştir. Bu kapsamda, uygulama aracı olarak, kadın ve genç nüfusun eğitim ve girişimcilik düzeylerinin yükseltilmesi belirlenmiştir (DPT, 2004).

6.3. Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi

2007-2013 dönemini kapsayan Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi (UKKS), Türkiye’de kırsal kalkınma faaliyetlerine bütüncül bir politika çerçevesi oluşturmaktadır. Ayrıca, hazırlık çalışmaları devam eden “Kırsal Kalkınma Planı” için esas teşkil etmekte olup, ulusal ve uluslararası kaynaklarla finanse edilen kırsal kalkınma program ve projelerinin hazırlanması ve uygulanmasında ilgili paydaşlara perspektif sağlamaktadır.

UKKS ile kırsal kalkınma için temel amaç olarak, “Temelde yerel potansiyel ve kaynakların değerlendirilmesini, doğal ve kültürel varlıkların korunmasını esas alarak, kırsal toplumun iş ve yaşam koşullarının kentsel alanlarla uyumlu olarak yöresinde geliştirilmesi ve sürdürülebilir kılınması” tanımlanmıştır (DPT, 2006 b). Bu bağlamda, dört stratejik amaç ve stratejik amaçlar altında da öncelikler belirlenmiştir.

UKKS’deki stratejik amaçlardan biri olan, “Ekonominin Geliştirilmesi ve İş İmkanlarının Artırılması” stratejik amacına yönelik “Kırsal Ekonominin Çeşitlendirilmesi” önceliği altında, tarımda gizli işsiz konumunda, ücretsiz aile işçisi olarak istihdam edilen kadınlar için, iş imkanları oluşturulmasına destek verileceği belirtilmiştir. Bununla birlikte, “İnsan Kaynaklarının, Örgütlenme Düzeyinin ve Yerel Kalkınma Kapasitesinin Gelişti-

rilmesi” stratejik amacına yönelik olarak, “Eğitim ve Sağlık Hizmetlerinin Güçlendirilmesi” önceliği altında, kadınların okur-yazarlık ve eğitim düzeylerinin artırılacağı ve toplumsal, yasal sorumluluklar, haklar ile aile bilincinin geliştirilmesi bakımından da destekleneceği ve “Yoksullukla Mücadele ve Dezavantajlı Grupların İstihdam Edilebilirliğinin Artırılması” önceliği altında, kadınların girişimcilik ve örgütlenme konularında, bilgi ve bilinçlerini artırıcı faaliyet ve hizmetlerin yaygınlaştırılacağı ifade edilmiştir (DPT, 2006 b).

Tarım Strateji Belgesi, sektörel bir hedef olarak tarım sektörünün, “yapısal dönüşüm sürecinde rekabetçi ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşmasını” amaçlarken; Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi, tarım stratejisinin sektörel hedeflerini de kapsayarak, “kırsal toplumun refahının artırılması için kırsal kalkınmanın hızlandırılmasını” hedeflemekte ve daha geniş sosyal hedefler içermektedir.

6.4. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü’nün Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü tarafından, 2008–2013 yıllarını kapsayan, kamu politikalarına temel teşkil edecek “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı” hazırlanmıştır.

Eylem Planı’nda, “Kadın ve Ekonomi” başlığı altında, “Kırsal Kesimdeki Kadınlarının Ekonomik Konumlarının İyileştirilmesi” hedefine yer verilmiştir. Bu hedef kapsamındaki stratejiler ise; “Kırsal Kesimde Çalışan Kadınların Teknolojik İmkanlardan ve Gelişmelerden Yararlanmasının Sağlanması”, “Tarıma Dayalı İş Kollarında Kadın Girişimciliğinin Özendirilmesi, Kadınların Kooperatif Kurmasının Desteklenmesi, Mevcut Kooperatifler İçerisinde Üyeliklerinin Artırılması ve Aktif Rol Almalarının Sağlanması”, “Kırsal Kesim Kadınları için Gelir Getirici ve Çalışma Koşullarını İyileştirici, Faaliyet Çeşitliliğini Artırıcı Projeler Yürütülmesi”, “Kadınlara Yönelik Tarımsal Yayım Hizmetlerinin Daha Yaygın ve Etkili Bir Şekilde Sunulması”, “Tarımda Çalışan Kadınların Sosyal Güvenlik Sistemine Dahil Edilmesi” olarak belirlenmiştir (KSGM, 2008). Plan’da yer alan her bir strateji için, sorumlu ve işbirliği kuruluşları tespit edilmiş olup, hedeflerin gerçekleşmesine ilişkin izleme ve değerlendirme çalışmaları sürdürülmektedir.

6.5. Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma (IPARD) Programı

AB, aday ve potansiyel aday ülkelere destek amacıyla Katılım Öncesi Yardım Aracı'nı (Instrument for Pre-Accession Assistance-IPA) oluşturmuştur. IPA desteği beş bileşeni içermekte olup, Türkiye, aday ülke statüsü nedeniyle, bütün bileşenlerden yararlanabilmektedir. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nın sorumluluğundaki IPA'nın beşinci bileşeni, Kırsal Kalkınma (IPA Rural Development-IPARD) aracılığıyla, AB'nin Ortak Tarım Politikası, Kırsal Kalkınma Politikası ve ilgili politikalarının uygulanması ve yönetimi için uyum hazırlıkları ile bu kapsamda politika geliştirilmesi desteklenmektedir. IPARD desteğinin, "Kırsal Kalkınma Programı" kapsamında uygulanması gerekmektedir (TKB, 2009 a).

2007–2013 yıllarını içeren, Türkiye için IPARD Programı, ülkenin kırsal kalkınma bağlamında, katılım öncesi dönemdeki öncelikleri ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak tasarlanmıştır (TKB, 2009 a).

IPARD Programı'nın amaçları, üç ana eksen temelinde şekillendirilmiştir. Bunlar; pazar etkinliğinin iyileştirilmesi ve topluluk standartlarının uygulanması, tarım-çevre tedbirleri ve yerel kırsal kalkınma stratejilerinin uygulanması için hazırlık faaliyetleri, kırsal ekonominin geliştirilmesi olarak sıralanmıştır. Bu ana eksenler çerçevesinde tedbirler belirlenmiştir. "Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar", "Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar", "Üretici Gruplarının Kurulmasına Destek", "Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi ve Geliştirilmesi", "Yerel Kırsal Kalkınma Stratejilerinin Hazırlanması ve Uygulanması" IPARD Programı'nda öngörülen tedbirler arasında yer almaktadır. Kadınlara pozitif ayrımcılık sağlayan söz konusu tedbirler, aşağıda ele alınmaktadır (TKB, 2009 a).

- **"Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar" Tedbiri**

Amaç:

- IPARD, Türkiye tarımının AB Ortak Pazarı'na açılması bakımından küçük ve orta ölçekli işletmelere, hem ekonomik verimlilikle-

rini sağlamak hem de uzun dönem sürdürülebildiklerini ve varlıklarının devamlılığını garantiye almak amacıyla üretim tekniklerini ve işlemlerini iyileştirmeleri için destek sağlanması.

- Tarımsal işletmelerin, kalite ve kalite yönetimi, hijyen ve gıda güvenliği, hayvan refahı, çevre koruma ile iş güvenliği konularında Topluluk standartlarına ulaştırılmasına yardım edilmesi.

Tedbirin Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık Uygulamaları:

Öncelikli iki sektör arasında yer alan et sektöründe, işletme sahibinin kadın olması, desteklenecek proje seçiminde avantaj sağlamaktadır.

- **“Tarım ve Balıkçılık Ürünlerinin İşlenmesi ve Pazarlanmasının Yeniden Yapılandırılması ve Topluluk Standartlarına Ulaştırılmasına Yönelik Yatırımlar” Tedbiri**

Amaç:

- İşleme tesislerinin ilgili Topluluk standartlarına ulaşmasına destek sağlanması.
- Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işleme ve pazarlanmasındaki performansın ve rekabet gücünün artırılması amacıyla geliştirilmesine katkı sağlanması.
- Daha az gelişmiş alanlarda istihdam olanakları yaratmak suretiyle, kırsal alanlardaki bölgesel dengesizliklerin azaltılmasına katkıda bulunulması.

Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık Uygulamaları:

Su ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması alanında işletme çalışanlarının en az %75'inin kadın olması desteklenecek proje seçiminde avantaj sağlamaktadır.

- **“Üretici Gruplarının Kurulmasına Destek” Tedbiri**

Amaç:

Tarımsal pazarlarda üretici gruplarının rollerini güçlendirmek ve geliştirmek yoluyla; üretimin ve ürünlerin, nitelik ve nicelik bakımından, pazar

ihtiyaçlarına göre adapte edilmesi ile tarım işletmelerin etkinliğinin, ekonomik sürdürülebilirliklerinin ve gelir durumlarının geliştirilmesine destek sağlanması.

Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık Uygulamaları:

Üyelerinin en az %50'si kadın olan üretici grupları tarafından sunulan projelere öncelik verilecektir.

- “Kırsal Ekonomik Faaliyetlerin Geliştirilmesi ve Çeşitlendirilmesi” Tedbiri

Amaç:

Geçimlik ve yarı geçimlik işletme sayısının oldukça fazla olduğu ve işletmelerde ek gelir olanakları sağlayan faaliyetlerin neredeyse hiç görülmediği kırsal alanda, iş faaliyetlerinin geliştirilmesi yoluyla yeni iş olanaklarının yaratılması ve mevcut istihdam olanaklarının korunması, bu sayede kırsal nüfusun azalmasını önlemeye katkıda bulunulması.

Kadına Yönelik Pozitif Ayrımcılık Uygulamaları:

Yatırımın kadın girişimci tarafından uygulanması, proje sahibinin kadın olması veya işletme sahibinin kadın olması tüm alt tedbirler için desteklenecek proje seçiminde avantaj sağlamaktadır.

YEDİNCİ BÖLÜM

7. KIRSAL ALANDA KADININ EKONOMİK AÇIDAN GÜÇLENDİRİLMESİNE YÖNELİK YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR

Kırsal alanda kadın erkek eşitliğini sağlamaya yönelik yasal düzenlemelerin ve kalkınma planlarında yer alan hedeflerin gerçekleştirilmesi için farklı kurum/kuruluşlar tarafından birçok faaliyet yürütülmektedir. Bu çalışma kapsamında, kadın istihdamını doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen bu faaliyetleri ele almak yararlı olacaktır.

7.1. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nın Çalışmaları

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı tarafından, 2008-2012 yılları arasında, GAP Eylem Planı'nın "Sosyal Gelişiminin Sağlanması" bileşeni altında, Sosyal Destek Programı (SODES) oluşturulmuştur. Yaşam kalitesinin yükseltilerek, toplumsal dayanışma ve bütünleşmenin sağlanmasını amaçlayan SODES ile GAP illerinde istihdam edilebilirliğin artırılması; meslek edindirme, gelir getirici faaliyetlerin geliştirilmesi; sosyal içermenin sağlanması; kültürel, sanatsal ve sportif faaliyetlerin desteklenmesi amaçlanmaktadır. SODES'in öncelikli hedef grupları arasında kadınlar da yer almaktadır. SODES kapsamında 2008 yılında toplam 42 milyon TL tutarında 398 adet proje finanse edilmiştir. 2009 yılında ise 778 adet projeye 91,8 milyon TL ödenek tahsis edilmiştir. Hedef grubunda kadın olan proje sayısı 2008 yılı için 70, 2009 yılı için 137'dir. Bu projelere tahsis edilen ödeneğin toplam tutarı 2008 için yaklaşık 6,7 milyon TL, 2009 için ise 16,5 milyon TL'dir. Kadın istihdamının artırılması ve girişimciliğinin desteklenmesine yönelik olarak genellikle meslek edindirme eğitimleri ve mikro kredi uygulamaları desteklenmektedir (DPT, 2009).

7.2. Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı'nın Çalışmaları

GAP kapsamına giren yörelerin süratle kalkındırılması amacıyla kurulan GAP İdaresi, yoksulluğun ortadan kaldırılmasını temel hedeflerinden biri olarak belirlemiş ve bu alanda bütüncül projeler geliştirerek uygulamaya başlamıştır. Bu kapsamda GAP İdaresi tarafından, toplumda

dezavantajlı konumda bulunan kadınların sosyal gelişme göstergelerini iyileştirmeyi ve statülerini yükseltmeyi amaçlayan çeşitli çalışmalar yürütülmektedir. GAP bölgesinde, kırsal ve kentsel alanlarda uygulanan bu projeler ile kadınlara ek istihdam olanakları yaratılmış ve bölgede insan kaynaklarının gelişimine önemli katkılar sağlanmıştır.

GAP İdaresi'nin, kadınların sosyal ve ekonomik bakımdan güçlendirilmesine yönelik faaliyetlerinin başında, “Çok Amaçlı Toplum Merkezleri (ÇATOM) Projesi” gelmektedir. ÇATOM'ların ana hedef kitlesi kamu hizmetlerine ulaşmada güçlük çeken ve toplumsal cinsiyet rollerinden dolayı, hem aile hem de toplum düzeyindeki karar süreçlerine katılımı çeşitli engellerle karşılaşan yoksul kadınlardır. Kadınların sorunlarının çok boyutlu olması nedeniyle ÇATOM bünyesindeki etkinliklerde eğitim, üretim ve örgütlenme bir bütün olarak tasarlanmaktadır. Bu bağlamda okuma-yazma, genel sağlık, hijyen, ana-çocuk sağlığı, katılımcılar arasında birlikte sorun tanımlama ve örgütlü davranış geliştirme konularında toplumsal amaçlı projeler ile el sanatları, gümüş ve değerli taş işlemeciliği, tarım ve hayvancılık konuları etrafında üretim becerisini artırarak istihdam yaratmayı hedefleyen etkinlikler uygulanmaktadır. Kadın girişimciliğinin artırılması da ÇATOM'ların işlevleri arasında yer almaktadır. 2001–2002 yılları arasında ILO ve 2003–2007 yılları arasında Anatolian Artisans Vakfı ile yapılan işbirliği çerçevesinde, GAP İdaresi uzmanları ve ÇATOM saha sorumlularına yönelik olarak iş kurma konusunda eğitici eğitimleri verilmiştir. Söz konusu eğitimlere katılan uzmanlar ve saha sorumluları tarafından, kendi işini kurmayı düşünen ÇATOM katılımcılarına yönelik bir dizi eğitim programı düzenlenmiştir (Güneydoğu Anadolu Projesi [GAP] Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2009 a). ÇATOM'ların bir diğer özelliği de katılımcı yaklaşım esasına dayalı olarak çalışmalarınıdır. ÇATOM'lar, kadınların katılımıyla yönetilmektedir. ÇATOM komiteleri, katılımcı kadınların seçilmiş temsilcilerinden oluşmaktadır.

Yenilikçi üretim-pazarlama ile ilgili stratejiler yoluyla kadınların işgücü piyasasına katılımını, ürünlerin markalaştırılmasını ve yeni pazarlama fırsatlarının yaratılmasını sağlamaya yönelik olarak GAP İdaresi tarafından, “GAP Bölgesi'nde Kadının Güçlendirilmesinde Yenilikler Projesi” yürütülmektedir. Proje çerçevesinde, özellikle kadınların ürettikleri ürün-

lerin sürdürülebilir kılınması ve üretim kalitesinin artırılması amaçlarıyla üretim atölyeleri kurulmakta ve eğitim çalışmaları yapılmaktadır (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2008).

Kadınların sosyal ve hukuki hizmetlere erişiminin önemi dikkate alınarak, “Türkiye’nin Az Gelişmiş Bölgelerindeki Kadınların ve Kadın Sivil Toplum Kuruluşlarının Güçlendirilmesi Projesi” geliştirilmiştir. 2010 yılı Haziran ayında başlayacak olan Proje 32 aylık bir dönemi kapsamaktadır. Proje ile kadın sivil toplum kuruluşlarının proje geliştirme ve yönetme kapasitelerinin geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığa karşı mücadele ve kadının sosyal, politik ve ekonomik statüsünün yükseltilmesi konularında farkındalık yaratma ve kapasitenin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz bölgelerinde yürütülecek olan Proje’nin öncelik alanları kadınların kamusal hizmetlere erişiminin iyileştirilmesi; kadınların sosyal, ekonomik ve siyasal statüsünün yükseltilmesi; kadın haklarına yönelik ihlallere son verilmesi; cinsiyet ayrımcılığına ve ihlallere karşı farkındalığın artırılması ve kapasite geliştirilmesi; kadın sivil toplum kuruluşlarının örgütsel yapısının güçlendirilmesine destek verilmesi; yeni kadın sivil toplum kuruluşlarının kurulmasının teşvik edilmesi ve kadın sivil toplum kuruluşlarının kurumsal ve teknik kapasitesinin geliştirilmesine destek verilmesi olarak belirlenmiştir. Ayrıca Proje kapsamında, kadınlara ve kadın STK’lara yönelik olarak girişimcilik eğitimleri de verilecektir (GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı, 2009 b).

7.3. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü’nün Çalışmaları

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, toplumsal hayatın tüm alanlarında kadınların konumlarının güçlendirilmesi, kadınların erkeklerle birlikte eşit hak ve imkanlara ulaşmaları, kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi amacıyla politikalar oluşturan, stratejiler geliştiren, bir koordinasyon kurumudur. Bununla birlikte, kadın erkek eşitliğinin gerçekleştirilmesinde ulusal mekanizmadır.

Genel Müdürlük tarafından, Türkiye Cumhuriyeti ve Dünya Bankası arasındaki İkraz Anlaşması’na istinaden 5 Nisan 1994 tarihinde uygulan-

maya başlanan “İstihdam ve Eğitim Projesi”nin sekiz alt bileşeninden biri olan “Kadın İstihdamının Geliştirilmesi Projesi” 1994-2000 yılları arasında yürütülmüştür. Proje kapsamında, kadınlara daha iyi iş ve meslek olanaklarının sunulması amacıyla araştırmalar yapılmıştır. Söz konusu araştırmalardan ikisi tarım sektörüne ilişkin olup, “Kırsal Alanda Kadının İstihdama Katılması: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ve Dünya Bankası Eğitim Programları’nın Değerlendirilmesi” ve “İzmir Yöresi’nde Kadın Eğitimine Yönelik Hizmetlerin Kadının Kırsal Alandaki İstihdamına Etkisi” başlıkları altında yürütülmüştür. Projenin yaygınlaştırılması faaliyetleri çerçevesinde, araştırma sonuçlarının kitap olarak basımı ve dağıtımı gerçekleştirilmiştir (KSGM, 2000).

İl Özel İdaresinin görev ve yetkileri arasında bulunan yoksullara mikro kredi verilmesi uygulamasının yoksul kadınlara pozitif ayrımcılık içerecek biçimde uygulanması için KSGM tarafından İçişleri Bakanlığı nezdinde girişimde bulunulmuştur. Yoksullukla mücadeleyi ve kadınların girişimciliğe teşvik edilmesini amaçlayan bu girişim sonucunda, çeşitli illerde mikro kredi uygulamaları başlatılmıştır.

Genel Müdürlük tarafından, Mart 2007 - Ekim 2008 döneminde yürütülen “Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Eşleştirme Projesi” kapsamında, “Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı” hazırlanmıştır. Eylem Planı’nda yer alan hedefler arasında, “Kırsal Kesimdeki Kadınların Ekonomik Konumlarının İyileştirilmesi” de bulunmaktadır.

KSGM'nin kırsal alan kadınının güçlendirilmesine katkı sağlayacak bir diğer önemli faaliyeti de 2009 yılında, Tarım ve Halk Eğitim İl/İlçe Müdürlükleri’nde yönetici pozisyonlarında görev yapan kamu personeline yönelik olarak verilen Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Eğitimleri’dir. Kırsal alandaki kadınlarla doğrudan iletişim içinde bulunan ve istihdamının artırılmasını sağlayacak faaliyetler yürüten Tarım ve Halk Eğitim İl/İlçe yöneticilerinin çalışmalarına toplumsal cinsiyet perspektifini yerleştirmelerine yönelik duyarlılık kazandırmak ve farkındalık yaratmak amacıyla verilen eğitimlere toplam 771 kişi katılım sağlamıştır.

7.4. Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'nün Çalışmaları

Adil bir gelir dağılımının sağlanmasına katkıda bulunmak, temel ihtiyaçlarını karşılamaktan yoksun nüfusun en yoksul diliminde yer alan kişileri sosyal yardımlarla desteklemek, üretim ve istihdama yönelik projeleri sürekli kılarak vatandaşların toplumsal hayata entegre olmalarını sağlamak ve bu doğrultuda sosyal yardım politikaları geliştirmek amaçlarıyla hizmet veren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü (SYDGM), kırsal alanda yaşayan kadınların ekonomik açıdan güçlendirilmesini destekleyecek faaliyetler de yürütmektedir.

SYDGM tarafından, ayrıca yoksul birey ya da hanelerin kendi geçimlerini sağlayacak işleri kurmaları, gelir elde etmeleri ve başlattıkları çalışmaları uzun süre devam ettirebilmeleri için bitkisel ve hayvansal üretim, tarımsal ürün işleme, hediyelik-turistik eşya üretimi, market işletmeciliği, kuaförlük, terzilik, elektronik eşya satışı, el sanatları, mobilya üretimi ve satışı, konfeksiyon, çiçekçilik, lokantacılık, kırtasiyecilik, elektrikçilik, tornacılık, gümüş eşya üretimi, sıhhi tesisatçılık vb. konulardaki gelir getirici projelere destek verilmektedir. Kırsal alanda gelir getirici iş kurma projelerinden yılda ortalama 250-300 kadın yararlanmaktadır (SYDGM, 2009 a).

Doğrudan kadınlara yönelik destekler kapsamında ise, düzenlenecek kısa süreli kurslarla yoksul kadınlara çeşitli teknik ve sosyal beceriler kazandırılması ve bu kişilerin daha nitelikli iş bulmalarının sağlanması için İstihdama Yönelik Beceri Kazandırma Eğitimi Proje Destekleri verilmektedir (SYDGM, 2009 b).

7.5. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın Çalışmaları

Kamu kurumları içinde tarımsal üretimle doğrudan ilgili olan bakanlık, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'dır. Bakanlık bünyesinde, kadın çiftçilerin sorunları ile ilgili araştırma yapma, tarımsal ve tarım dışı mesleki becerilerin kazandırılmasına ve kadının sosyo-kültürel açıdan güçlendirilmesine yönelik eğitim faaliyetlerini düzenleme görevleri, TEDGEM'e bağlı olarak çalışan Kadın Çiftçiler Daire Başkanlığı'na verilmiştir.

Faaliyet alanları kapsamında, Kadın Çiftçiler Daire Başkanlığı tarafından işletme ve tarım faaliyetlerinde bulunan kadınları, tarımsal konularda geliştirilmiş yayım yöntemleriyle eğitmek; tarımsal üretimin artırılmasını, kadınların sürdürülebilir tarım faaliyetlerinde ve kırsal kalkınmada daha aktif rol almalarını, tarımdan arta kalan zamanlarda ev ekonomisi konularında eğitilmelerini sağlamak; kadın çiftçilerin ve ailelerinin sosyal yaşantılarını modern hayat seviyesine ulaştırmak amaçlarıyla yayım faaliyetleri yürütülmektedir. Bununla birlikte kırsal alanda kadın çiftçilere götürülen eğitim yayım çalışmalarının sonuçlarını görmek, kadınların tarımsal konularda performanslarını değerlendirmek, kendilerine olan güven duygularını geliştirmek ve sosyalleşmelerini sağlamak üzere “Kadın Çiftçiler Yarışıyor Bilgi Yarışması” düzenlenmektedir. Ayrıca kırsal alanda kadın konusunda çalışan paydaşları bir araya getirmek, kadınların mevcut durum analizini göz önüne alarak çözüm önerileri geliştirmek, çözüm önerileri doğrultusunda stratejik hedefleri belirlemek, hükümet, uluslararası finansal kurumlar, bölgesel kalkınma kurum ve kuruluşları ve sivil toplum örgütleri tarafından yapılacak eylemlere (politika oluşturulması, işbirliği vb.) karar vermek amacıyla 15-17 Ekim 2008 tarihlerinde “Kırsal Alanda Kadın Çalıştayı” düzenlemiştir. Söz konusu çalışmanın devamı niteliğinde olan “Bölgesel Kırsal Alanda Kadın Çalıştayı” devam etmektedir (TKB Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü [TEDGEM], 2009 a).

Kırsal kesimde, kooperatifçiliğin gelişmesine temel oluşturacak politika ve ilkelerin tespit edilmesine ve gerekli düzenlemelerin yapılmasına yardımcı olacak her türlü araştırma, programlama, planlama, dokümantasyon ve eğitim hizmetleri TEDGEM tarafından gerçekleştirilmektedir. 2004 yılından bu yana, Genel Müdürlük tarafından desteklenen tarımsal kalkınma kooperatiflerinin buldukları yerlerdeki kadın çiftçilere, genel kooperatifçilik ve kooperatiflerin faaliyet alanıyla ilgili konularda eğitimler düzenlenmektedir (TKB TEDGEM, 2009 a). Ayrıca, yönetimi ve üyeleri kadınlardan oluşan 19 adet tarımsal kalkınma kooperatifine, genel bütçeden destek sağlanmıştır (TKB TEDGEM, 2009 b).

7.6. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Çalışmaları

Milli Eğitim Bakanlığı, yaygın taşra teşkilatı aracılığıyla okul öncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve her çeşit örgün, yaygın eğitim faaliyetlerinin ülkenin en ücra köşelerine kadar ulaşmasını sağlamaktadır. Kırsal alanda kadının işgücü niteliğinin geliştirilmesinde önemli bir yere sahip olan yaygın eğitim çalışmalarının hedef kitlesi, yalnız kırsal kesim insanı değil, kır-kent ayrımı olmaksızın gereksinimine ve isteğe bağlı olarak herkeştir. Söz konusu çalışmalar, Bakanlık bünyesinde, Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü ve Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir.

Kız Teknik Eğitim Genel Müdürlüğü'nce, kadın işgücünün niteliklerinin ve beceri düzeylerinin, işgücü piyasasının ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmesi için yaşlı bakımı, geleneksel ve turistik el sanatları, beslenme ve gıda gibi alanlarda meslek kursları ve seminerler düzenlenmektedir. Ayrıca, yaşam boyu eğitim ilkesi kapsamında, mesleki ve teknik orta öğretim programlarının bölgesel düzeyde belirlenen eğitim ihtiyaçlarına dayalı olarak planlanması; bilim ve teknolojiadaki gelişme ve değişimlerin, bireylerin ve iş gücü piyasasının taleplerine uygun olarak eğitim alanına yansıtılması amaçlarıyla projeler yürütülmektedir (Milli Eğitim Bakanlığı Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü, 2009).

İŞKUR tarafından yürütülen Aktif İstihdam Tedbirleri Projesi kapsamında, Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü'ne bağlı okullarda sektörle işbirliği içinde hazırlanan projelerle, gençlere ve kadınlara yönelik meslek kursları hazırlanmaktadır. Bu kurslara katılanların %50'sine, kurstan sonra istihdam sağlanmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü, 2009).

Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü tarafından ise işgücü piyasası açısından dezavantajlı kesimlerin ve tarım sektöründen açığa çıkan işgücünün, nitelik ve beceri bakımından geliştirilerek istihdam edilebilirliklerinin sağlanması ve kadınların ekonomik, sosyal hayata katılımlarının artırılması için mesleki eğitim kursları düzenlenmektedir. Meslek kurslarının geleneksel alanların dışında, çağın gereklerine göre, sürekli güncellenmesi çalışmaları yapılmakta ve ihtiyaç duyulan yeni meslek alanlarında, kurs programları hazırlanmaktadır. Ayrıca, 3308 sayılı Mes-

leki Eğitim Kanunu kapsamındaki, 131 meslek dalında verilen eğitimlerle; özellikle kuaförlük, bilgisayar, muhasebe, trikotaj, turizm vb. meslek dallarında yetiştirilen kadınlar, kalfalık ve ustalık belgesi almakta ve kalifiye ara insan gücü olarak ya kendi işyerlerini açmakta ya da çeşitli sektörlerde çalışmaktadır (Milli Eğitim Bakanlığı Çıracılık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü, 2009).

7.7. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Çalışmaları

Çalışma hayatını düzenlemek ve toplumun tüm kesimlerine sosyal güvenlik sağlamak görevlerini üstlenen Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nca istihdam, eğitim, sosyal dışlamayla mücadele alanlarında, Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardımları'nın nasıl kullanılacağına ilişkin, temel referans belge niteliği taşıyan "İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı" hazırlanmıştır. Belgede yer alan istihdama ilişkin önemli tedbirlerden biri, daha önce tarımda çalışmakta olanlar dahil olmak üzere, kadınların işgücüne katılımlarını teşvik etmek ve kadın istihdamını artırmaktır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2009).

7.8. Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü'nün Çalışmaları

Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın ilgili kuruluşları arasında yer almaktadır. İŞKUR tarafından, işgücü piyasasına müdahale etmenin en önemli araçlarından biri olan aktif işgücü politikaları kapsamında ülke çapında; meslek edindirme, değiştirme ya da geliştirme programları düzenlenmekte, mesleki rehberlik ve kariyer danışmanlığı hizmetleri verilmektedir. Bu bağlamda, kadınların işgücüne katılım oranlarının yükseltilmesi ve istihdam edilebilirliklerinin artırılmasına yönelik olarak da birçok hizmet sunulmaktadır. İŞKUR'un yürüttüğü faaliyetlerde kır-kent ayrımı bulunmamakta, söz konusu hizmetler her iki alana yönelik olarak da sunulmaktadır.

İŞKUR tarafından, Avrupa İstihdam Stratejisi'ne uygun aktif işgücü programlarının geliştirilmesi amacıyla uygulanan "Aktif İşgücü Programları Projesi"nin hedef gruplarından biri de kadınlardır. Söz konusu Proje'nin devamı niteliğinde olan "Aktif İstihdam Tedbirleri ve Yerel Düzeyde Türkiye İş Kurumu'na Destek Projesi", 27 Ekim 2008 tarihinde uygulan-

maya başlamıştır. Ayrıca, işgücü piyasasında toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde, kadın istihdamını artırmak amacıyla “Kadın İstihdamının Artırılmasına Yönelik Strateji Geliştirme Projesi” yürütülmektedir. Proje sonucunda, İŞKUR’un tüm il müdürlüklerinde uygulanabilecek bir strateji ve eylem planı oluşturulacaktır (Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü [İŞKUR], 2009).

“İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı”nda yer alan, “Daha önce tarımda çalışmakta olanlar dahil olmak üzere, kadınların işgücüne katılımlarını teşvik etmek ve kadın istihdamını artırmak” tedbiri altında, İŞKUR tarafından 2009-2011 yıllarını kapsayan “Kadın İstihdamının Desteklenmesi Operasyonu” yürütülmektedir. Operasyon ile İŞKUR’un özellikle yerel düzeyde daha etkin kamu hizmeti vermesinin sağlanması, kadınların istihdam edilebilirliğinin artırılması, istihdam koşullarına erişiminin kolaylaştırılması ve kadınların işgücüne katılımı önündeki engellerin azaltılması için hem İŞKUR hem de ilgili tarafların desteklenmesi amaçlanmaktadır (İŞKUR, 2009).

7.9. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı’nın Çalışmaları

Kısa adı KOSGEB olan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, ülkenin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında küçük ve orta ölçekli işletmelerin payını ve etkinliğini artırmak, rekabet güçlerini yükseltmek ve sanayide entegrasyonu ekonomik gelişmelere uygun bir biçimde gerçekleştirmek görevlerini üstlenmiştir. KOSGEB’in bazı desteklerinde kadınlara yönelik pozitif ayrımcılık uygulamalarına yer verilmektedir.

Kadın girişimcilere, iş kurma sürecinde önlerine çıkan engelleri aşmalarında yardımcı olmak ve kuracakları işletmeleri en kritik dönemleri olan ilk yıllarında desteklemek için “Kadın Girişimciliğin İnkübasyon Hizmetleri Vasıtasıyla Desteklenmesi Projesi” yürütülmüştür. Bu kapsamda, İstanbul (Pendik), Nevşehir (Hacıbektaş), Kütahya ve Çorum illerinde “Kadın İş Geliştirme Merkezleri (KİŞGEM)” açılmış olup, söz konusu merkezlerde, kendi işlerini kurmak isteyen kadın girişimcilere, başlangıç desteği verilmektedir (Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı [KOSGEB], 2009).

KOSGEB veri tabanına kayıtlı işletmelere, uygun koşullarda finansal destek sağlanarak; işletme sermayesi ile rekabet gücünün artırılması ve mevcut yapılarının daha iyi şartlarda devam ettirilmesi, üretim maliyetlerindeki finansman yüklerinin azaltılması, yeni yatırım, üretim ve istihdam oluşturulması hedeflenmiştir. “İstihdam Endeksli İmalatçı Esnaf Sanatkar ve KOBİ Destek Kredisi Programı” kapsamında, imalatçı esnaf ve sanatkar başına 25 bin TL’ye kadar olan kredinin faizi, KOSGEB tarafından karşılanmış olup, esnaf ve sanatkar kadın girişimcilere, pozitif ayrımcılık yapılarak, işletme başına 30 bin TL’ye kadar kredi kullanılmıştır (KOSGEB, 2009).

KOSGEB tarafından Ağustos 2008’de başlatılan “İmalatçı Esnaf ve Sanatkâr İşletme Destek Programı (Cansuyu Kredisi)” ile imalatçı esnaf ve sanatkârlara “0” faizli, azami 25 bin TL tutarında finansal destek sağlanmıştır. Söz konusu finansal desteğin üst limiti, kadın girişimciler için 30 bin TL’dir. Ayrıca, esnaf ve sanatkâr tüm KOBİ’lere yönelik “Yeni Kredi Destek Paketi” kapsamında, ilk üç ay ödemesiz, işletme başına üst limiti 25 bin TL tutarında, şahıs işletmelerinde işletme sahibinin kadın girişimci olması halinde ise, işletme başına üst limiti 30 bin TL tutarında kredi sağlanmaktadır (KOSGEB, 2009).

KOSGEB’in kırsal alan kadını özel olarak hedef alan bir uygulaması bulunmamaktadır.

7.10. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği’nin Çalışmaları

Ülkemizde, küçük ve orta büyüklükteki girişimlerin üst örgütlenmesi olan Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği bünyesinde, kadın girişimci potansiyelini nicelik ve nitelik bakımından geliştirmeye yönelik politikalar belirlemek ve girişimcilik kültürünün kadınlar arasında gelişmesine öncülük etmek amacıyla “Kadın Girişimciler Kurulu” oluşturulmuştur. Söz konusu Kurul tarafından kadın girişimcilere yönelik girişimcilik eğitimleri düzenlenmekte, kapasite geliştirmelerine yönelik faaliyetler yürütülmekte, kadın girişimciler iş kurma ve işlerini başarılı bir şekilde sürdürme konusunda desteklenmektedir. Kurul, 73 ilde “İl Kadın Girişimciler Kurulu” oluşturularak örgütlenmiştir.

7.11. Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu'nun Çalışmaları

Türkiye'nin önemli meslek kuruluşlarından biri olan Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK), kadın girişimcilerin yaklaşık %20'sini temsil etmektedir.

TESK tarafından 10 Haziran 2002 - 10 Haziran 2004 tarihlerinde özellikle küçük aile işletmelerinin kurulmasında ve devam ettirilmesinde aktif rol oynayan kadınlar arasında, girişimciliğin desteklenmesini hedefleyen "Kadın Girişimcilerin Desteklenmesi Projesi" gerçekleştirilmiştir. Proje faaliyetlerinin odak noktasını, eğitim ve danışmanlık hizmetleri oluşturmuştur. TESK'in hedef kitle olarak kadınları belirlediği bir diğer proje ise, 24 Temmuz 2007 – 24 Nisan 2009 tarihleri arasında yürütülen, "Kadın Girişimciliğinin Desteklenmesi Projesi'dir. Proje ile TESK ve 25 ildeki birliklerin kadın girişimciliğe yönelik kurumsal kapasitelerinin artırılması ve eğitim, danışmanlık hizmetleriyle kadın girişimciliğinin desteklenmesi sağlanmıştır (Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu [TESK], 2009).

7.12. Türkiye Kalkınma Vakfı'nın Çalışmaları

Türkiye Kalkınma Vakfı (TKV), yoksul köylü haneleri Türkiye'nin kendine özgü koşullarında, kırsal ve tarıma dayalı kalkınmaya yönlendirmek için kamu yararına çalışan, özel, kar amacı gütmeyen bir kalkınma kuruluşudur. Vakfın kırsal ve tarımsal kalkınmaya yönelik olarak yürüttüğü çeşitli projeler arasında, "Kadınlar için Kilim ve Halı Dokumacılığı Projesi" de yer almaktadır. Proje çerçevesinde girdi temini, üretim kalitesinin denetimi ve pazarlama faaliyetleri TKV tarafından yönlendirilmiştir (Türkiye Kalkınma Vakfı [TKV], 2009).

7.13. Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği'nin Çalışmaları

Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği (SÜRKAL), Türkiye'nin kalkınmaya en fazla ihtiyacı olan yörelerinde küçük ölçekli projelerle ve insan odaklı bir yaklaşımla, sahada tekrarlanabilir modeller üreterek kalkınma süreçlerine katkı sağlamak amacıyla kurulmuştur (Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği [SÜRKAL], 2009).

SÜRKAL tarafından kadınlara yönelik olarak, “Kaz Yetiştiriciliği Yoluyla Kadınların Sosyal ve Ekonomik Gelişmelerinin Sağlanması”, “El Becerilerinin Geliştirilmesi”, “Fide Yetiştiriciliği Yoluyla Kadınların İstihdamı”, “Kadınlara Yönelik Ev Ekonomisi ve Koruyucu Sağlık Eğitimleri” projeleri geliştirilmiştir. Söz konusu projeler, kadınların ekonomik bakımdan güçlendirilmesinin yanı sıra, toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin duyarlılık yaratma yönünde de etkiler doğurmuştur (SÜRKAL, 2009).

7.14. Türkiye Halk Bankası’nın Çalışmaları

Halk Bankası tarafından herhangi bir faaliyeti ya da kendine ait bir işyeri olmayan, mal ve hizmet üretimine ya da ticari faaliyete yönelik yeni bir işyeri açmak isteyen kadın girişimciler için 5.000 TL’den 25.000 TL’ye kadar Kadın Girişimci Kredisi verilmektedir. Kredilerde teminat sorununu ortadan kaldırmaya yönelik olarak Kredi Garanti Fonu’nun kefaleti sağlanabilmektedir (Türkiye Halk Bankası, 2010).

7.15. Garanti Bankası’nın Çalışmaları

Kadın Girişimciler Derneği ve Garanti Bankası işbirliği ile hazırlanan Kadın Girişimci Destek Paketi kapsamında, 30.000 ABD Dolarına kadar KOBİ proje kredisinin yanı sıra yatırım kredileri, nakit krediler ve işyeri kredisi verilmektedir. KOBİ Proje Kredileri, Kredi Garanti Fonu ile ortak olarak sunulmaktadır. Kredi Garanti Fonu’nun kefaleti, tahsis edilen kredi limitinin %80’ini aşmamak üzere sınırlandırılmıştır (Garanti Bankası, 2010).

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. TARTIŞMA VE SONUÇ

Devletlerin küresel düzeyde karşılıklı ekonomik bağımlılıklarının artmasıyla birlikte tarım politikaları da ulusal sınırların ötesinde gerçekleşen gelişmelerden daha fazla etkilenme eğilimine girmiştir. Bu bağlamda, devletin geleneksel koruyucu ve destekleyici rolü azalmış, uluslararası şirketler yeni ekonomik aktörler olarak piyasalarda yer almaya başlamıştır.

Tarımsal üreticilerin pazar ekonomisiyle bütünleşmesi tek yönlü merkezden çevreye doğru yayılan teknik bir süreç olmayıp, geleneksel yapılanmaların, gelişimin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel mekanizmaları ile etkileşimleri sonucu farklı dönüşüm biçimleri oluşturan çelişkili ve karmaşık bir süreçtir (Ertürk, 1992). Ülke düzeyinde mevcut olan tüm geleneksel kurumlar piyasaları belirler ve piyasada gerçekleşen değişimlerden etkilenir. Yani piyasalar soyut ve tarafsız oluşumlar değildir. Ticari liberalleşme bazı faaliyetleri genişletirken bazılarını daraltır. Çeşitli grupların kazanımları ve maliyetleri değişiklik gösterir (Tran-Nguyen ve Zampetti, 2004).

Cinsiyet olgusu, bir toplumda bulunan tüm sosyo-ekonomik yapıları yatay kesmesi nedeniyle piyasalarda gerçekleşen değişim süreçlerini belirleyen ana faktörlerden biridir. Kadınlar ve erkekler tarımsal üretim yapıları içinde farklı konumlara sahiptir. Yürütülen faaliyetler ve üretken kaynaklara erişim imkanları cinsiyete göre ayrılmış bir yapıdadır.

Dünyada ve ülkemizde küçük çiftlik üretimi giderek artan bir biçimde küreselleşen tarımsal piyasaların dışında kalmaktadır. Hareket kabiliyeti ve farklı alanlarda iş bulma imkanları daha fazla olan erkekler, tarım dışı sektörlere yönelirken; düşük seviyede mekanizasyon ve teknolojik girdi içeren küçük ölçekli işletmelerde üretim yapma görevi kadınlara düşmektedir.

Ülkemizde ölçek büyüklüğüne göre işletme sahipliği konusunda cinsiyete göre ayrıştırılmış veri bulunmamaktadır. Ancak, TÜİK işgücü istatistikleri arasında yer alan istihdam edilenlerin işteki durumuna ilişkin veriler, bu konuda fikir verebilmektedir. 2008 yılı verilerine göre, kırsal alanda girişimci kadınların %2,2'si kendi işyerinde en az bir ücretli veya

veymiyeli eleman çalıştıran kişi olarak tanımlanan işveren konumunda bulunurken, geri kalan %97,8'i kendi hesabına çalışan konumundadır (TÜİK, 2009 b). Bu oranlar, kırsal alanda girişimci kadınların %100'e yakın bir oranda, küçük işletme sahibi olduğu tahminin yapılmasına imkan vermektedir.

Küçük üreticilerin pazardaki dezavantajlı konumu, ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların durumunu da olumsuz yönde etkilemektedir. Sermaye sıkıntısı içinde olan küçük üreticiler, pazara yönelik üretim tüketim dengelerini büyük ölçüde aile içi işbölümüyle sağlanan ücretsiz emekle kurarlar. Özellikle ataerkil yapı içinde kolayca denetlenebilir durumda olan kadın emeği, küçük üreticilerin büyük kapitalist işletmeler karşısında ayakta kalmasına önemli ölçüde katkı sağlamaktadır. Ücretsiz aile emeği sadece maliyeti düşürmekle kalmayıp, aynı zamanda üretimin örgütlenmesini ve idaresini de kolaylaştırmaktadır. Özellikle zamana bağlı çapalama, pamuk toplama, pancar köklerinin kesilmesi gibi emek yoğun işler, dışarıdan sağlanan ücretli işçi çalıştıran büyük üreticiler için sorun yaratabilmektedir. Oysa, küçük üreticiler ailedeki kadınlar sayesinde, emek gereksinimlerini daha kolay ve zamanında karşılayabilmektedir. İşin yoğun olduğu dönemlerde, özellikle yaz aylarında, kadınlar 12 saatten fazla tarlada çalışmak zorunda kalabilmektedir (Ertürk, 1992).

Kadınlar, tarımda önemli roller üstlenmelerine karşın, mülkiyete, finansal kaynaklara ve piyasa bilgisine erişimde birçok engelle karşı karşıya kalmakta, ücretli işlerde ise erkeklere göre daha olumsuz koşullarda çalışmaya razı olmaktadır. Diğer taraftan, kadınların ve erkeklerin, ev içi faaliyetlere ilişkin olarak farklı rolleri bulunmaktadır. Kadınların yatırım yapma ve risk alma yeteneklerini kısıtlayan ve küreselleşme karşısında dezavantajlı bir konumda olmalarına neden olan bu tür koşullar ve çözüme yönelik öneriler aşağıda detaylı bir biçimde ele alınmıştır.

8.1. Kadınların Toprak Mülkiyetine Yetersiz Erişimi Açısından

Toprak, kadınların bağımsız ekonomik aktörler olarak piyasada yer almalarını sağlayan ve üretim yapıları içindeki konumunu güçlendiren temel faktörlerden biridir. Tarımsal üretimi artırmak için ya üretim alanını ya da birim alandan alınan ürün miktarını çoğaltmak gerekir. Bu nedenle, diğer sektörlerle kıyaslandığında, tarımda bir üretim faktörü olarak top-

rağın önemi büyüktür. Toprak üzerindeki haklar, kadınların hane içindeki pazarlık güçlerini etkileyerek, gelir üzerinde hakimiyetlerini artırmalarına yardımcı olmanın yanı sıra, teminat gösterilebilecek bir varlık olarak kadınların finansal kaynaklara erişimine de imkan vermektedir. Ayrıca, sosyal güvenlik uygulamalarından yeterince yararlanamayan kırsal alan kadını için kritik bir güvence değeri taşımaktadır.

Ülkemizde kadınların mülkiyete erişiminin önünde yasal bir engel bulunmamakla birlikte, geleneksel toplum yapısının cinsiyete dayalı ayırıcı doğası, kadınların uygulamada bu hakları kullanmasını sınırlamaktadır.

Eğitimsizlik ve toplumsal değer yargıları, kadınları mülkiyet haklarını savunma konularında isteksiz davranmaya yöneltebilmektedir. 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe giren Yeni Türk Medeni Kanunu ile aile reisliği kavramının kalkmış olmasına karşın, evin reisinin erkek olduğuna ilişkin kültürel kabul nedeniyle mülkiyetin erkekler üzerinde olması, doğal bir durum olarak algılanmaktadır. Yeni Türk Medeni Kanunu'nun getirdiği bir diğer değişiklik ile edinilmiş mallara katılım rejiminin, yasal mal rejimi olarak geçerli olması kadınların toprak mülkiyetine erişimi açısından olumlu bir gelişmedir. Ancak, yasal mal rejimine ilişkin değişiklik, 1 Ocak 2002 tarihinden itibaren edinilen mallara yönelik olarak uygulanmaktadır. Daha önceki tarihlerde gerçekleştirilen evliliklerde, 1 Ocak 2002'den önce eşlerin her birinin üzerinde kayıtlı olan mallar kendilerinde kalmaya devam etmektedir. Diğer taraftan, kırsal alanda yaygın olarak görülen resmi nikah yapılmaksızın dini törenle gerçekleştirilen birlikteliklerde, kadınların bu haktan yararlanması mümkün olmamaktadır.

Yeni Medeni Kanun'da, miras hukuku alanında da eşitlikçi bir yaklaşım benimsenerek, mirasın taksiminde, tereke malları arasında yer alan ve ekonomik bütünlüğü bozulmaması gereken tarımsal taşınmazların, hangi mirasçıya özgüleneceği konusunda erkek çocuklara kızlara nazaran öncelik tanıyan eski hükme yer verilmemiştir. Ancak, kadınlar yasalarla kendilerine tanınmış olan bu hakları, erkek akrabaları ya da eşleri lehine terk etme eğilimi gösterebilmektedir. Bu durum, kadının ataerkil toplum yapısı içinde sosyalleşmesi nedeniyle kendini algılayış biçiminden ya da mülkiyet haklarını talep etmesi halinde karşılaşacağı toplumsal tepkilerden çekinmesinden kaynaklanabilmektedir.

Geniş ataerkil aile, tüm aile üyeleri için özellikle sosyal ve ekonomik kriz dönemlerinde, yaşam boyu temel ihtiyaçları karşılayabilecek bir yapı sağlamaktadır. Bu yapı, özellikle küçük çocukları olan kırsal kadın için önemlidir. Bu nedenle, hakları olmasına rağmen kadınlar, anlaşmazlık çıkmasını önlemek ve geniş aileden gelen sosyal desteği muhafaza etmek için haklarını kullanma konusunda ısrarcı olmamayı tercih edebilmektedir (World Bank [WB], 2009).

Toprak sahipliğinin erkeğe özgü bir durum olarak kabul edilmesi, satın alma yoluyla toprak edinme konusunda da kadının ikinci planda kalmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte, kadınlar sermayeye erişimde de engellerle karşı karşıyadır. Aile bireylerinin elde ettiği gelir, genellikle erkekler tarafından idare edilir. Kadınlar ücretli çalışmaları durumunda bile kendi gelirleri üzerinde kontrol sahibi olamamaktadır. Sözü edilen kültürel ve ekonomik engellere ek olarak, kadınların toplumsal yaşama katılımının düşüklüğü ve kamu kurumları ile ilişki kurma konusunda yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olmamaları da piyasadan toprak satın almalarını güçleştiren unsurlardır.

Yasal düzenlemeler, değişim için ön koşuldur; ancak kültürel ve bölgesel kısıtlar, kadınların toprağa erişimlerine izin veren yasal düzenlemelerden daha güçlü olabilmektedir. Kırsal alanda toprak üzerindeki kontrolün önemli bir güç ve statü kaynağı olması, mülkiyet haklarını ellerinde tutanların bu gücü paylaşmamak için direnç göstermeleri sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca, sosyal normlar, örf ve adetler; kadınların kocalarından izin almalarını gerektirmekte, hareket ve etkileşim özgürlüklerini kısıtlamaktadır. Sonuçta, toplumsal olarak kabul edilmediği sürece, yasal müdahaleler, kadınlara bağımsız ve etkin toprak hakları sağlama konusunda yetersiz kalmaktadır (Baden 1998, WB 2009).

Öneri: Yasalar ve onları detaylandıran alt düzenlemeler yapılırken ve politikalar oluşturulurken toplumsal cinsiyet eşitliğinin göz önünde tutulması, yürütülen çalışmaların kadınların konumunu nasıl etkileyeceğinin değerlendirilmesi son derece önemlidir. Örneğin arazilerin toplulaştırılması çalışmalarında, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin göz ardı edilmesi kadının toprak mülkiyetine erişimini engelleyebilmektedir. Yasal hakların kullanılabilirliğinin ve hukuk sistemlerine erişimin sağlanması açısından,

kadınların mevcut yasal haklarının neler olduğu ve bunları nasıl kullanacakları konusunda bilgilendirilmeleri gereklidir. Bu anlamda güçlendirme programları ile desteklenen eğitim faaliyetleri ve hukuki danışmanlık hizmetleri yararlı araçlardır. Ayrıca olumsuz sosyal normların değiştirilmesine yönelik olarak farkındalık artırma çalışmaları yürütülmelidir.

8.2. Eğitim Açısından

Kadının örgün ve yaygın eğitim imkanlarına erişimi istihdama, sosyal hayata ve karar alma süreçlerine katılımında kritik bir öneme sahiptir. Kırsal alan kadınının eğitim düzeyinin düşüklüğü, kadınının işgücü niteliğini belirleyerek tarım dışı sektörlere yönelik işgücü arzını düşürmektedir. Bununla birlikte tarım konusundaki eğitim ve yayım hizmetlerinden, çeşitli nedenlerle, erkeklerin daha yüksek oranlarda yararlanması kırsal alanda kadının statüsünü doğrudan etkilemektedir. Kadın emeği bilgi ve teknoloji gerektirmeyen vasıfsız işgücü olarak kabul edilirken erkekler makine kullanımının olduğu işlerde yoğunlaşmaktadır. Tarım sektörünün dünya piyasalarına eklemlenmesi sürecinde kadınların tarımsal faaliyetleri etkin bir şekilde yürütebilmeleri ve bu yolla sağladıkları geliri arttırabilmeleri için kaliteli, güvenilir ve uygun bilgilere sürekli ve mümkün olduğunca hızlı erişimleri değişime daha rahat uyum göstermelerine katkı sağlayacaktır.

Öneri: Zorunlu eğitim kapsamında okullaşmayan kız çocuklarının tespit edilmesi ve okullaşmalarının sağlanması, kırsal alanda kadınların okuma yazma ve hesap becerilerini kazanmalarına yardımcı olarak ileri ki dönemlerde katılabilecekleri mesleki ve yaygın eğitimler için temel oluşturacaktır. Bununla birlikte kadınların eğitimin her kademesine katılımlarının artırılması için burs, kredi, yurt gibi imkanların sağlanması gerekmektedir.

Bölgelerin işgücü piyasasının mevcut ve potansiyel talepleri göz önünde tutularak kırsal alandaki kadına yönelik meslek kurslarının çeşitlendirilmesi ve yaygınlaştırılması büyük önem arz etmektedir. Söz konusu kurslar açılırken kadınların içinde buldukları koşullar değerlendirilmelidir. Gerektiği takdirde kurs programı kadınların çalışma saatlerine göre ayarlanmalı, çocuklar için kreş imkanları sunulmalı, kadınlara ve ailelerine yönelik ikna çalışmaları yürütülmelidir.

8.3. Finansal Hizmetler Açısından

Bir işletmenin kredi almadan finanse edilebilmesi ya da ölçeğinin büyütülebilmesi için gelirin tüketilmeyen kısmının, bir sonraki üretim dönemine sermaye olarak aktarılması gerekmektedir. Buna karşın, küçük ölçekli işletmelerde yetersiz gelir düzeyi nedeniyle tasarruf yapma imkanı bulunmamaktadır. Tarım alanında girişimci olan kadınlar, büyük oranda küçük ölçekli işletmelerde faaliyet gösterdiklerinden, finansal hizmetlerin kadınlar açısından ayrı bir önemi bulunmaktadır. Ayrıca, kadınların finansal hizmetler aracılığı ile ekonomik hayata katılımının artması, kadın istihdamına ilişkin kalıp yargıların ortadan kalkmasını ve erkeklerin de değişime karşı istekliliğini artıracak daha geniş bir sürecin başlamasını sağlayacaktır.

Kırsal alanda kadınlar, kırsal finansmana özgü ve cinsiyet kaynaklı engeller nedeniyle finansal hizmetlere yeterince erişememektedir. Bu engeller, şu şekilde sıralanabilir:

- Kadınların hareketlilikleri üzerindeki cinsiyete bağlı engeller, pazara ve altyapı hizmetlerine erişimlerinin ve yürütebilecekleri ekonomik faaliyetlerin sınırlı düzeyde kalmasına neden olmaktadır (WB, 2009).
- Kadınlar, asgari geçim düzeyini sağlamakla görevli olarak görülmeleri nedeniyle gelirlerini artırmalarını sağlayabilecek riskleri alamamaktadır.
- Tarımsal üreticiler ve özellikle kadınlar, finansal piyasalara uzak olmaları nedeniyle finansman şekli ve maliyetleri konusunda yeterli bilgiye sahip değildir. Bu durum, finansman araçlarına olan güveni ve talebi azaltmaktadır (Bülbül, 2006).
- Tarımsal üretimin doğal koşullara bağımlı olması, hastalık ve zararlılardan etkilenmesi, buna karşılık sigortacılığın gelişmemiş olması, risk ve belirsizlikleri artırmaktadır (Gülçubuk, 2000).
- Tarım ürünlerinde arz ve talebin düşük esnekliklerine bağlı olarak ortaya çıkan fiyat dalgalanmaları, üretici gelirini istikrarsız hale getirmektedir.
- Tarımsal işletmelerin dağınık olması, kredinin kontrol edilmesini zorlaştırmakta ve kredi maliyetlerinin artmasına sebep olmaktadır (Bülbül, 2006).

Kırsal alanda finansman hizmetlerini sağlayan kaynaklar, örgütlenmiş ve örgütlenmemiş kredi kaynakları olarak ikiye ayrılmaktadır. Örgütlenmemiş kaynaklar, şahıslardan alınan kredilerdir. Bunlar komşu, arkadaş, akraba vb. kimselerden sağlanabileceği gibi yüksek faizler karşılığında tefecilerden de elde edilebilmektedir (Tulgar, 2008). Örgütlenmiş kredi kaynaklarını ise; kamu bankaları, ticari bankalar, tarımsal kooperatifler, uluslararası kuruluşlar, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, il özel idareleri ve mikro finans kurumları oluşturmaktadır.

Kırsal alanda yaşayan kadınlara yönelik finans hizmeti sunma çalışmaları, büyük ölçüde, mikro krediler aracılığıyla yürütülmektedir. Mikro kredi, yoksul kişilere, üretici faaliyetlere girişmelerine veya çok küçük işletmelerini büyütmelerine yardımcı olmak amacıyla düşük meblağlarda verilen kredilerdir. Kırsal alanda bu hizmetlerden küçük çiftçiler ve gıda işleme, küçük esnafılık gibi az miktarda gelir getiren faaliyetlerle ilgilenenler yararlanmaktadır (Aşçı ve Demiryürek, 2008: 73-79).

Mikro kredi hizmetlerine erişim, kadının ekonomik ve sosyo kültürel açıdan güçlendirilmesinde itici bir güç olarak değerlendirilebilir. Söz konusu hizmetler, kırsal alanda kadınların ve ailelerinin yoksulluğunun azaltılması üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bangladeş'te mikro kredi programı uygulayan en büyük üç kuruluş olan Grameen Bank, Bangladeş Kırsal İlerleme Komitesi (Bangladesh Rural Advancement Committee – BRAC) ve Bangladeş Kırsal Kalkınma Kurulu (Bangladesh Rural Development Board – BRDB) ile ilgili olarak Khankder (1998) tarafından yapılan ampirik bir araştırmada ortaya konulan sonuçlardan biri, mikro kredinin, programlardan yararlananların ve ailelerinin kişi başına tüketimlerini, yıllık yaklaşık %18 arttırmakta olduğudur. Kredinin tüketim üzerindeki etkilerine dayanan yoksulluğu azaltma tahminlerine göre, mikro kredi programlarına katılmak ve borçlanmak suretiyle, her yıl yararlanıcıların %5'i ailelerini yoksulluktan kurtarabilecektir (Karakoyun, b.t.).

Mikro kredi aracılığıyla yoksul kadınların bir ekonomik faaliyet başlatması, üretim kalitesini yükseltmesi, aile içindeki konumunun iyileşmesi ve toplumsal faaliyetlerde daha fazla yer alması mümkün olabilmektedir. Ayrıca, kadınların var olan yeteneklerini kullanarak ekonomik kazanç elde edebileceklerine ilişkin inançları ve kendine güvenleri artmaktadır.

1990'lardan itibaren mikro finans programları, giderek daha fazla kadınlara yönelmiştir. Bu durum, mikro kredinin kadınların üretimdeki rolünü artıran etkin bir cinsiyet stratejisi olarak kabul edilmesinin yanı sıra, kadınların yüksek geri ödeme oranlarıyla erkeklerden daha güvenilir müşteriler olduklarını kanıtlamış olmalarından da kaynaklanmaktadır. Kadınlar, erkeklere göre tasarrufa daha yatkındır. Bu nedenle kadınları hedef almak, kırsal finans kurumlarının sürdürülebilirliğini sağlamak açısından önemlidir (WB, 2009).

Mikro kredi, kadınların üretken faaliyetlere katılımının sağlanması ve yoksulluğun azaltılması açısından son derece önemli bir araçtır ve sosyo-kültürel anlamda da olumlu etkiler yaratabilmektedir. Diğer taraftan, kadınların finansal hizmetlere erişiminde tek yol olarak kabul edilmesi, kırsal alanda yaşayan kadınların ekonomik faaliyetlerde etkin biçimde yer almalarını kısıtlayıcı bir yaklaşımdır.

Kadınların finansal hizmetlere erişimi, son yirmi yılda önemli ölçüde artmış olsa da aldıkları hizmet türleri ve kırsal finansın daha geniş yelpazesi göz önüne alındığında, bu konuda hala bir takım eşitsizliklerin söz konusu olduğu açıktır. Kadınların yüksek miktarda kredilere erişimi, yeterli düzeyde değildir. Finansal kuruluş büyüdükçe ve ekonomik durumu daha iyi olan müşterilere hizmet sunmaya başladıkça, erkeklere oranla kadınların katılımı düşmektedir (WB, 2009).

Değerlendirilmesi gereken bir diğer konu da kadınların finansal hizmetlere erişiminin onların her zaman bu hizmetlerden yararlanmalarını sağlayamamasıdır. Bazen kredi kayıtlarının kadınların adına yapılmasına rağmen, krediler erkekler tarafından yürütülen ekonomik faaliyetlere yatırılmaktadır. Sonuçta, kadınlar kredinin nasıl kullanılacağına ilişkin kararlara katılmakta ve elde edilen kazanç üzerinde de söz sahibi olamamaktadır.

Genellikle, güçlendirme stratejilerinin, sürdürülebilirliği engellediği gerekçesiyle bankacılık sistemine uygun olmadığı kabul edilmektedir. Ancak, cinsiyet eşitliği bakış açısının finansal hizmetlere dahil edilmesi bankacılık işlemlerinden bir sapma olmaktan ziyade bütün iyi iş pratiklerinin entegre bir parçası olarak düşünülmelidir. Güçlendirme ile sürdürülebilirlik arasında uyumsuzluk olduğunun kabul edilmesi, sistematik değişimin fırsat eşitliğini ve kadının güçlendirilmesini sağlayacağını göz-

den kaçırılması anlamına gelmektedir. Ayrıca, bu tür değişimler, finans kurumlarının sürdürülebilirliğine de katkı sağlamaktadır. Tüm toplumsal düzeylerde, kadınlar yeterince hizmet alamamış, yeterince gelişmemiş karlı bir piyasayı oluşturmaktadır. Kendine güvenen, ev içi kararlara katılan, kaynaklar üzerinde kontrol sahibi olan ve gelirlerini artırmak için daha büyük kredileri etkin bir biçimde kullanan kadınlar potansiyel olarak güvenilir ve uzun vadeli müşterilerdir (WB, 2009). Finansal hizmetlerin geliştirilmesi ile kırsal topluluğun yarısını oluşturan kadınların yürüttüğü ekonomik faaliyetlerin etkinliğinin artması, kalkınma sürecinin tam ve sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesi açısından da bir önkoşuldur.

Öneri: Tüm finansal hizmetlerde, her düzeyde cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi yoluyla kapsayıcı bir finansal sektörün oluşturulması, kadınların malvarlığı ve sermaye edinmelerinde ve işletmelerinin verimini artırarak pazarla daha etkin ilişkiler kurmalarında büyük önem arz etmektedir. Bununla birlikte, kredilerin taşıdığı risk faktörü de her zaman göz önünde tutulmalıdır. Ekonomik açıdan sürdürülebilirliği olmayan işlere sağlanan krediler, önemli kayıplara yol açabilmektedir. Bu anlamda finansal hizmetlerden yararlanan kadınlara; yasal prosedürler, iş planı, pazar araştırması, yatırım fizibilitesi, pazarlama planı gibi konularda eğitim ve danışmanlık hizmetleri verilmesi gereklidir. Ayrıca, özgüven ve güçlendirme eğitimleri de kadınların girişimcilik alanında başarılı olmalarında yararlı araçlardır.

Ülkemizde bankalar ve KOSGEB tarafından kadınlara yönelik olarak yürütülen pozitif ayrımcılık uygulamalarının kırsal alanda da yaygınlaştırılması önemlidir. Bununla birlikte söz konusu uygulamalar yürütülürken kadınların kredi üzerindeki hakimiyetini denetlemek için yeni araçlar bulunması gerekmektedir.

8.4. Piyasa Bilgi Sistemleri Açısından

Kadınların pazara entegrasyonuna yardımcı olacak tedbirlerden biri de etkin piyasa bilgi sistemlerinin oluşturulmasıdır. Serbestleşme sonucunda fiyat ayarlamasında, devletin rolünün geri planda kalması ile piyasa fiyatlarının üreticilere dağıtılmasının önemi fark edilmiştir. Kentsel piyasalarda faaliyet gösteren toptancılar, detaylı fiyat bilgisine sahip olabi-

lirken, pazarlama zincirinin ilk aşamasını oluşturan çiftçiler bu bilgilere erişememektedir (Baden, 1998).

Öneri: Fiyat oluşum süreçlerinin aşırı karmaşıklığı ve aynı gün içinde, aynı piyasada bile çeşitli faktörlere bağlı olarak fiyat farklılaşmasının söz konusu olabilmesi nedeniyle, değişik ürünler ve yerler için piyasa fiyatlarının toplanması ve dağıtılması önemli bir hizmettir. Piyasa bilgi sistemlerinin tasarlanmasında, sistemin kapsadığı ürün çeşidi, verilerin toplandığı piyasalar, fiyat verilerinin yayınlandığı ve dağıtıldığı araçlar açısından tarımsal üretimin ve ticaretin cinsiyete dayalı doğası dikkate alınmalıdır.

Fiyat bilgisinin toplanmasında ve duyurulmasında, kadın üretici örgütleri önemli bağlantıları oluşturmaktadır. Bu nedenle, kırsal alanda kadınlara özgü örgütlenmelerin yaygınlaştırılması ve kadınların mevcut üretici örgütleriyle bağlarının kuvvetlendirilmesi gereklidir.

8.5. İşleme, Depolama ve Nakliye Hizmetleri Açısından

Tarımsal ürünlerin ticaretinde piyasa değeri fazla olan ürünler, erkekler tarafından sağlanırken kadınlar daha düşük değerli ürünler satma eğilimindedir. Kadınların nakliye, soğuk zincir ve depolama gibi hizmetlerden yararlanma imkanlarının düşük olması, yüksek değerli piyasalara erişimlerini zorlaştırmaktadır.

Öneri: Cinsiyet eşitliği perspektifine sahip politikalarla, bu engellerin ortadan kaldırılması ayrıca kadınlara ürünlerini satabilecekleri güvenli pazar yerlerinin sağlanması, bu pazar yerlerinde çocuk bakım hizmetlerinin sunulması gibi önlemler, kadınların üretimden elde ettikleri geliri artıracak ve fiyat dalgalanmalarına karşı daha güçlü bir konumda olmalarını sağlayacaktır.

Serbest piyasa koşulları, özellikle gıda ürünleri açısından, ürün işleme alandaki rekabeti artırmıştır. Bu nedenle, pazarlama zincirinin farklı seviyelerinde, kadınlar tarafından kontrol edilen veya ulaşılabilen işleme süreçlerinin geliştirilmesi, piyasa ekonomisine entegrasyonda büyük bir öneme sahiptir.

8.6. Altyapı Hizmetleri Açısından

Kırsal alanda altyapı hizmetleri; kırsal nüfusun korunması, tarımsal ve tarım dışı ekonomik faaliyetlerin, dolayısıyla istihdam olanaklarının geli-

şimi ve kırsal alanda yaşam standartlarının yükseltilmesi açısından son derece önemlidir.

Altyapı hizmetleri, aynı zamanda kırsal alanda kadınlarla erkeklere eşit fırsatların sağlanmasında da etkileyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerine dayalı işbölümü nedeniyle erkekler çoğunlukla yalnızca üretim faaliyetlerini gerçekleştirirken; kadınların yeniden üretim faaliyetlerine yönelik çoklu sorumlulukları bulunmaktadır. Hane ekonomisini destekleyecek fiziksel altyapı hizmetlerinin yetersizliği durumunda, kadınlar ve kız çocukları eve su ve yakıt taşımak, çöpü atmak gibi bu hizmetleri tamamlayıcı görevler üstlenmektedir. Bu durum, kadınlar ve erkekler arasında zaman kullanımında farklılaşmaya neden olmaktadır.

Öneri: Altyapı hizmetlerine ilişkin projeler geliştirilirken cinsiyet rollerinden kaynaklanan koşulların değerlendirilmesi ve hizmetin buna göre planlanması ile kadınlar ve kız çocukları bilgi ve yeteneklerini geliştirmeleri için gereken zamanı elde edebileceklerdir. Bu bağlamda kırsal alana yönelik altyapı hizmetlerinin planlanması, uygulanması ve denetimi gibi tüm safhalarında katılımcı yaklaşımın esas alınması kadınların gerçek ihtiyaçlarının tespit edilmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca cinsiyete göre ayrıştırılmış izleme ve değerlendirme göstergeleri hizmetin kadın ve erkeklerin konumu üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesinde yararlı araçlardır.

8.7. Ürün Standardı Açısından

Liberalleşme ile piyasaların yapısı, organizasyonu ve dinamikleri hızla değişmektedir. Birçok ülkede artan gelir ve şehirleşme nedeniyle, uluslararası piyasalarda gıda talebi katma değeri yüksek, sertifikalı ve marka değeri olan ürünlere yönelmiştir. Bununla birlikte, uygun kalite standartlarını yakalayamayan ürünler iç piyasada da talep edilmemektedir. Piyasa liberalizasyonu koşullarında, küçük ölçekli işletmeler, ölçek ekonomilerinden kaynaklanan verimlilik problemlerinin yanı sıra, ürünlerin istenilen standarda erişememesi nedeniyle de dezavantajlı konumda bulunmaktadır.

Öneri: Kadın çiftçilerin ihracat pazarına erişimlerinde sertifikalı organik ürünler gibi yüksek katma değerli ürünler yetiştirmeleri konusunda desteklenmeleri gerekmektedir. Bunun yanı sıra yerli ürün çeşitlerini korumak, araştırmak ve pazarlamak da küresel piyasalara erişimde önemli bir yoldur. Ülkemizde bu konuda önemli bir potansiyel bulunmaktadır. Ancak ürün kalitesi ve güvenliği geliştirilmelidir.

8.8. Ev İçi Üretim Faaliyetleri Açısından

Ekonomi, üretim ve yeniden üretim faaliyetlerinden oluşmaktadır. Çoğunlukla kadınlar tarafından yürütülen yeniden üretim faaliyetleri, ücretlendirilmeyen çalışmayı oluşturur ve ekonomik teoriye göre belirgin bir ücreti olmadan yapılan işin, verilen hizmetin, üretilen ürünün ekonomik değeri yoktur. Dolayısıyla bu faaliyetler, ulusal hesap sistemlerinde yer almaz. Ancak, ekonomiye işgücü ve sosyal sermaye sağlayan, kültürel değerleri ileten yeniden üretici emektir (Whitehead 2000, Tran-Nguyen ve Zampetti, 2004).

Bir faaliyetin ev işi olarak tanımlanması, tamamen ekonomi dışı faktörler tarafından belirlenmekte ve yapılan işin değersizleşmesine yol açmaktadır. Ücret getiren bazı işler, “ev işi” ve dolayısıyla “kadın işi” olarak tanımlandığından, ele geçen ücret kadınlara verilmemektedir. Hindistan’daki dantel örücüler, bu durumun bir örneğini oluşturmaktadır. Burada, önceleri eve biraz daha gelir sağlamak amacıyla İngiliz misyoner kadınlar aracılığıyla başlatılan dantelcilik, 1970’lere gelindiğinde, birçok kişiyi besleyen önemli bir ihracat sektörüne dönüşmüştür. Bu dönüşüm esnasında, işin örgütlenmesi erkekler tarafından üstlenilmiş, kadınlar ise sadece örücü olarak kalmıştır. Bu örücülere verilen çok düşük ücretler, hem aracı erkekler, hem de kadınlar tarafından örücülerin “sadece” ev kadını olmaları ile açıklanmaktadır (Sirman, 1991).

Tarımın feminizasyonu ile birlikte kadınların tarımsal üretime ayırdıkları zaman artarken, yeniden üretime yönelik sorumlulukların cinsiyete göre paylaşımında bir değişiklik olmamıştır. Bu durum, kırsal alanda kadınların yüklerinin giderek artmasına neden olmaktadır.

Öneri: Ev içi sorumlulukların aile içinde eşit olarak paylaşılması, kadınların üretken faaliyetlere ayıracağı zamanı artırmak suretiyle, eko-

nomik bakımdan güçlenmesini sağlayacaktır. Bu nedenle, kırsal kesime yönelik olarak toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin farkındalık artırılması çalışmaları, bölgesel ve ulusal düzeyde tüm tarafların işbirliği ile yürütülmelidir.

8.9. Ücretli Çalışma Açısından

Ülkemizde tarım sektörünün liberalleşmesi, henüz ücretli işlerin artması sonucunu doğurmamıştır. Ancak, AB'ye adaylık sürecinde büyük ölçekli işletmelerin verimlilik açısından gelişmesi ve ücretli işçiliğin daha yaygın hale gelmesi doğrultusunda bir gelişme beklenmektedir (TKV, 2008).

Küresel piyasalara açılım ile birlikte, kadınların ücretli istihdamda daha yüksek oranlarda yer almaya başlaması, birçok gelişmekte olan ülkede yaşanan bir olgudur. Ancak, bu yeni iş imkanları her zaman kadınların yaşam koşullarında bir iyileşme meydana getirmemektedir.

Yüksek oranlı tarımsal ihracatta işgücünün özellikleri, kadın ve erkekler için farklıdır. Kadınlar, geleneksel cinsiyete dayalı işbölümüne paralel olarak dikkat ve sabır gerektiren ve kendi kendini tekrarlayan, emek yoğun işleri yaparken; erkekler güç gerektiren ya da mekanize işleri yürütmektedir. Bununla birlikte, tarımsal ihracat firmaları işgücünün büyük bir bölümüne, yalnızca yılın belirli dönemlerinde ihtiyaç duymaktadır. Sürekli iş sağlayan az sayıda kadroda ise, erkekler çalışmaktadır.

Beceri elde etme olanakları açısından da cinsiyet farklılıkları vardır. Tarımsal ticarete, resmi eğitimler genellikle erkek olan kalıcı işçilere verilmektedir. Bu da demektir ki, çoğu kadın ücret seviyelerini yükseltme, yönetici ve denetleyici pozisyonlara yükselme şansına sahip değildir (Dolan ve Sorby, 2003).

Dünya piyasalarının rekabetçi yapısı nedeniyle işgücü talebinde esneklik artışı olduğu genel olarak gözlemlenmektedir. Bu durum, liberalizasyon ile birlikte ortaya çıkan yeni işlerin birçok uluslararası sözleşmede, anılan insana yakışır iş standartlarının çok altında olması anlamına gelmektedir.

Tarımsal sanayi, kadınların ücretlerini, vasıflı işlerin ücreti veya erkeklerin ücretleri düzeyine çıkarmamak için kadınların işlerini ve becerilerini, kadına özgü nitelikler olarak sınıflandırma eğilimindedir. Diğer taraftan,

erkeklerin üstlendiği birçok işin güç ve makine kullanımını gerektirmesi nedeniyle bu işlerin yüksek ücretlendirilmesi normal kabul edilmektedir (Lastarria Cornhiel, 2006).

Kırsal alanda kadınların göç ederek farklı alanlarda işgücüne katılma imkanları, erkeklere göre sınırlıdır. Bununla birlikte, kadınlar daha iyi işler bulmalarını sağlayacak yeterli eğitim düzeyine sahip olmadıkları ve yoksulluk sınırında yaşadıkları için sosyal güvencesiz, düşük ücretli, eğitim ve beceri geliştirme konusunda sınırlı olanaklar sağlayan işlerde, uzun saatler boyunca çalışmaya razı olmaktadır.

İstihdamda cinsiyet eşitliği, kadın ve erkeklerin sayısal olarak eşit olması kadar basit bir husus değildir. Önemli olan, çalışmanın kadınların refahına ve güçlendirilmesine sağladığı katkıdır (Dolan ve Sorby, 2003). Ücretli çalışan kadınlar, ihracat ürünlerindeki fiyat yükselmelerinden yararlanamamaktadır. Diğer taraftan yeni iş imkanları, cinsiyet rollerinde bir değişimle birlikte gerçekleşmediğinden, kadınların iş yükünün artmasına sebep olmaktadır (Young ve Hoppe, 2003).

Geleneksel tarım yapısı içinde kadın, genellikle emeğinin karşılığını yeterince elde edememektedir. Ancak, küçük aile işletmelerinin ortadan kalkarak büyük ölçekli işletmelerin ağırlık taşıdığı bir tarım sektörünün oluşması, sürekli istihdamın yerine geçici ve gezici işçilik türlerinin asıl çalışma haline gelmesi riskini doğurmaktadır (Koray, 2008).

Öneri: Uluslararası piyasalarla ilişkisi günden güne artan tarım sektöründe, kadın emeğinin değerinin artması için kırsal alanda kadın eğitiminin geliştirilmesine yönelik faaliyetlerin artırılması gerekmektedir. Kadın tarım işçilerinin çalışma haklarının düzenlenmesi ve tarımda kayıt dışı çalışmanın önüne geçilmesi son derece önemlidir. Ülkemizde, mevcut İş Kanunu'nun tarım kesiminde çalışanların büyük bölümünü kapsam dışında bırakması nedeniyle, tarımsal faaliyetin nitelik ve koşullarına uygun bir tarım iş yasasının çıkarılması gerekmektedir.

8.10. Örgütlenme Açısından

Kırsal alanda yaşayan kadınların ekonomi içindeki etkinliğinin artırılması, gelir ve yaşam düzeylerinin yükseltilmesi için en temel araçlardan biri örgütlenmedir. Kooperatifleşme, tüm dünyada tarımsal üretim ve pazar-

lamanın organizasyonunda, üreticilere düşük maliyetlerle girdi ve kredi temininde, teknolojik yeniliklerin üreticiler tarafından benimsenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (İnan, 2004).

Piyasa bilgisine erişim ve ürünlerin işlenmesi, pazarlanması gibi faaliyetlerin yürütülmesi konusunda, erkeklerden farklı engellerle karşılaşan kadın üreticiler; işleme, dereceleme, standardizasyon, depolama, kalite kontrolü gibi hizmetlerden kooperatif aracılığıyla daha rahat bir biçimde yararlanabilir ve bu sayede ulusal ve uluslararası piyasalara etkin biçimde katılabilirler. Öte yandan, Türkiye'de yaygın olarak görülen küçük üreticilikte, modern ve ekonomik ölçekli tarımsal faaliyetlerin yürütülmesi ancak kooperatifler yoluyla mümkün olabilmektedir. Kooperatifleşme esas olarak, ekonomik amaçlarla gerçekleştirilen bir faaliyet olarak görülse de, bu tür örgütlenmelerin kadınların eğitim imkanlarına erişimlerine ve sosyal statülerinin güçlendirilmesine önemli katkıları bulunmaktadır.

Kadınların kooperatlflere etkin katılımı, kırsal kesim kadınına yönelik destek ve kredi hizmetlerinin sunulmasına ilişkin projelere, dayanak noktası oluşturacaktır (Ersoy, 2003: 5-8).

Kırsal alan kadınının örgütlenmesini engelleyen, çeşitli faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerin başında, zaman yetersizliği gelmektedir. Kırsal alanda kadınlar, üretim ve yeniden üretime yönelik işlerde aktif olarak yer aldıklarından, günde 16-17 saat boyunca fiziksel güç gerektiren yoğun bir tempoda çalışmaktadır. Dolayısıyla, çoğu kadının kooperatifçilik faaliyetlerine ayıracak zamanı bulunmamaktadır. Bunun yanında, kadınların çeşitli örgütlerde aktif olarak yer almaları ve özellikle yönetici kademelere yükselmeleri, geleneksel olarak alışılmış bir durum olmadığından, eşleri, aileleri ve içinde yaşadıkları toplum tarafından yadırganmaktadır. Kırsal alanda kadının örgütlenmesinin önündeki bir diğer engel ise, kadınların yeterli eğitim düzeyine sahip olmamalarıdır.

Türkiye'de üretici örgütlerinin güçlenmesi, büyük aracı ve tefecilerle rekabet edebilmesi, dış ticarete ve sanayide etkili olabilmesi ve hatta AB ülkelerindeki çiftçi kooperatifleri vb. üretici örgütleri ile bütünleşebilmesi için demokratik ve özerk üst örgütlerini en kısa zamanda oluşturmaları, faaliyet konularının çeşitlendirilmesi ve içerik açısından genişletilmesi anlamına gelen dikey bütünleşmeye gitmeleri gerekmektedir (İnan, vd. b.t.).

Etkin üst örgütlenmelere sahip kooperatif hareketleri, tarımsal politikalara yön verme konusunda da güçlü bir konuma sahip olmaktadır. Bu bağlamda, kadın üreticilerin örgütlenmenin her düzeyinde aktif katılımı, kadınların karşı karşıya olduğu engellerin görünürlüğünü ve bunlara yönelik çözüm önerileri geliştirilmesini sağlayacaktır.

Kooperatifler, uluslararası kooperatifler aracılığıyla, çok uluslu şirketlerle rekabet ederek, faaliyetlerini küresel boyuta taşıyabilmektedir. Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA), 3 Temmuz 2002 tarihinde, 82. ICA günü vesilesiyle bu avantaja vurgu yaparak adil küreselleşme için kooperatiflerin bir fırsat olduğunu bir bildiriyle dünyaya duyurmuştur (İnan, 2004). Kadınları da içeren tüm farklı grupların küreselleşmenin sunduğu fırsatlardan yararlanması, adil küreselleşme kavramı kapsamında değerlendirilmelidir.

Öneri: Kırsal alanda kadınların özellikle kooperatifler yoluyla örgütlenmelerini için yasal düzenlemeler de dahil teşvik tedbirleri alınmalı ve uygulanmalıdır. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nca başlatılan pozitif ayrımcılık uygulamalarının yaygınlaştırılarak devam ettirilmesi tarımsal örgütlenme içinde kadınların daha fazla yer alabilmelerini sağlayacaktır. Kırsal toplumlara, üretimin her aşamasına katılan kadınların örgütlenmesinin önemine ilişkin farkındalık eğitimlerinin verilmesi ve bu eğitimlerin toplumda rol model olmuş kişilerin katılımıyla gerçekleştirilmesi yararlı olacaktır. Bununla birlikte Türkiye'de bulunan üretici örgütlerinin güçlenerek tarımsal politikalara yön verme konusunda daha etkin bir yapıya kavuşması ve bu yapıya kadınların da her düzeyde aktif katılımının sağlanması toplumsal cinsiyet eşitliği anlayışının tarım politikalarına yerleştirilmesinde büyük öneme sahiptir.

8.11. Sosyal Güvenlik Açısından

Kişilere; işsiz kalma, hastalık, yaşlanma, geçici veya sürekli olarak sakat kalma, çocuk sahibi olma gibi sebeplerle gelir kaybına uğrama riskine karşı güvence veren ve toplumda var olan eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasına katkı sağlayan sosyal güvenlik, düşük gelir düzeyine sahip kırsal alan kadınının yaşam standardının yükseltilmesinde önemli bir araçtır.

Liberalizasyon sürecinde, göçteki ve işgücü hareketliliğindeki artış ile kırsal alanlarda var olan geleneksel sosyal güvenlik ağları çözülmek-

tedir. Piyasada dezavantajlı konumda olmaları nedeniyle ekonomik güçlüklerle karşılaşan kadınların, akrabalarının sağladığı destekten de yoksun kalmaları, onları daha savunmasız bir durumda bırakmaktadır. Bu sebeple, etkin bir sosyal güvenlik sistemine duyulan ihtiyaç artmıştır (Tran-Nguyen ve Zampetti, 2004).

Öneri: Sosyal güvenlik kişilerin gelir seviyeleri ile doğrudan ilgilidir. Düşük gelir düzeyine sahip çiftçiler ve tarım işçilerinin kendi sosyal güvenliklerini sağlaması oldukça zordur. Söz konusu tarım çalışanlarının desteklenmesi amacıyla, sosyal güvenlik kurumlarının sağlam gelir kaynaklarına sahip olması gerekmektedir. Ayrıca yoksulluktan en çok etkilenen gruplar arasında yer alan kırsal alan kadınının gelir düzeyinin artırılarak sosyal güvenlik kapsamına alınması için kadınların tüm sosyal ve ekonomik hizmetlerden erkeklerle eşit oranda yararlanması sağlanmalıdır.

Sosyal güvenlik konusunda yasal düzenlemeler yapılırken mevsimlik gezici ve geçici işçilerin ve ücretsiz aile işçilerinin durumları göz önünde tutulmalıdır. Kayıt dışı istihdamın kontrol altına alınması için etkin bir denetim sistemi oluşturulmalıdır. Bununla birlikte toprak sahibi çiftçiden yanında çalıştırdığı aile fertleri için de prim kesilerek çoğunluğu kadınlardan oluşan ücretsiz aile işçilerine bağımsız sosyal güvenlik hakları sağlanmalıdır.

Kırsal alan kadınları sosyal güvenlik hakları ve sosyal güvenlik sistemi içinde yer almanın önemi konularında bilgilendirilmelidir.

8.12. Temel Çıkarım: Politikaların Oluşturulması Sürecinde Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımı

Piyasa serbestleşmesi, tarımsal politikadaki önemli reformlara, ihracat sübvansiyonlarının kaldırılmasına ve ticareti bozucu desteklerin azaltılmasına dayanmaktadır. Ancak, bu reformların ekonomik büyüme ve üretkenlikteki artış üzerinden tanımlanan bir gelişme anlayışıyla; farklı grupların farklı koşullarını, beklentilerini, ihtiyaçlarını dikkate almaksızın gerçekleştirilmesi, kalkınmanın asıl hedefleri olan insani gelişim ve refahtaki artışın önemini gözden kaçırma riski taşımaktadır.

Küresel düzeyde ticari müzakere süreçleri, genellikle ana paydaşların yer almasını sağlayan mekanizmalardan yoksundur. Küçük ölçekli çiftçi-

lerin, kadın gruplarının, çevre ve tüketici örgütlerinin temsilcilerini içeren sivil toplumun katılımı sınırlı düzeyde kalmaktadır. Kadınların yararına hedefler formüle etmekteki bir diğer zorluk da cinsiyet ve ticaret politikalarının tartışıldığı çerçevelerin suni olarak ayrıştırılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Cinsiyet politikaları, yerel faaliyetler aracılığı ile yürütülürken, tarımsal ticaret makro düzeyde politikaların konusunu oluşturmaktadır (WB, 2009).

Öneri: Ulusal ya da uluslararası düzeyde yapılan belirli bir düzenlemenin kadınların konumunu nasıl etkileyeceği ve kadınlara çeşitli haklar tanıyan ulusal mevzuatla ya da uluslararası taahhütlerle bir uyumsuzluk içerip içermediği değerlendirilmelidir.

Ticaret müzakereleri yürütülürken, üretilen politikalara cinsiyet boyutlarının dahil edilmesi, ülkelerin CEDAW Sözleşmesi, Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu, ILO Sözleşmeleri gibi uluslararası sözleşmelerden kaynaklanan taahhütleri dolayısıyla uluslararası hukukun bir gereğidir. Küreselleşme sürecinde tarım politikalarını önemli ölçüde etkileyen Dünya Ticaret Örgütü'nün her düzeydeki müzakere ve karar alma yapılarında kadın ve erkeğin eşit katılımının sağlanması, müzakerecilerin toplumsal cinsiyetle ilgili bilgilerinin artırılması kadınların dezavantajlı konumunun ortadan kaldırılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca kadınların ulusal düzeydeki karar alma mekanizmalarına katılımlarının artırılması ülke politikalarına cinsiyet eşitliği bakış açısının yansıtılmasında önemli bir faktördür.

Son söz olarak; kırsal alanda yaşayan kadınların ekonomik alanda, tarımsal dönüşüm sürecinde önemi giderek artan birçok sorunu bulunmaktadır. Bu sorunlar Türkiye'nin imza attığı uluslararası sözleşmeler ve verilen taahhütler doğrultusunda çözüm beklemektedir. Bununla birlikte sorunların çözümü uluslararası yaptırımlardan çok, ülkemiz çalışma hayatının önemli bir bölümünü oluşturan kırsal alandaki kadınların refahı için önemlidir. Kırsal alanda kadınların kalkınmaya katılımları ve kadın istihdamının artırılmasına yönelik politikaların geliştirilmesi, kalkınma program ve projelerinin hazırlık ve yürütülmesi aşamalarında konu ile ilgili tüm paydaşların katılımları ve birlikte hareket etmeleri bu alandaki sorunların çözümünde çarpan rolü oynayacaktır.

KAYNAKÇA

KAYNAKÇA

Abasov, F. (2008). *Kırsal kalkınmanın finansmanı: Tarımsal işletmelerin finansman sorunları ve çözüm önerileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi.

Akbay, R. (1998). Kadının kırsal kesimdeki rolü. *Tarım ve Köy Dergisi*, (123), 24-26.

Akder, A.H. (2009). *Türkiye tarım politikasında "Destekleme reformu"*. Tüsedad Veritabanı. 15 Temmuz 2009. <http://www.tusedad.org/upload/files/T%C3%9CRK%C4%B0YE%20TARIM%20POL%C4%B0T%C4%B0KASINDA.doc>.

Akpınar, T. (2008). *Türkiye'deki tarım sektörünün sosyal güvenlik sorunlarına Avrupa Birliği ile uyum ekseninde çözüm önerileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Namık Kemal Üniversitesi.

Altan, Ö.Z. Genek, N. Aydın, U. vd. (2008). *İş ve sosyal güvenlik hukuku*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Anonim. (1986). *Ekonomi Ansiklopedisi I-II-III*. İstanbul: Paymaş Yayınları.

Aşçı, Z. Demiryürek, K. (2008). Kırsal yoksullukla mücadelede yeni adım: Mikrokredi. *Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 12 (4), 73-79.

Ay, A. Yapar, S. (2005). *Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye*. 23 Şubat 2009. http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2005/13/AAY-SYAPAR.PDF.

Aysu, A. (2002). 2002 yılı tarım ve hayvancılık. *Almanak 2002*. 25 Şubat 2009. http://www.sav.org.tr/yazialmanak.asp?curyazi=Eko_04_A_Aysu.htm.

Aysu, A. (2008). *Küreselleşme ve Tarım Politikaları*. İstanbul: Su Yayınevi.

Baden, S. (1998). Gender issues in agricultural liberalisation. *Bridge Development-Gender*, (41). 31 Ocak 2009. <http://www.bridge.ids.ac.uk/bridge/Reports/re41c.pdf>.

Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu. (2009). Güçlü ekonomiye geçiş programı üzerine değerlendirmeler. *Mülkiye Dergi*, XXV, (229), 11-70.

Bakıcı Albayrak, A. (2004). *Kırsal Kesimde Yaşayan Kadınların Mesleki Eğitim İhtiyacı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi.

Bülbül, M. (2006). *Tarımsal işletmelerin Finansmanı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Bayraç, H.N., Yenilmez, F. (2005). *Tarım sektörünün yapısal analizi ve Avrupa Ortak Tarım Politikası*. Econturk veritabanı. 15 Şubat 2009. www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/Naci2.doc.

Cesur, Ö. (2004). *Avrupa Birliği'nde tarıma yönelik mali yardımlar ve Türkiye ile bir karşılaştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2009). *Kadın İstihdamı ve Girişimciliği Projeleri*. (9 Aralık 2009 tarih ve B.13.0.ABK.0.00.00.00-746-1314 sayılı). Yayımlanmamış Rapor.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. (2009). *Kadın İstihdamı ve Girişimciliği Projeleri*. (9 Aralık 2009 tarih ve B.13.1.TİK.0.073.00.08-041.02/489789 sayılı). Yayımlanmamış Rapor.

Çelik, N. (2000). *Tarımda girdi kullanımı ve verimliliğe etkileri*. (2521). Ankara: DPT Yayını.

Çevre ve Orman Bakanlığı. (2004). *Türkiye çevre atlası, yerleşim alanları ve nüfus*. Ankara: Çevre ve Orman Bakanlığı Yayını.

Çırpıcı, Y. (2008). *DTÖ tarım müzakereleri ve Türkiye'nin dış ticaretine etkisi*. 3 Eylül 2009. <http://www.ikt.yildiz.edu.tr/sempozyum/metin/cirpici.pdf>.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1986). *Beşinci beş yıllık kalkınma planı (1985-1989)*. Ankara: DPT Yayını.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1989). *Altıncı beş yıllık kalkınma planı (1990-1994)*. Ankara: DPT Yayını.

Devlet Planlama Teşkilatı. (1995). *Yedinci beş yıllık kalkınma planı (1996-2000)*. Ankara: DPT Yayını.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2000 a). *Uzun vadeli strateji ve sekizinci beş yıllık kalkınma planı (2001-2005)*. Ankara: DPT Yayını.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2000 b). *Sekizinci beş yıllık kalkınma planı kırsal kalkınma özel ihtisas komisyonu raporu*. Ankara: DPT Yayını.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2000 c). *Tütün ve Tütün Mamulleri Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT Yayını.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2004). *Tarım stratejisi (2006-2010)*. DPT veritabanı. 18 Mart 2009. <http://mevzuat.dpt.gov.tr/ypk/2004/92.pdf>.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2006 a). *Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013)*. Ankara: DPT Yayını.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2006 b). *Ulusal kırsal kalkınma stratejisi*. DPT veritabanı. 18 Mart 2009. <http://mevzuat.dpt.gov.tr/ypk/2006/20060204-9-2.pdf>.

Devlet Planlama Teşkilatı. (2009). Kadın İstihdamı ve Girişimciliği Konusunda Yürütülen Proje ve Faaliyetler (10 Aralık 2009 tarih ve B.02.1.DPT.0.09.01-123/4304 sayılı). Yayınlanmamış Rapor.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü. (2009). *Tarım ve Sulama*. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü veritabanı. 7 Eylül 2009. <http://www.dsi.gov.tr/hizmet/tarim.htm>.

Doğan, S. (2004). *Dünya tarım ürünleri ticaretinin liberalleşmesine yönelik düzenlemelerin Türkiye'nin tarım ve ticaret politikaları üzerine etkileri*. Yayınlanmamış doktora tezi, Muğla Üniversitesi.

Dolan, C. Sorby, K. (2003). Gender and employment in high value agriculture industries. *Agriculture and Rural Development Working Paper (7)*. Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development Agriculture & Rural Development Department. 21 Nisan 2009. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDSP/IB/2003/08/08/000094946_03072604085021/Rendered/PDF/multi0page.pdf.

Ersoy, A.F. (2003). Kırsal yörede kadının kooperatifçilik hareketlerine katılımı. *Karınca Dergisi*, (803), 5-8.

Ertürk, Y. (1991). Türkiye'de sosyo-ekonomik gelişme ve kırsal kadının konumu. *Kadın ve sosyo-ekonomik gelişme konulu konferansa sunulan*

tebliğler içinde (53-58). Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü ve Türkiye Kalkınma Vakfı Danışma Toplantısı Raporları.

Ertürk, Y. (1996). Alternatif kalkınma stratejileri: toplumsal cinsiyet, kadın ve eşitlik. *Ortadoğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, 23 (3), 341-356.

Fazlıoğlu, A. (2003). *Kırsal kalkınma projelerinde cinsiyet dengeli kalkınma yaklaşımları*. 17 Şubat 2009, <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Sosprj/cdenge.html>.

Garanti Bankası. (2009). *Kadın Girişimcilere Özel Destek Paketi*. 15 Kasım 2009. http://www.garanti.com.tr/ana_sayfa/garantiyi_taniyin/garantiden_haberler/onemli_gelismeler/h_40.html.

Gökdemir, B. (2002). Tarımsal reform ve rekabet politikası. *Rekabet Kurumu-Rekabet Dergisi* (11), 15-44.

Gülçubuk, B. (1997 a). *Kırsal kalkınma çalışmalarında Türkiye Kalkınma Vakfının yeri ve işlevi (Bu kuruluşun Kayseri Uzunyayla uygulaması)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi.

Gülçubuk, B. (1997 b). *Kırsal kalkınma kavramlar, uygulama esasları ve dikkat noktaları*. 14 Mart 2009. <http://www.dogaegitimi.org/egitim/kirsalkalkinma.doc>.

Gülçubuk, B. (2000). *Kırsal Alanda Kredi Kullanımının Sosyo-Ekonomik Temelleri: Hızlı Kırsal Değerlendirme Yaklaşımı ile Kırıkkale İli Keskin İlçesi Araştırması*. Ankara: Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yayını.

Günaydın, G. (2003). DTÖ Cancun ve Türkiye tarım sektörü üzerine. *Kamu Yönetimi Dergisi* (16), 39-42.

Günaydın, G. (2006). *Avrupa Birliği genişleme sürecinde Türkiye: Kırsal ve tarımsal politikalar*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. (2008). *GAP bölgesinde kadının güçlendirilmesinde yenilikler projesi faaliyet raporu Mayıs-Aralık 2008*. Ankara: GAP İdaresi Başkanlığı.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. (2009 a). Çok amaçlı toplum merkezlerinde (ÇATOM) insan kaynaklarına ve

örgütsel kapasitenin geliştirilmesine yönelik eğitim çalışmaları. 7 Haziran 2009. <http://www.gap.gov.tr/Turkish/Dergi/D7131999/catom.html>.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı. (2009 b). Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerindeki (güneydoğu anadolu, doğu karadeniz, doğu anadolu bölgeleri) kadınların ve kadın STK'larının güçlendirilmesi projesi. 7 Haziran 2009. <http://www.gap.gov.tr/KSTT.ppt>.

Gürbüz, M. (2005). *Türkiye İçin Tarım: Durum-Sorun ve Çözüm Arayışları*. İstanbul: Tema Vakfı Yayınları.

Hablemitoğlu, Ş. (1996). *Kırsal ailede kadının iş modelleri ve kararlara katılımı*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi.

Hablemitoğlu, Ş. (1998). Kırsal alanda kadınlar ve sürdürülebilir gıda güvenliği. *Tarım ve Köy Dergisi*, (123), 32-35.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2004). *Nüfus ve Sağlık Araştırması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Devlet Planlama Teşkilatı ve Avrupa Birliği.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. (2009). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, 2008*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİTAK.

Halkbank. (2009). *Kadın girişimci destek paketi*. 15 Kasım 2009. <http://www.halkbank.com.tr/channels/1.asp?id=893>.

İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. (2010) *KÖYDES Projesi*. 05 Ocak 2010. <http://www.mahalli-idareler.gov.tr/Projeler/Koydes.aspx>.

İçöz, E. (2009). *1980 sonrası tarım politikalarının sosyo-ekonomik etkileri: Özlüce köyü ve Doğan köy örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Muğla Üniversitesi.

İnan, İ.H. (2004). *Türkiye'de tarımsal kooperatifçilik ve AB modeli*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.

İnan, H. Gaytancıoğlu İ. (2003). *Gelişmiş ülkelerde tarım piyasalarının organizasyonu*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

İnan, İ.H. Gülçubuk, B. Ertuğrul, C. vd. (bt.) *Türkiye’de tarımda kırsal kesim örgütlenmesi*. 1 Aralık 2009. http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/00c563bfd2c48c1_ek.pdf?tipi=14&sube=.

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. (1999). *Toplumsal Cinsiyet Eğitimi El Kitabı*. Yayınlanmamış eğitim materyali.

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. (2000). *Kırsal alan kadınının istihdama katılımı*. Ankara: Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayını.

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. (2001 a). *Pekin +5 siyasi deklarasyonu ve sonuç belgesi (Türkçe, İngilizce) Pekin deklarasyonu ve eylem platformu*. Ankara: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayını.

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü. (2001 b). *Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi*. Ankara: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayını.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2008). *Toplumsal cinsiyet eşitliği ulusal eylem planı 2008–2013*. Ankara: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayını.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. (2009). *Türkiye’de Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet*. Ankara: Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Yayını.

Kantar, M. Bostan Budak, M. (2001). Kırsal Kalkınmada 20. Yüzyılın Son Stratejisi Sürdürülebilir Kalkınmanın Kırsal Kadınlar Açısından Değerlendirilmesi. *Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 16 (3), 105-110.

Karakoyun, İ. (bt.). Yoksullukla mücadelede mikro kredi uygulaması. *Türk İdare Dergisi*, 181-189.

Kazgan, G. (2003). *Tarım ve gelişme*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kıymaz, T. (2008). Dünya tarım piyasalarında serbestleşmenin Türk tarımına fiyat ve gelir yönünden yansımaları. Ankara: DPT Yayını.

Kongar, E. (2002). 21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li yıllarda Türkiye'nin toplumsal yapısı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Koray, M. (2008). Tarımda çalışan kadın işgücünün dönüşümü: güçlü yönler. *Tarımda çalışan kadın işgücünün dönüşümü arama toplantısı kitabı* içinde (19-25). İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları.

Lastarria Cornhiel, S. (2006). Feminization of agriculture: Trends and driving forces. 28 Ağustos 2009. http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/11/08/000310607_20071108143621/Rendered/PDF/41367optmzd0Fe1Agriculture01PUBLIC1.pdf.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü* (O. Akınhay, D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Memiş, H. (2005). Türkiye'de uygulanan uluslararası para fonu (IMF) destekli istikrar programlarının tarım sektörüne etkileri. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi.

Milli Eğitim Bakanlığı. (2009). Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü projeleri. 28 Kasım 2009. <http://ktogm.meb.gov.tr/>.

Milli Eğitim Bakanlığı Çıraklık ve Yaygın Eğitim Genel Müdürlüğü. (2009). Kadın İstihdamı ve Girişimciliği Konusunda Yürütülen Proje ve Faaliyetler (4 Aralık 2009 tarih ve B.08.0.ÇYG.0.15.02.03-6185 sayılı). Yayımlanmamış Rapor.

Oral, N. (2006). *IMF-DB programının sonucu: tarım çözülüyor*. 3 Temmuz 2008. http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=7141.

Orhan, Z.O. (1999). *Türkiye'de tarımsal destekleme ve taban fiyatları politikası*. İstanbul: İTO Yayınları.

Özçatalbaş, O. (1995). Kırsal alanda kadının rolünün geliştirilmesinde tarımsal yayım ve Türkiye. *Anahtar*, 6-79.

Özdoğan, G. (2005). *Kalkınma planlarında kırsal kesim kadınının istihdamına yönelik yaklaşımlar*. Yayımlanmamış uzmanlık tezi, Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Parasız, İ. (1999). *Türkiye ekonomisi: 1923'den günümüze Türkiye'de iktisat ve istikrar politikaları uygulamaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi.

Resmi Gazete. (1982). *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (2709 sayılı kanun)*. 9 Kasım 1982, 17863 (Mükerrer), 129.

Resmi Gazete. (1983). *Tarım işçileri sosyal sigortalar kanunu (2925 sayılı kanun)*. 20 Ekim 1983, 18197, 6143.

Resmi Gazete. (2000). *Tarım satış kooperatif ve birlikleri hakkında kanun (4572 sayılı kanun)*. 16 Haziran 2000, 24081, 7809.

Resmi Gazete. (2001). *Şeker kanunu (4634 sayılı kanun)*. 19 Nisan 2001, 24378, 7891.

Resmi Gazete. (2002). *Tütün ve alkol piyasası düzenleme kurumu teşkilat ve görevleri hakkında kanun (4733 sayılı kanun)*. 9 Ocak 2002, 24635, 8219.

Resmi Gazete. (2003). *İş kanunu (4587 sayılı kanun)*. 10 Haziran 2003, 25134, 8423.

Resmi Gazete. (2006). *Sosyal sigortalar ve genel sağlık sigortası kanunu (5510 sayılı kanun)*. 16 Haziran 2006, 26200, 9783.

Sabuncu, Y. (2002). *Anayasaya Giriş*. Ankara: İmaj Yayıncılık.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı. (2009). *Kadın Girişimciliğinin Desteklenmesi*. (3 Aralık 2009 tarih ve B.14.2.KSG.0.10.01.00-041.99 -18798 sayılı). Yayımlanmamış Rapor.

Senyen Kaplan, E.T. (1999). *Türk iş hukuku ile uluslararası sözleşmeler ve mukayeseli iş hukuku açısından kadın işçinin iş ilişkisinden doğan hakları ve korunması*. Ankara: Sözkese Matbaacılık.

Seyidoğlu, H. (1999). *Ekonomik Terimler Sözlüğü*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Sirman, N. (1991). *Gelişme sürecinde kırsal kesim kadının statüsü: sorunlar ve çözüm önerileri. TKV-ILO danışma toplantısı raporları içinde (16-29)*.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü. (2009 a). *Gelir getirici proje destekleri*. 19 Ekim 2009. <http://www.sydgm.gov.tr/tr/html/209/Gelir+Getirici+Proje+Destekleri/>.

Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü. (2009 b). *İstihdama Yönelik Beceri Kazandırma Eğitimi Proje Destekleri*. 19 Ekim 2009. <http://www.sydgm.gov.tr/tr/html/208/Istihdam+Egitimi+Proje+Destekleri/>.

Sürdürülebilir Kırsal ve Kentsel Kalkınma Derneği. (2008). *Projeler*. 3 Mart 2009. http://www.surkal.org.tr/tr/Page.asp?k_id=8&id=52.

Şahinöz, A. (2003). *AB ve Türkiye tarım politikalarında değişim eğilimleri*. 17 Nisan 2009. http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/32b81fa223a1b1e_ek.pdf?tipi=14&sube.

Şahinöz, A. Çağatay, S. Teoman, Ö. (2005). *Tarımda yeni politika arayışları: "Fark ödeme"*. Ankara: Türkiye Ziraat Odaları Birliği.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. (2004 a). Tarımsal girdi ve desteklemeler. *II. Tarım Şurası*. VII. Komisyon Raporu içinde (1-61). Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. (2004 b). Tarımsal yapıda değişme ve gelişmeler. *II. Tarım Şurası*. II. Komisyon Raporu içinde (42). Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. (2004 c). Kırsal kalkınma politikaları. *II. Tarım Şurası*. VIII. Komisyon Raporu içinde (17). Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. (2008). *Kırsal alanda kadın çalıştay*. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. (2009 a). *IPARD Programı*. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı veritabanı. 3 Kasım 2009. http://www.tarim.gov.tr/E_kutuphane,lpardProgrami.html.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. (2009 b). *Kırsal Kalkınma Planı 2010-2013 (Taslak Rapor)*. 18 Ekim 2009. http://sgb.tarim.gov.tr/haberler/kkp/KIRSAL_KALKINMA_PLANI_04_01_2009_.doc.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü. (2009). *Kimyevi Gübre Kullanımı*. 10 Haziran 2009. http://www.tugem.gov.tr/tugemweb/kimyevi_gubre_ist2008.html.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü Kadın Çiftçiler Daire Başkanlığı. (2009 a). *Kadın çiftçiler eğitim ve yayım hizmetleri*. 13 Ekim 2009. <http://www.tedgem.gov.tr/kadinciftcidairesi.asp>.

Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü. (2009 b). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı Değerlendirme Toplantısı Kapsamında Hazırlanan Bilgi Notu (08 Aralık 2009 tarih ve B.12.0.TDG.0.17.01.00/2265 sayılı). Yayınlanmamış Rapor.

Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü. (2009). *Ekonomik göstergelerle Türkiye’de tarım 2008*. Ankara: Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayını.

Tran-Nguyen, A. Beviglia Zampetti A. (2004). *Trade and gender opportunities and challenges for developing countries*. Geneva, New York: United Nations Conference on Trade and Development.

Tulgar, D. (2008) *Türkiye’de tarıma finansman sağlayan kuruluşlar ve tarıma katkıları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Namık Kemal Üniversitesi.

Tuna, Y. (1993). *Tarımda verimlilik artışının ekonomik sonuçları: Türkiye ile ilgili bir değerlendirme*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayını.

Türkekel, B. (2006). *Türkiye’de makroekonomik değişkenlerin tarım sektörüne kısa ve uzun dönem etkileri üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2008). *IMF Niyet Mektupları ve Stand-by Anlaşmaları*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Veritabanı. 07 Eylül 2009. www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/IMFNiyet.html.

Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu. (2009). *Kadın Girişimciliği Faaliyetleri*. (04.12.2009 tarih ve DİŞİLİŞ.Dİ5.22.09/95 sayılı). Yayınlanmamış Rapor.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2000). *Genel nüfus sayım sonuçları*. TÜİK Veritabanı. 10 Mart 2009 <http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul>.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2001 a). *Tarımsal işletmeler*. TÜİK Veritabanı. 29 Nisan 2009. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=48&ust_id=13.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2001 b). *Tarım sayımları*. TÜİK Veritabanı. 29 Nisan 2009. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=44&ust_id=13.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2009 a). *Ulusal hesaplar*. TÜİK Veritabanı. 19 Mart 2009. http://www.tuik.gov.tr/AltKategori.do?ust_id=16.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2009 b). *İşgücü istatistikleri*. TÜİK Veritabanı. 20 Mart 2009. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=25&ust_id=8.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2009 c). *Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi nüfus sayımı sonuçları*. TÜİK Veritabanı. 13 Temmuz 2009. <http://tuikapp.tuik.gov.tr/adnksdagitapp/adnks.zul?kod=2>.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2009 d). *İstatistik göstergeler 1923-2008*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Yayını.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2009 e). *Dış ticaret istatistikleri*. TÜİK Veritabanı. 20 Mart 2009. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?tb_id=12&ust_id=4.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2009 f). *Toplumsal cinsiyet istatistikleri*. TÜİK Veritabanı. 13 Temmuz 2009. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=41&ust_id=11.

Türkiye İş Kurumu. (2009). British Council ile işbirliği; kadın istihdamının artırılmasına yönelik strateji geliştirme projesi. 1 Aralık 2009. http://statik.iskur.gov.tr/tr/dis_iliskiler/kadin%20istihdaminin%20artirilmasi.pdf.

Türkiye Kalkınma Vakfı. (2009). *Kırsal kredi*. 18 Eylül 2009. <http://www.tkv-dft.org.tr/etkinlik/etkinlik.htm>.

Uluslararası Çalışma Örgütü Türkiye Temsilciliği. (2009). *Türkiye'nin onayladığı ILO sözleşmeleri*. 30 Ekim 2009. <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/sozlesmeler.htm>.

United Nations Information Centres. (2008). *İnsan hakları evrensel beyannamesi*. 19 Ağustos 2009. http://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/udhr/ankara_udhr_turkish.pdf.

Whitehead, A. (2004). *The gendered impacts of liberalization policies on african agricultural economics and rural livelihoods*. Geneva: United Nations Research Institute For Social Development.

World Bank. (2009). *Gender in agriculture sourcebook*. Washington, DC: The International Bank for Reconstruction and Development.

World Trade Organization. (1995). *Agreement on agriculture*. 28 Haziran 2009. www.wto.org/english/docs_e/legal_e/14-ag.doc.

Yağcıoğlu Çelikel, İ. (2006). *Küreselleşme sürecinde dünyada ve Türkiye’de kadın emeğinin konumu*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi.

Yalçınkaya, N. Yalçınkaya, M.H. Çılbant, C. (2006). Avrupa Birliği’ne yönelik düzenlemeler çerçevesinde Türk tarım politikaları ve sektörün geleceği üzerine etkisi. *Yönetim ve Ekonomi*, 13 (2), 98-116.

Yener, M.C. Tezcan, R. Gündüz, M. vd. (1996). Tarımsal Destekleme Politikalarının Değerlendirilmesi: Alternatif Model. *T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Dergisi*, 6.

Yıldırak, N. (1983). Köy kalkınması ve Türkiye’de köy kalkınma politikası. *TZD Ziraat Dünyası Dergisi*, (358), 6-18.

Yıldırak, N. Gülçubuk, B. Gün, S. vd. (2003). *Türkiye’de gezici ve geçici kadın tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşulları ve sorunları*. Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü Türkiye Temsilciliği Yayını.

Yılmaz, M.K. (2008). *Dünya’da ve Türkiye’de tarımsal finansman: Türkiye için model önerisi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Kadir Has Üniversitesi.

Young, B. Hoppe, H. (2003). The Doha development round, gender and social reproduction. *Dialogue on Globalization*, (7). 19 Haziran 2009. Friedrich- Ebert-Stiftung veritabanı. <http://www.womnet.de/content/upload/FES%20OccPapers-7.pdf>.

Yükseler, Z. (1999). *Tarımsal Destekleme Politikaları ve Doğrudan Gelir Desteği Sisteminin Değerlendirilmesi*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü.